

Magyar néprajz, 1980

Pótlások az 1979. évi könyvismertetésekhez

Peter D. Bell: Social Change and Social Perception in a Rural Hungarian Village.
University of California, San Diego, 1979. 212 l.

Bell munkája a kaliforniai San Diego egyetemen benyújtott egy éves magyarországi terepmunkán alapuló disszertáció, amely sokoldalú, rendszerezett megközelítésmódjával fontos mű a magyar szociálintropológiai kutatásban.

Kislaposban (Tarnabod) egy átlagos magyar falut keresett a szerző, amely jól dokumentálja a magyar faluban az utolsó néhány évtizedben végbement változásokat. Bellt a mai mellett a hagyományos falu is érdekelte társadalmi rétegeivel, intézményrendszerével és hatalmi struktúrájával. Gondos leírása minderről kevesebb újat hoz a magyar olvasónak, csakúgy, mint a falu 1945 utáni történetének, a tsz-szervezés eseményeinek taglalása. Esetenként az sem derül ki pontosan, hogy vizsgált falujára vagy általában a magyar fejlődésre vonatkoznak megállapításai.

Annál kevésbé áll ez a mai Kislaposról írottakra. Igen sokoldalú például a természetközvetkező mai működésének bemutatása, úgyis mint egy gazdasági-társadalmi formációnak, de úgyis, mint a falu, a közösség életét meghatározó viszonylatrendszernek.

Bell könyvének legjobb fejezetei azok, amelyek bemutatják, hogy a falu hagyományos kapcsolatai és intézményei hogyan adaptálódtak a változásokhoz. Így igen jó a társadalmi kapcsolatok különböző – gazdasági, köznapi, ünnepi – szféráinak számbavétele. Előbb sorra veszi a tevékenységformákat, amelyeknél a kislaposiak egymás közreműködését igénylik, s csak ezután vizsgálja magukat a kapcsolatformákat. Tehát funkcióik felől közelíti meg őket már csak azért is, mert szerinte ellenkező esetben csak a korábbi normákhoz mért változást lehet regisztrálni, de azt nem, mennyiben felelnek meg megváltozott funkcióiknak.

Megállapítja, hogy az olyan hagyományos kapcsolatformáknak, mint a család, rokonság, fontossága nem csökkent, mivel összes korábbi funkciójuk megvan, igaz, némileg megváltozott tartalommal. Így például a családnak továbbra is központi szerepe van a falu reciprocitásra épülő kapcsolatrendszerében, s ebben fontos a háztáji szerepe is. A családon belüli érdekszférák, hatalmi struktúra vizsgálata során arra a megállapításra jut, hogy a 30 évnél fiatalabb gyerekek és szüleik viszonyában fontos változás van a korábbi nemzedékekhez képest. Ezek a fiatalok már a tsz. alatt éltek meg felnőtté válásukat, s nem érezték szüleik földbirtoklásán alapuló hatalmát. Szüleik pedig megnövekedett anyagi erőforrásaikat gyermekeik segítésére, megnyerésére használják fel. Ez megfelel a kislaposi családok növekvő gyermek-központúságának, amely kihát a család minden funkciójára.

Ami a társadalmi kapcsolatok változását általánosságban illeti, zavaró, hogy a hagyományosan viszonzásra épülő rendszerben egyes tevékenységek csereértéke jelenleg tisztázatlan, ami a minél közelebbi rokonokkal való kooperálásra ösztönöz.

Bellt a változások regisztrálásán túlmenően az is érdekli, hogyan értékelik azokat maguk a kislaposiak. Az elégedetlenség fő okának az egalitáriánus ideológia és a tényleges gyakorlat közötti eltérést látja, márcsak azért is, mert megnőtt az érzékenység a kis különbségek észlelésére. Zavaró, hogy nincsenek általánosan elismert, világos szabályai a pozíciók, a hatalom eloszlásának.

A situációk és példák sokaságát felvillantó elemzés értékét növeli, hogy Bell viszonyítási keretként beépíti az eddig készült társadalomnéprajzi vizsgálatok eredményeit, mindenekeelőtt a falujához földrajzilag is közel eső Átány monográfia szempontjait. A református Átány és a katolikus Kislapos az összehasonlítás egyéb lehetőségeit is felvillantja.

Jávor Kata

Szombathy Viktor: Száll a rege várról várra.

Szlovákiai vármondák. Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1979. 250 l.

Több mint félszáz szlovákiai vár rövid történetét és a hozzá kapcsolódó egy-két mondát tette közé Szombathy Viktor. Bár a falvak, erdővidékek, városok kiemelkedő építményeihez, jeles uraikhoz gyakran kapcsolódik népköltési alkotás, mégis ebben a kötetben elsősorban nem népmondákat, folklór alkotásokat találunk, hanem a szerző által feldolgozott történeti, irodalmi és csak esetleg közvetetten népi gyökerű alkotásokat. Szombathy nem egy esetben régi irodalmunkhoz nyúlt vissza, azt dolgozta át mai magyar nyelvre. Ilyen például a Murány várának elfoglalásáról szóló történet, aminek egyik híres előzménye a Márssal társalkodó Murányi Vénusz, Gyöngyösi István epikus költeménye. Hasonlóképpen a Nagyida várához kapcsolódó mondánál figyelemmel volt Arany János versére.

A most közzétett mondák között találunk olyant, amit már Mikszáth és Madách is néphagyományként ismert meg, mint például a Mic bálné fiáról szólót, bár az írói kéz beavatkozása itt is egyértelmű. Vannak olyan mondák, amelyeket a századvég romantikus hazafisága ihletett, különösen a városok, várak kiváltságairól szólók, vagy a névmagyarázatok, amiket már a századfordulón a vármegyei monográfiákban népmondaként közöltek.

A szerző nem tünteti fel forrásait. Egykorú oklevelek, történetírások, históriásénekek, emlékiratok, irodalmi alkotások, szájhagyomány gazdag adattárát és a híres regények egy-egy részletét, vagy a már-már feledésbe ment ponyvairódalom romantikus történeteit ültette át, dolgozta fel az ifjúság számára.

Kriza Ildikó

Szőcs István: Selyemsárhajó.

Művelődéstörténeti tanulmányvázlat. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979. 167 l.

A magyar balladaköltészet egyik legszebb, legtöbbet vizsgált darabja a mennybevitt lányról szól és „Júlia szép leány” címen vált ismertté. A ballada tartalma rövi-

den ennyi: Júlia a búzamezőben koszorút köt, s eközben hozzájön egy égi bárány, kérve őt, jöjjön vele az égbe a szüzek közé. A lány hazatérve elmeséli anyjának a történetet, mire az anyja siratóénekekkel elbúcsúztatja, majd a lány csodás módon a mennybe jut.

A szerző a ballada minden egyes elemét, és ehhez kapcsolható kulturális tényezőket, szokást, nevet, jelenséget vallatóra fog. Így adódik a cím is, ami az aranyszínű, sárgahajú lányra utal. A ballada szereplői közül a fodor fehér bárányt az egyiptomi mítosz örökségének tartja, és az Ízisz kultusszal hozza kapcsolatba, Júlia szép leányban egyszerre véli látni a szüzesség, az istenség és boszorkányság képviselőjét. Az anya kapcsán pedig feltárja az aláneredetű asszony szavunk állítólagos hátterét. A cselekmény színhelelyéről szólva a búza köré fonódó bonyolult hiedelemkört és az agrárkultusz számos elemét idézi föl, míg a hármaskasszó értelmezésében a pogány és a keresztény hitvilág találkozását gondolja kielemezni. Külön fejezetben részletesen taglalja a ballada hősenek, Juliának nevével kapcsolatba hozható hősök, névrokonok költői megjelenítését, mitikus hátterét a magyar és a különböző ókori folklórban, mítoszvilágában. Ez úton tér ki az Ilona-kultuszra, bibliai Éva-ábrázolásra, a sumér akkád eposzra és megannyi görög mitikus hősnő szerepének méltatására.

A szerző az asztrál-mítosz maradványát látja a balladában, Júlia pedig szerinte nem más valójában, mint a termékenység képviselője, ő az „arató-szűz”, aki az évszakok változásával változik. Ebből következően a különböző évszakokhoz kapcsolódó népszokások (farsang, pünkösöd, aratás stb.) mitikus elemeivel összefüggésbe hozza a ballada egy-egy elemét, szavát, költői képét.

A számos új, de rendszerint alig indokolt gondolattársítással készített írás a magyar népballadát visszavezeti a társadalmak őskorába és a sumér eposz, mitológia egy-egy részletét látja benne felsejleni. Az alcím – művelődéstörténeti tanulmányvázlat – tudományos törekvést jelent be. A szerző állításait azonban többnyire nem támogatja forráskritika, a bizonyítással adós marad, így a társadalomtudományok körébe be nem illeszthető műve nem más mint esszé, egy élénk írói képzelet születte.

Kriza Ildikó

Acta Hargitensia I.

Hargita megye múzeumainak évkönyve. Kiadja a Hargita megye Szocialista Művelődési és Nevelési Bizottsága. Szerkesztette Miklóssy V. Vilmos. Csíkszereda, 1980. 496 l.

Hargita megye múzeumainak – a csíkszeredai, a gyergyószentmiklósi, a székelykeresztúri és a székelyudvarhelyi – első közös évkönyve nem minden előzmény nélkül való. Elődei, a Csíki Múzeum Közleményei (1956, 1957), a Csíki és a Gyergyói Múzeum Közleményei (1958) valamint a Székelykeresztúri Múzeum Emlékkönyve (1974) vonhatók ide az utóbbi negyedszázadból.

Az évkönyv a megye muzeológusainak, szakembereinek és a megye határain kívül élő neves tudományos kutatók Hargita megyére vonatkozó írásait tartalmazza tematikus csoportosításban. Régészeti, történelmi, néprajzi és természettudományos kutatásait teszik közzé a szerzők, számszerint 36 hosszabb-rövidebb tanulmányban. A néprajzi közlemények zömben adatközlések, általános jellegű Kós Károly: *Szemponatok népművészetünk néprajzi vizsgálatához* valamint Tarisznyás Márton: *Az erdő néprajzi kutatásának kérdéseiről* című tanulmánya. Ezekon kívül még öt tanulmány vonható a néprajztudomány érdeklődési körébe: Molnár István: *Népi vadfogási módok a Görényi-havasok déli övezetében*; Kardalus János: *Posztó- és csergevényolás a Kis-Homoród mentén*, Balázs Lajos: *Adatok a csíkszentdomokosi lakodalom egykori hiedelemvilágához*; Dunăre, Nicolae: *A Hargita és a Gyergyói havasok hagyományos erdőgazdálkodásának néprajzi jelentősége* és a Bucur, Nicolae: *Hargita megye folklórja a hagyomány és a megújulás jegyében*. (E két utóbbi románul, magyar nyelvű kivonattal.) A történelmi tanulmányok közül három tartalmaz több-kevesebb néprajzi vonatkozást is (Király István: *A Habsburg-elnymatás és ennek kihatása Alcsik társadalmi rétegződésére a XVIII. század első felében*; Páll-Antal Sándor: *Jobbágyviszonyok a Gyergyói-medencében 1820-ban* valamint Gardă Dezső: *A gyergyóremetei tutajosok a XIX. században*).

A tanulmányok javarésze (21) magyarul, a többi románul jelent meg, s a román illetve magyar nyelvű kivonatok mellett zömben német, kisebb mértékben angol, illetve francia összefoglalások alapján lehet eligazodni.

Alsónémedi története és néprajza.

Szerkesztette Balassa Iván. Kiadja az Alsónémedi Községi Tanács, Alsónémedi, 1980. 538 l. (Pest megyei falumonográfiák 1.)

Alsónémedi kisközség Budapesttől délre, közvetlenül a főváros mellett fekszik. A múltjával foglalkozó kötet a helyismereti kutatás jelenleg általános magyarországi modelljét követi. Monografikus igényvel törekszik képet adni a település történetéről és néprajzáról.

A történeti rész három fejezetből áll: *Korek József* a helység területének régészeti emlékeit tekinti át a kezdetektől a magyar honfoglalásig, *Lakatos Ernő* a község történetét dolgozza föl a honfoglalástól (korai Árpád-kortól) 1944-ig, végül *Pintér János* terjedelmes tanulmánya az 1944 óta eltelt időszak és a község jelenlegi gazdasági-társadalmi-kulturális helyzetét tárja az érdeklődő elé.

Míg a történeti rész a teljes helytörténetet felöleli, a néprajzi tanulmányok nem teljesítik a monografikus igényt, részint a népi kultúra fontosabb területeit dolgozzák föl, részint kisebb adatközlések.

Balassa Iván Alsónémedi földrajzi neveit gyűjtötte össze és rendszerezte, a néprajzi és történeti tanulságokkal gazdagon. *Filep Antal*nak a település néprajza és a népi építkezés tárgykörében végzett kutatásai a legszemléletesebben mutatnak rá arra a tényre, ami a további dolgozatokban is többször fölbukkan, hogy a község a rossz közlekedési viszonyok következtében hosszú ideig elzártan fejlődött. Majd amikor a két világháború között erőteljesen érződni kezdett Budapest közelsége, a világvárosi hatás és a konzervatív műveltségi rétegek sajátos együttélése alakult ki Alsónémedin. Mindez még a gyűjtés idején, az 1960-as évek végén és az 1970-es években tapasztalható volt az építkezésben és a lakáskultúrában. *Novák László* a hagyományos paraszti gazdálkodás képét rajzolja meg a 18–20. század viszonylatában, levéltári adatok és néprajzi gyűjtés segítségével. A gazdálkodás, különösen a földművelés jól példázza a nagyváros közelségének alakító hatását. A piaci viszonyok a hagyományos szemtermelést háttérbe szorították, Alsónémedi a burgonya, néhány primőr és a szántóföldi zöldség termesztésével illeszkedett bele Nagy-Budapest zöldövezetébe. *Csoma Zsigmond* tanulmánya a helység legújabbkori gazdasági életében különben nem nagy szerepet játszó szőlő- és borkultúrát dolgozta föl. Filephez hasonlóan ő az, aki a szerzők közül leginkább kilépett a helyismereti keretből. Gazdagon dokumentált elemzéssel mutatja ki, milyen kapcsolatok fűzik az alsónémedi szőlészetet és borászatot az alföldi kötött talajú és a homoki szőlőkultúrához. *Kékesi Béla* bő és értékes néprajzi leírást nyújt a község állattartásáról és népi állatgyógyászatáról. Minthogy az állattenyésztés a mind erőteljesebbé váló földműveléssel szemben a 20. század folyamán fokozatosan háttérbe szorult, így Kékesi dolgozata a község népi kultúrájának konzervatívabb rétegeit mutatja be. *U. Kerékgyártó Adrienne* tanulmányának központjában ismét a városi állás áll. Alsónémedin sohasem alakult ki színes, jellegzetes népviselet, a hagyományos paraszti formák azonban gyors ütemben eltűntek a Budapesttel való gazdasági kapcsolatok sűrűsödésével párhuzamosan. *Katona Imre* a magyar folklór egyik viszonylag elhanyagolt „kisműfaját”, a szőlést választotta tanulmányának tárgyául. Alsónémedin és a szomszédos Ócsán, valamint egy adatközlő bevonásával a közeli Gombán gyűjtött anyagát elemezve arra a megállapításra jut, hogy a községek szőláskincse gazdag és változatos, de

nem mutat helyi jellegzetességeket. *Paksa Katalin* népzenei tájékozódása Alsónémedin a zenei hagyományokat előrehaladottan „urbanizálódott” állapotban találta. Rövid adatközlése ezt rögzíti néhány dallampélda kíséretében. *P. Madar Ilona* írása is adatközlés. A szerző sok időt töltött el néprajzi gyűjtéssel, és figyelme alapos kutatóra valóan nagyon sok szempontra kiterjedt. Az általa rekonstruált szokásvilág rendkívül differenciált és színes. Mind az emberi élet nagy fordulóihoz, mind a kalendáriumi ünnepekhez fűződő szokások a községnek a közelmúltig eleven közösségi életéről tanúskodnak. Különösen értékesek a felekezetek és egyben vagyoni rétegek közötti eltérések. A szokáshagyomány számos archaizmust őrzött meg, ezek eltűnését és az új városias hatásokat is rögzíti a dolgozat. Végül *Sebők Géza* rövid beszámolója a község régi táncéletéről mutat be meglehetősen szegényes képet. A kötetet szakmutató és földrajzi mutató zárja.

Kósa László

Anyagi kultúra.

Tárgyi néprajzi dolgozatok. Somogy Néprajza II. Szerkesztő: Knézy Judit. Kiadja a Somogy megyei Múzeumok Igazgatósága, Kaposvár, 1980. 316 l.

Somogy a legutóbbi évtizedig a magyar nyelvterület kevésbé kutatott területei közé tartozott. A hiányok eltüntetésének céljából indította meg a Somogy megyei Múzeumi Igazgatóság a Somogy Néprajza kiadványsorozatát, amelynek első kötete *Együd Árpád* nagyon értékes gyűjteménye, a *Somogyi népköltészet* (Kaposvár, 1975) volt. A második kötet az elsőtől viszonyítva kevésbé egységes, de nem kevésbé értékes kutatói munka eredménye. Szinte minden tanulmány sokéves terep- és archivális vizsgálat nyomán készült el, alapos anyagismeretről tanúskodik és újdonságot jelent a szakirodalomban.

Kerecsényi Edit a csurgói lakáskultúra változásait az emlékezet és a megtalált tárgy segítségével száz esztendőn át követi a múlt század utolsó harmadától napjainkig. Egyetlen helység példáján árnyaltan rajzolja meg a délnyugat-dunántúli nagyobb táj ízlésváltozásainak fontos vonásait.

Ujváriné Kerékgyártó Adrienne tanulmánya módszertani szempontból több tekintetben hasonló a Kerecsényiéhez. Ő a somogyi parasztnak hagyományos vászonruhaviselését írja le, a fő darabokat, az ing-gatya, ing-pendely ruhapárokat. Törzsanyaga a kaposvári múzeum gyűjteménye és a személyesen vagy kérdőívvel összegyűjtött emlékezetanyag. Értelmezéséhez azonban segítségül hívja nemcsak a dunántúli, de több esetben a távolabbi vizsgálatok eredményeit is. Akár az előző dolgozatnak, ennek az írásnak is érdeme a nagyszámú, egyáltalán nem vagy kevésbé ismert illusztráció, archív fénykép és rajz.

Knézy Judit két tanulmánya a táplálkozás köréből választotta tárgyát, a sertéshús fogyasztását és tartósítását 1850 és 1960, a tejfeldolgozás és a tejtermék fogyasztását 1850 és 1945 között vizsgálta meg a somogyi parasztság körében. Mindkét dolgozat különösen tekintettel van a táji változatokra és eltérésekre, a tág időhatárok között bemutatja a jórészt önellátó fokról a rendszeres piacra termelés szintjére emelkedő pa-

raszti gazdálkodást, a táplálkozási szokások és az ízlés megváltozását. Adatbeli gazdagsága mellett ugyancsak figyelemre méltó ismeretlen és friss képanyaga.

Kapitány Orsolya írása a somogyi mézeskalácsos mesterségről kisebb igényű adatközlés. Közvetlenül utána következik a kötetben *Szuhay Péter* tanulmánya, Kísérelt Dráva menti történeti csoportok meghatározására címmel, mely az itt közreadott írások közül legtöbbet vállal és a legnagyobb igénnyel lép föl.

Szuhay „történeti csoport”-nak nevezi a Barcs és Csurgó között elhelyezkedő nyelvileg és néprajzilag elkülönülő falucsoportokat. Közvetlenül a Dráva mentén horvát (kisebb részben szlovén) népesség által lakott helységek, szomszédságukban pedig református magyarok találhatók. A mintegy kétszáz esztendőre visszatekintő vizsgálat a szakirodalom, a levéltári anyag, a helyszíni gyűjtés tanulságait figyelembe véve megmagyarázza, hogy mindazok a néprajzi különbözőségek, amelyek a közelmúltban és a jelenben etnikai különbözőségként jelennek meg, gazdasági, települési, társadalmi okokra vezethetők vissza. A 18. században e területre letelepülő horvátok kezdettől hátrányban voltak a folytonosan itt lakó magyarokkal szemben, s később ez az eltérés más polgárosultsági fokot, értékrendet és mentalitást váltott ki.

A két utolsó tanulmány kissé lazán tartozik bele a kötet alcíméül jelölt „tárgyi néprajz”-ba, elsősorban a muzeológia körébe vág tárgyválasztásuk. *Boross Marietta* a szántópusztai uradalmi központ építéstörténetét írja meg korabeli (18–19. századi) tervrajzok alapján. Célja a jelenleg folyó helyreállítási munkák dokumentálása, a falukutatások és muzeológiai feltárás támogatása. *L. Szabó Tünde* tervezőmérnök az általa gondozott és jelenleg is épített Szennai Szabadtéri Gyűjtemény előzményeként és párhuzamos munkálataként tekinti át a somogyi népi épületek műemlékvédelmét.

Végül szólni kell *Knézy Judit* szerkesztő hosszabb előszaváról is, mely ugyan nem önálló tanulmány igényével került a kötetbe, mégis jórészt tanulmányi anyagot tartalmaz. Másfél évtizedes kiterjedt kutatásaira alapozva megkísérli fölvezetni Somogy történeti-néprajzi tájegységeit.

Kósa László

Csak tiszta forrásból.

Az előszót írta: Szépfalusi István. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem 12. Bern, 1980. 129 l.

A cím néprajzi tematikára utal, de a tartalom csak részben sorolható a néprajz körébe, a szerkesztés szélesebb körre, általában véve „szellemi tiszta források”-ra gondolt, amikor kiválasztotta ezt a sokat idézett mondatot. *Szépfalusi István* előszavából megtudható, hogy a kötetben az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem 1978. és 1979. évi akadémiai hetén elhangzott előadások olvashatók. Pontosabban nem mind, hanem válogatás, amit különböző más írások egészítene ki. Tartalmuk és műfajuk annyira eltérő és változatos, hogy csak laza csoportokba szedve lehet őket áttekinteni. A néprajzot *Andrásfalvy Bertalan* és *Nagy Ilona* tanulmányai, valamint *Lukács László* rövid előadása képviseli. Az előző tanulmány a „hallgatóság nélküli népművészet” sajátos kategóriáját az esszé eszközeivel igyekszik megragadni, miközben a népművészet ér-

telmezésének általános kérdéseivel vívódik. A másik tanulmány rendszerező és szövegközlő, a Szent Péter-legendáknak a magyar folklórban elfoglalt helyét méltatja. – A kötet súlyponti részét jelentő írások fölé alcímül a következőt lehetne illeszteni: „a Nyugaton élő és a magyarországi magyarok párbeszéde”. Cs. Szabó László és Keresztury Dezső esszéisztikus előadásai külön színhelyeken és más évben hangoztak el, de az általuk feszegetett kérdések, ha gyakran más előjellel is, sokszor közösek, a magyar politikai gondolkodás és kulturális magatartás alternatíváit értékelik. Hozzájuk kapcsolódik némileg vitázva Szöillősy Árpád zárszava. Végül a könyv harmadik egysége Sütő András Herder-díjának dokumentumaiból bocsát közre válogatást. Ezek közül legtöbb figyelmet az a kerekasztal-beszélgetés érdemel, amelyet a Csillag a máglyán német fordításának megjelenése alkalmából rendeztek az 1979. évi akadémiai napokon. A díj oklevelének faksimiléje mellett közreadták Sütő interjút (készítette Mezei András), egy drámarészletét, és Herder-ösztöndíjasának, Szöcs Gézának egyik versét is.

K. L.

Dám László: Magyar néprajz I. Építkezés.

Tankönyvkiadó, Budapest, 1980. 194 l.

A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara által kéziratként megjelentetett tankönyv széles áttekintést nyújt a magyar népi építkezésről. A szerző az első fejezetben az építőanyagokat és az épületszerkezeteket rendszerezi a terjedelmes hazai szakirodalomra támaszkodva. Különös figyelmet fordít az egyes építési technikákra. A lakóépületeket fejlődési sorba állító tipizálás az alaprajz alakulásán túl nagy hangsúlyt helyez a tűzhely és füsttelenítés kérdésére, a tüzelőberendezések táji megoszlására. A szerző részletesen ismerteti és az újabb kutatások eredményeivel egészíti ki a Bátky Zsigmond által meghatározott magyar háztípusokat. Említést érdemel a háztípusok genezisének és a lakóház funkcionális tagolódásának felvetése. A gazdasági épületeket Dám László funkciójuk szerint határozza el az állattartás a földművelés építményeire, amelyen belül a rendkívül változatos épületfélések legtagabb körét igyekszik felsorakoztatni. Az utóbbihoz sorolja a szőlészet és borászat építményeit.

A terjedelmes anyagbemutatót követő elvi vonatkozású fejezet a népi építkezés jellegét kialakító tényezőket, az egyes történeti stílusokat és azoknak a lakóépületeken való megjelenési formáit tárgyalja.

Végezetül a népi építészet kutatástörténetének összefoglalása következik. A tankönyv anyagát közel száz, jól áttekinthető, világos rajz illusztrálja, és terjedelmes ajánlott bibliográfia zárja.

Selmeczi Kovács Attila

Andraš David: Hej paun paune. 111 madarskih narodnih balada.
Narodna Knjiga—Minerva. Beograd-Subotica, 1980. 322 l.

Dávid András értékes kötettel gazdagította mind a jugoszláv, mind a magyar folklórkiadványok sorát. Balladaskönyve, amely 111 magyar népballada szerbhorvát nyelvű fordítását tartalmazza, úttörő jellegű gyűjtemény: első ízben ad szerbhorvát nyelven átfogó képet a magyar balladakincséről, s művészi tolmácsolásban ismerkedhet meg az olvasó a magyar népballadák főbb csoportjaival. A kötetben közölt balladák származási helye felőleli az egész magyar nyelvterületet, közülük 20 változat Jugoszlávia magyar ajkú lakosságánál került feljegyzésre.

A tizenkét fejezetbe sorolt balladaszövegek jól képviselik a magyar balladák alapvető tipológiai kategóriáit. A balladák közlésénél a tematikai csoportosítás elvét követte a szerző. E cél érdekében már az egyes fejezetek címéül egy-egy jellemző verssort választott, amely egyúttal rávilágít az ott helyet kapó balladák lényegi-tartalmi vonásaira is. Az első csoport mottójául, amelybe a mitológikus jegyeket felmutató balladákat sorolja, a Júlia szép leány (Julija, prekrasna devojka) ballada két sorát választotta. A második csoport, amely az eladott vagy az akarata ellenére férjhez kényszerített leány tragikus sorsát megéneklő balladákat tartalmazza, a Bíró szép Istvánné lánya (Prodata moma) ballada két sorát kapta fejezetcímül. További csoportjait is balladáink meghatározó tartalmi jegyei alapján állította össze. Pl. külön fejezetben mutatja be azokat a balladákat, amelyekben az egymást szerető fiatalokat különböző osztályhelyzetük választja el egymástól. E tematika egyaránt sajátja régi és újstílusú népballadáinknak. Az egyes csoportokban helyet kapnak a megesezt lány szomorú sorsát bemutató balladák, továbbá a házasságtörést és hűtlenséget elkövetők kegyetlen büntetését megéneklők. Külön fejezetekbe sorolódnak a betyárballadák, a rabénekek, valamint a vidámballadák is.

Az az olvasó, aki most ismerkedik a magyar népballadákkal, Dávid András könyvében keresztmetszetét kapja a teljes magyar balladaanyagának. A magyar balladákat szerbhorvát nyelvre átültető Dávid András következetesen ragaszkodott az eredeti szöveg verstanilag hiteles műfordításához, oly mértékben, hogy ahol lehetséges volt, még az alliteráció is ugyanazon a helyen jelenik meg, mint ahol a magyar szövegben. De ugyanez a művéség mondható el egy-egy szöveg nyelvezetéről is.

Kötete utószavában a szerző röviden megismerteti az érdeklődőt a magyar balladatudatással. Kiegészítő jegyzetei és mutatói könnyű eligazodást biztosítanak a könyv olvasójának.

Kiss Mária

Demény István Pál: Kerekes Izsák balladája.

Összehasonlító tipológiai tanulmány. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980. 162 l.

Hősballadák igen kis számban maradtak fenn a magyar szájhagyományban. Ezek egyike a Kerekes Izsák balladája, arról a hősről, akit álmából sietve ébreszt apja, anyja, végül kedvese, hogy védje meg őket az ellenségtől. Halálát csak véletlen balszerencse,

lova lábának botlása okozta. A balladát először *Kriza János* közölte 1863-ban a *Vadrózsák* című kiadványában. Azóta is ez az egyetlen változat, de ez országosan ismertté vált.

Demény István Pál ezt az egyetlen balladát tette disszertációja tárgyává és gondos összehasonlító kutatással föltárta hősepikai összefüggéseit. A vizsgált motívumok között különösen fontos helyet kap az alvó hős ébresztése. Sajátos módon az eddigi foklorisztika – és itt mese, hősköltészet, történeti folklór kutatás egyaránt értendő – mindaddig nem szentelt kellő figyelmet ennek a motívumnak. Kivétel talán *V. Ja. Propp*, aki azonban a motívumban a hős negatív vonásait látta, és így alapvetően eltérő eredményt kapott, mint Demény. A mesék, hősénekek, balladák, történeti énekek motívumkincsét figyelve azonban a szerző arra a következtetésre jut, hogy a jelen balladában töredékesen megtalálható motívum szervesen illeszkedik a hősköltészethez.

Ennek a magyar népballadának a motívumkincsét a kelet-európai, dél-szibériai népek hősköltészetének motívumrendszerével hozza összefüggésbe. Bár a magyar ballada XVI–XVII. századi fejlemény, és mindössze egyetlen változatban maradt ránk, mégis meggyőzően bizonyítja a szerző, hogy a hősi álomból ébresztett hősök történeteinek egészével rokonítható. A gazdag anyagismeret szelkup, abakáni tatár, karakirgiz, jakut, vogul, nyenyec, osztják, kalmük, altaji tatár, délszláv hősénekek, orosz bilinák, román balladák egész sorának gondos elemzése után feltárja azt is, hogy a magyar népköltészetben sem tártalan a Kerekes Izsák ballada alvó hőse. Hősmesékben a viaskodás előzménye, az alvás, mintegy segítő, erőt adó forrás. A logikus gondolatfelvétel után az analógiák sora kínálkozik az ókori folklórtól napjaink nép- és műköltészetéig egyaránt. Ezek közül mindössze a magyar balladaköltészetet tekintette át rendszeresen a szerző.

Kriza Ildikó

Erdők, mezők, vadligetek.

Drávaszögi magyar népballadák. Tanulmány és jegyzetek kíséretében közlésezi Katona Imre és Lábadi Károly. A dallamokat lejegyezte és rendszerezte Olsvai Imre. Megjelent a Forum Könyvkiadó, a Magyar Képes Újság és a Horvátországi Magyarok Szövetsége közös kiadásában. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1980. 447 l.

A magyar népballada kutatói már száz évvel ezelőtt úgy érezték, hogy a balladaköltészet letűnőben van, sőt az utolsó pillanat utáni helyzetről beszéltek, amikor csak nehéz kutató munkával lehet megtalálni a régies szépségű alkotásokat. Drávaszög hat magyar falujában az elmúlt évtizedben közel másfélszáz balladát jegyeztek fel, amit *Katona Imre* és *Lábadi Károly* gondosan jegyzetelve közzétett.

A kötet jól tükrözi, hogy a múlt század végén a népköltészetben új fejlődési szakasz indult el, s ennek sodrában a régi balladák eltűntek és újak születtek. Századunk népballadái tartalmat, mondandót, esztétikai mibenlétet tekintve messze estek a korábbiaktól. Egy-egy szenzációs esemény, gyilkosság, tragikus baleset, tűzvész, vagy árvíz, családi tragédia került az alkotás központjába. Az ezek iránti érdeklődés elnyomta a korábbi énekek tiszteletét, és ha egy-egy régebbit tartottak is meg az emlékezetükben, formailag lényegesen átalakították.

A drávaszögi balladaskönyv azt bizonyítja, hogy igen nagy a helyi, kis körzetben elterjedt népköltési alkotások száma. A Jugoszláviához tartozó hat drávaszögi magyar falu balladakincsét 133 feljegyzés képviseli. A meglepően gazdag anyag, a típusok sokfélesége, a variálódás természetes megléte azt bizonyítja, hogy a balladaköltészet még az 1970-es években is szerves része a hagyományos kultúrának. Úgy látszik, annak, hogy Drávaszög e tekintetben erőteljesebben ragaszkodott a régi kultúrához, mint a mai Magyarország nagy része, legfőbb oka minden bizonnyal a területi hovartartozásban keresendő. Az anyaországtól elcsatoltan a népi kultúrához való erősebb kötődés általános jelenség. A megrekedt fejlődés következménye az is, hogy a századforduló népköltészete és az akkor divatos műdal utóélete több évtizeddel tovább tartott.

A népköltési gyűjtemény értékét emeli kéziratos füzetek anyagának közzététele (pl. a Szilágyi és Hajmási ballada új változata), amivel még teljesebbé válik a vidék balladaköltészetről alkotható kép. A szövegekhez és a dallamokhoz gazdag jegyzetanyag kapcsolódik, amelynek segítségével egy kis tájegység helyét jelölték ki a magyar népköltészet egészében.

Krizsa Ildikó

Gál Sándor: Mesét mondok, valóságot.

Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1980. 212 l.

Az író az Esztergomtól nem messze fekvő Búcs községben született, s e falu múltjának és hagyomány- valamint szokásvilágának bemutatására vállalkozott jelen kötetében. Minden sorát a gondos, leltárba szedő, a feledéstől menekítő ember gondolkodása határozza meg.

A szociográfia szerkezete három nagy egységre tagolódik. Az elsőben Búcs község történetéről ad (sajnálnivalóan rövid), helyenként elnagyoltnak látszó áttekintést. A település 1208-ig visszanyomozható történetéből talán a legizgalmasabb rész éppen ezért nyelvtörténeti jelentőségű: az a helybeli földrajzinév gyűjtemény, ahol fősorakoznak a dombok, dűlők, földtagok, vizek, településrészek nevei és a hozzájuk kapcsolódó etimológiai magyarázatok.

A második tematikai egység a falu lakóiról szól. Fölelevenednek – nemegyszer az író személyes emlékei révén – az aratás, cséplés, jégvágás, kendermegmunkálás embert próbáló, nehéz munkáinak emlékei. Gál Sándor szerencsés kézzel válogatva szólaltat meg idős parasztembereket, akik – szinte utolsókként – idézik föl nekünk, hogyan is folyt az aratás az urasági birtokon vagy a nagygazdáknál, miként készült a kendervásson, a sárfalú ház.

A csépléssel kapcsolatban Gál Sándor érdekes népköltészeti eredetvizsgálatra vállalkozik. Ismerteti a *Cséplőgépbe esett lány* című újkori balladát és fölteszi: búcsi keletkezésű népi alkotásról van szó; többfelé ismert variánsa közül az általa közölt az eredeti. (Közbevetőleg: *Ág Tibor és Sima Ferenc* a szlovákiai magyar népballadák gyűjteményében – *Vétessék ki szóló szívem*, 1979 – a szomszédos Bátorkecsiben lejegyzett változatot közlik.)

A kötet harmadik – anyagában legkiterjedtebb, tartalmában legjelentősebb – ré-

szé a falu szellemi és szokásbeli hagyományait gyűjti össze. Legrészletesebben a búcsi lagziról esik szó. Megtudjuk, milyen pontosan meghatározott szertartásrendszere – már-már rítusra – épült a házasságkötés és minden egyes aktusához miként kapcsolódtak a köszöntő-kínáló-üdvözlő versek és mondókák. A szertartási folyamatnak valamennyi állomásához szervesen illeszkedtek ezek a tréfás, megható, olykor jócskán vas-kos rigmusok. És hányféle variációban! Másként szólt a mondóka a polgári szertartáson, másként az egyházin; ismét módosult a szöveg a csehszlovák köztársaságban, illetve a „magyar időkben”. A falu társadalmának őriző tudatában ilyenformán a politikatörténet változásainak lenyomata tapintható ki.

Az író számba veszi még a keresztelés, a temetés, a szüret és borkóstolás hagyományozódott szokásait. Kitér a valós alapú, a természet jelenségeinek évszázados megfigyelésén alapuló „babonákra”, jelesül a tyúkültetés módozataira. Ezek az eljárások a primitív társadalmak praktikus örökségeként, híven alkalmazkodtak az időjárás ciklusos természetéhez. A lényeg az önellátás, az önfenntartás folytonosságának biztosítása, a gazdaságosság igénye és a paraszti célszerűség elemi szükségessége volt.

Egyenesen „módszertani” jelentőségű folklorisztikai szempontból *A mese születése* című fejezet, ahol a szájhagyományozás irodalomteremtő erejével ismertet meg bennünket Gál Sándor.

Mezey László Miklós

Gazda József: Így tudom, így mondom.

A régi falu emlékezete. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980. 371 l.

Rendhagyó módon szólaltatja meg a szerző a letűnt életformára emlékező öreget Temesvártól Szatmárig, Nagyváradtól Bákóig. Több száz beszélgetésből emelte ki Gazda József e kötet nagyszerű anyagát, amely az olvasóhoz hozza a falusi és városi élet megannyi jellegzetességét. Bármiről is szóljanak, bármit is magyarázzanak az emlékezők, mindig a megélt életet, a saját emberi sorsukat, érzésüket, lelkivilágukat adják a népi nyelv színes képbeli gazdagságával, költőiségével.

Az első percben költői formának hitt kifejezések, hasonlatok, szóképek a mindennapi élet előadásához szervesen hozzátartoznak. A munkáról, a szegénységről, a háborúról, gyógyításról és egyebekről szóló visszaemlékezések szövegi megfogalmazása csupa költészet, csupa szépség. Ez a gyűjtemény fontos azért is, hogy megértsük a romániai magyarság népköltészetének, költői nyelvének sajátosságait, valós értékeit.

A hagyományos élet megannyi mozzanatát válogatta ki Gazda József a beszélgetésekből. Emberei beszámolnak a földművelésről, az erdei munkáról, az állatokkal való bánásról, örömeikről, bánataikról, betegségekből való gyógyulásukról, az új élet megérkezésére való készülődésről, az öregektől ellesett munkáról, és a mindig közelben levő halálról. De itt, ebben a világban „édes a föld” és „testvérévé válik a jó állat az embernek”, annak az embernek, aki szövetkezett a természettel a mindennapi feladatok elvégzésére, az élelem, a meleg, a nyugalom, a kikapcsolódás megteremtésére. Az ember azonban sohasem önmaga állt, hiszen a közösség szigorú normái kötelékként nehezültek rá, amit nem szeghetett meg, s ha igen, súlyosan lakolt érte. Születéstől halálig min-

dennek kötött rendje volt, még a vígságnak, táncnak, éneknek is. Ismerték, tudták az udvarlás módját, a szerelem szabadságának határait, a házasságra való készülést, az ünnepek sorát, a betegek gyógyításának praktikáit és a halottakat megillető tisztességtelt. Tudatában voltak az öltözködésüket meghatározó íratlan szabályoknak, és az egész éven áthúzódó munkára, ünnepre egyaránt kiterjedő naptári rendnek. Mindezt olyan nyelven mondták el, amit iskolában sosem tanultak, de igen közel áll a költészetükhöz.

Gazda József kiváló érzékkel gyűjtötte egybe a visszaemlékezéseket, amelyek szaktudósi magyarázatok nélkül is önmagukért beszélnek.

Kriza Ildikó

Gazda Klára: Gyermekvilág Esztelneken.

Néprajzi monográfia. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980. 493 l.

Esztelnek, felső-háromszéki falu gyermekvilágának, játékkincsének megismertetésére vállalkozott a szerző hallatlan szorgalommal és szakmailag kimagasló eredményt ért el.

A könyv két fő részre tagolódik. Az első a Gyermekvilág címet viseli. Ebben Gazda Klára a huszadik század közel nyolc évtizedében végbement változásokat fogta vallatóra. A családtervezéstől a születésen át a csecsemő és a kisgyermek testi és szellemi nevelését, ápolását, munkára fogását, játékkalkalmait sorra véve a nagylány és legény korig jut el. A fejezetet át meg átszövik a népnyelvi kifejezések, szólások, folklorisztikus megnyilvánulások, népköltési részletek vagy utalások a szöveggyűjtemény megfelelő darabjaira. A statisztikai adatok éppúgy helyet kaptak, mint a gyermekápolás racionális és irracionális vonatkozásai. A hiedelmek és jóslások, valamint a gyermekélettel kapcsolatos szokások leírását ugyanazzal a gonddal és aprólékossággal végezte a szerző, mint a gyermekeket körülvevő tárgyi világ feltárását és bemutatását. Ez utóbbi sikeréhez számos rajz is hozzájárul. A gyermekmunka s ezen belül is a pásztorkodó gyermek életmódjának részletesebb bemutatása után az iskoláztatás kérdéseiről is szól. A játékkalkalmak, a játék, a játszótársaságok, az ünnepi szokásokban való részvétel s végezetül a felnőttek szellemi világával való ismerkedés leírása után a Felnőttkor küszöbén című fejezet a gyermekkort lezáró párválasztáshoz vezet el az olvasót.

A kötet másik nagy fejezete a Játékkincs, a példatár, melyet táblázatok előznek meg, illetve magyaráznak az előző rész utolsó fejezeteként A játékok élete címmel. E táblázatok szemléltetik a játékkincs műfaji rétegződését; a kötött népi játékok megosztását a játékosok neme, életkora és játszóalkalom szerint; a játékok időbeli tagolódása, forrása és hagyományozódása alapján.

A játékkincset hat műfaji alcsoportban vizsgálta a szerző: I. Dajkarímek, mondókák, dalocskák; II. Egyszerű játékok; III. Játékszerek; IV. Énekes-táncos játékok; V. Mozgásos vagy testedző játékok; VI. Értelemfejlesztő és szórakoztató játékok. A műfaji alcsoportokon belül további osztályozást alkalmazott, pl. a Dajkarímek, mondókák, dalocskák életkor szerint tagolódnak, s ezen belül a játékok funkciói alapján rendszerezte a példákat. Amint írja: „A XX. századi esztelneki gyermekek és fiatalok művel-

ség javai közt 720 játék szerepét betöltő, a magyar népi műveltségben hagyományosként számontartott állandósult cselekvésformát illetve tárgyi vagy szellemi alkotást rögzítettem”. Közli a játékszövegeket és a dallamokat; a játékcelekményt magyarázó rajzokkal, térformát bemutató vázlatokkal, sőt fényképfelvételekkel is kiegészíti. A játékleírások különös értéke, hogy az emlékezetben élő, rekonstruált játékok mellett a ma népszerű játékok is helyet kapnak. Az egyes játékok eredetére, hagyományozódási módjára éppúgy választ kapunk, mint a játékosok korára, nemére vonatkozóan.

Nagy szakirodalmi és forrásismeretről tanúskodik a fejezetekhez kapcsolódó jegyzetanyag és irodalomjegyzék. Tájszó-, növénynevek-, etnobotanikai-, népi gombanevek-jegyzéke, a dallamok rendje, az adatközlők mutatója s végezetül a játékkincs tematikus és betűrendes mutatója zárja a kötetet.

Tátrai Zsuzsanna

Genre, Structure and Reproduction in Oral Literature.

Edited by Lauri Honko and Vilmos Voigt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 187 (1) l. (Bibliotheca Uralica 5.)

A kötet igen értékes írásokat közöl mind finnugrisztikai, mind irodalomelméleti szempontból az orális költészet műfajairól és műfajrendszereiről. A finn és magyar tudósok együttműködéséből született kötetnek azokat az írásait ismertetjük röviden az alábbiakban, amelyeknek magyar vonatkozása is van. Ilyen legelőször is a két szerkesztő közös munkája, a Bevezető (Introduction), amely voltaképpen a finn népköltészet magyar és a magyar népköltészet finn tudományos recepciójának historiográfiája. *Ortutay Gyula* rövidrefogott kutatási programot közöl az élőszóbeli hagyományozás törvényszerűségeiről (Die Gesetzmäßigkeiten der mündlichen Überlieferung und ihre Erforschung). Ebben igen hasznosnak látszik a modern civilizáció szülte új analfabétizmus és az oralitás javasolt együttes vizsgálata (már Marót Károly fölvetette!), valamint a városi folklór kutatásának fontossága. *Aili Nenola-Kallio* az ingriai siratók és lírai dalok műfaját vizsgálja (Two genres for expressing sorrow. Laments and lyrical songs in Ingria) című tanulmányában. Recens anyagot vizsgál, de a klasszikus, kiadott magyar anyag analógiáinak fényében. Nagyon érdekes a megállapítása, mely szerint a „patchwork method of composition”, azaz a darabokból összeállított szerkezet, ez az eredetileg par excellence epikus alkotásmód újabban kezdi befolyásolni és átalakítani a lírai siratókat is. *Katona Imre* az európai népek bölcsődalait vizsgálta meg (Die Wiegenlieder der europäischen Völker). A magyar anyag köré igen tanulságos összehasonlító háttérrel rajzol fel: megtudjuk, hogy míg a legtöbb népnél az anya fényes jövőt, boldogságot kíván a bölcsőben fekvő kisednek, addig például az oroszok néha a gyermek halálát kívánják, mint egyetlen lehetséges boldog jövőt. A szerző tisztában van a tipologizálás nehézségeivel, hiszen a bölcsődaloknak nincsen megfogható epikus menetük, mégis alkot – a bölcsődal egyes fő részeiben kifejeződő érzelmi attitűd szerint – tipologizálási szempontokat; ez hasznosíthatónak látszik más lírai dalok esetén is. *Kriza Ildikó* a legendaballadát vizsgálta műfaji szempontból. (Gattungsprobleme der Legendaballade.) Megállapítja, hogy ami a műfaji kategorizálást illeti, a balladát és a románcot

már Tatay és Arany is megkülönböztették. Ez annál inkább szükséges, mert a legendaballadákban (amelyet a nemzetközi terminológia „vallásos elbeszélő dal”-nak nevez), a tragikum feloldódott, a szoros konfliktust transzcendens esemény közbejötté helyettesíti és így a recens anyag legnagyobb részt idillikus karakterű. Ez a folklór-műfaj, amelyre a legnagyobb mértékben hatott a magas irodalom a középkori trubadúr lírától kezdve egészen a barokk líráig, illetve a múlt század laposan moralizáló egyházi-vallásos ponyvájáig. *Hoppál Mihály* a Székelyföldről gyűjtött prózai anyagon szemlélteti a narrációs sémát és műfajok szemiotikai elemzését. (Genre and context in narrative event. Approaches to verbal semiotics.) A faluban ünnepelt József-nap alkalmából elhangzó szövegek elemzése igen tanulságos és alkalmazhatónak látszik műprózára is. Végül ki kell emelni *Voigt Vilmos* tanulmányát a folklór-műfajok kommunikációs rendszeréről (On the communicative system of folklore genres), amely áttekinthetően osztályozza a hatalmas nemzetközi szakirodalmat.

Szörényi László

Gyermekjátékok. Hévízgyörk.

Gyűjtötte: Hintalan László, az összeállításban közreműködött Lázár Katalin. Kiadja a Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre, 1980. 272 l. (Pest megyei Múzeumi Füzetek XII.)

E gyűjteménynek két újdonsága van a különben kiterjedt magyar népi gyermekjáték-irodalomban. Először adja közre egyetlen település gyermekjáték-kincsét a lehető teljesség igényével. Továbbá először kísérli meg, hogy az énekes-táncos, a tárgykészítő, az ügyességi és sportjátékokat egységes rendszerbe tagolja egyetlen kötetben.

Hévízgyörk a hagyománytartó Galga-völgyi falvak (Bag, Tura, Galgamácsa) sorába tartozik. A közreadott játékok zömét azonban utoljára 1945–1950 között játszották spontánul a falusi gyerekek, így a 295 játékot a helybeli 40 és 80 év közötti lakosoktól jegyezhetette le a gyűjtő. Az anyag pedig a huszadik század első fele falusi gyermekjáték-hagyományának reprezentatív gyűjteménye. *Hintalan László*nak számos kitűnő mű állt rendelkezésére munkájának elkezdésekor (1976), és gazdag eredménye talán azért nem meglepő, mert a községnek a magyar nyelvterületen való viszonylagos központi fekvése magyarázza, hogy a korszak összes játéktípusát ismerték itt. A gazdag anyag rendezésére Hintalan sajátos szempontrendszert alakított ki. A sokrétűség egységes felosztásának elvéül a *játékmagot* tette meg, azt a mozzanatot, ami körül a játék cselekménye leginkább bonyolódik. Például a mozgás vagy a rokonszenv (párválasztó játékok) stb. Egyébként a könyv beosztása nem követ fejlődési sort, ellentétben a legtöbb játékgyűjteménnyel. A kezdő csoport, a természet-, növény- és állatmondókák, ebben a rendszerben a peremen helyezkedik el, a kiszámolók pedig játékelőzménynek minősülnek. A következő csoportokat alakította még ki a gyűjtő: mozgásos játékok, párválasztó játékok, eszközös játékok (tárgykészítő, ügyességi és labdajátékok), szellemi játékok (tanító mondókák, nyelvtörők, felelgetők, találósok stb.). Végül a függelékben kaptak helyet a csúfolók és a fonójátékok.

Az egyes fő- és alfejezeteket rövid tájékoztatók vezetik be, amelyek a szerzők

nem titkolt szándékát is elárulják, nevezetesen azt, hogy nemcsak a folklórtudomány számára készítették a könyvet, hanem szeretnék, ha ezeket a játékokat a falubeli gyerekek és minden más érdeklődő újratanulná. A legtöbb játékot az adatközlőktől vett idézetek kísérik, melyek méginkább segítik a megértést és az elsajátítást.

A szövegeket rajzok, és ahol volt (az anyag mintegy negyven százalékánál), dallamok kísérik. Rendkívüli sokrétűek a mutatók: az adatközlők névsora, tárgymutató, dallammutató, térformák, életkorok mutatója, fiú- és lányjátékok listája, a játékok részletes felsorolása. Végül rövid angol, francia, orosz és német összefoglalót is talál az érdeklődő.

K. L.

Hajdú-Bihar temetőművészete.

Főszerkesztő: Szöllösi Gyula, szerkesztők: Letényi Árpád és Tóth Endre. Kiadja a Hajdú-Bihar megyei Tanács Műemléki Albizottsága. Debrecen, 1980. 334 l.

Hajdú-Bihar és Debrecen, habár sem a megye, sem pedig a város nem tartozik a világi, egyházi és népi műemlékekben gazdag területek közé, sok figyelmet fordít arra, hogy a keveset is megőrizze az utókor számára. Ezt bizonyítják azok a könyvek, amelyek a hetvenes évek elejétől folyamatosan jelennek meg a megye irodalmi emlékhelyeiről, népművészetéről, népi építészetéről, híres vásáraitól, köztéri szobrairól. Ennek a sorozatnak legújabb darabja a temetőkről szóló kötet.

A szép kiállítású, fotókkal és rajzokkal gazdagon illusztrált könyvben nyolc tanulmány kapott helyet. Ezek közül három általánosságban foglalkozik a halál, a temetés és a temetők tárgyi emlékeivel, a halálhoz és a temetéshez kötődő hiedelmekkel és szokásokkal. *Bodrogi Tibor* Temetés—vallás—társadalom címmel távoli etnológiai párhuzamokból alkotta meg írását. *Entz Géza* rövid tanulmánya a temetők és a temetői műemlékek védelméről elvi jellegű. *Tárkány Szücs Ernő* A temetés jogi rendje címmel a magyar jogi népszokások egy érdekes fejezetét adja közre.

A helyi témákhoz kapcsolódó írások sorát *Dankó Imre* nyitja meg: Temetés, temetőink, a temetők művészete. A szerző munkájának bevezetőjében általános áttekintést ad a temetők kialakulásáról, a településeken belül elfoglalt helyéről, majd sorra veszi a megye legfontosabb temetőtípusait, felekezeti és köztemetőinek kialakulását, azok történetét, a temetkezés és a sírkészítés, a halottelőkészítés különböző szokásait. Ezután ismerteti a debreceni, hajdúböszörményi, hajdúnánási és földesi temetőkben található sírjeleket. *Takács Béla* a Hajdú-Bihar megyei temetők fejfáinak esztétikáját, a sírok díszítményeit, azok eredetét, szimbolikáját és színezését vizsgálja szép fényképekkel illusztrált írásában. *Sápi Lajos* a régi, már lezárt és a ma is működő debreceni temetők történetéről ad áttekintést. Részletesen bemutatja a város néhány kiemelkedő történelmi személyiségének sírkövét és síremlékét. *Sz. Kürti Katalin* tanulmánya a képző- és iparművészet oldaláról közelíti meg a Hajdú-Bihar megyei temetők, s közülük is elsősorban a debreceni köztemető képzőművészeti alkotásait. Részletesen szól a Boros József tervezte ravatalozóról, Somogyi Sándor és Medgyesy Ferenc szobrászművészek sírdíszítő alkotásairól. A kötet zárótanulmánya *Marjai Márton* és *Bartha Elek* írása

a megye temetőinek sírvers-költészetéről és sírfeliratairól. A szerzőpáros külön vizsgálja a verses és prózai epitáfiumokat, azok irodalmi értékét és világnézeti tartalmát.

Minden tanulmányhoz orosz, angol és német nyelvű tartalmi összefoglaló csatolódik.

Ács Zoltán

Chris Hann: Tázlár: a Village in Hungary.

Cambridge University Press, Cambridge, 1980. 206 l.

A Cambridge-ben tanult szociálintropológus, Chris Hann a Bács-Kiskun megyei Tázlárban 1976–78 között végzett terepmunkájának eredménye ez a könyv. E tanyás, szakszövetkezeti falu társadalom-gazdasági vizsgálata során a szerzőt elsősorban azok a változások és adaptációs folyamatok érdeklik, amelyek Tázlárban a szocialista időszakban végbementek.

Mindenekelőtt azokat a gazdálkodási stratégiákat veszi szemügyre, amelyek eredményeként oly nagyok a jövedelmi eltérések a tázlári családi gazdaságokban. Úgy látja, hogy a földtulajdon szerepe nagy változáson ment át Tázlárban mind a gazdasági, mind a kulturális szférában. Fontos észrevétele, hogy a jövedelmi különbségek csak laza kapcsolatban vannak a birtoklási típusokkal. Különbséget lát e téren a disznóhizlaló-, tejtermelő-, illetve a szőlőtermelő-profilú gazdaságok között. A disznóhizlalás az a terület, ahol a földbirtok korábbi fontossága leginkább megszűnt. Ezért is kiugróan fontos ágazat ez a falubeli gazdaságoknál. A szőlőtermelésre illetve tejhozamra beállított gazdaságok többsége viszont a tanyán van, s ezeknél a földnagyság és a jövedelem között általában pozitív az összefüggés.

A szakszövetkezeti gazdálkodás másik, a jövedelem szempontjából is döntő faktora a család-nagyság, a családi munkaerőkészlet. Nagy különbséget lát Hann ezen a téren a családok két nagy típusa, az általa „full-time peasant”-nek (teljes időben paraszt) illetve „worker-peasant”-nek (munkás-paraszt) nevezett családok között. Utóbbiak esetében az átlagban 12 évvel fiatalabb családfő nagyobb családi erőforrásból gazdálkodhat.

Chris Hann a szakszövetkezeteknek a gazdasági mellett fontos politikai szerepet is tulajdonít. A község kívülről irányított politikai életében ugyanis a szakszövetkezetben látja azt az egyetlen fórumot, ahol a tagság véleménye kifejeződhethet.

Az értékrendet vizsgálva rávilágít a tázlári értékrend alapvető paradoxonára, az általa „hand to mouth”-nak nevezett, állami garanciák híján kialakult egyfajta rövidtávú kapitalizmusra. Tázlárt továbbra is az emberi munkát középpontba helyező értékrend jellemzi, de növekszik a szerző szerint az értékek „passzív homogenitása”.

A könyv egyik legfőbb erénye a gazdasági-társadalmi változások egymást kísérő jellegének igen árnyalt, gyakran számszerűsített megragadása. Hiányzik viszont a hagyományos intézmények, face-to-face viszonylatok bevonása a vizsgálódásba.

Jávor Kata

Ház és ember.

Szerkesztette Kecskés Péter. Kiadja a Népművelési Propaganda Iroda, Budapest–Szentendre, 1980. 177 l. (A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Közleményei 1.)

A magyar néprajz legfiatalabb központi intézménye, a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum önálló közleményekkel, egy periodika első kötetével jelentkezik a magyarországi néprajzi irodalomban.

A tudományos törekvések indoklásához és megalapozásához szükséges tudománytörténeti előzmények számbavételét két tanulmány végezte el. *K. Csilléry Klára* A Szabadtéri Néprajzi Múzeum kialakulásának előtörténete címmel a múlt századi kezdeteket értékeli. Az eseménytörténeti pontosság szerint az első magyar vonatkozású szabadtéri objektum, melyek kiállítási célból állítottak föl, az 1867. évi párizsi világkiállításon látható magyar csárda volt, melynek hitelét azonban a korabeli szemtanúk erősen kétségbe vonták. Az 1873. évi bécsi világkiállítás székely háza már a közvetlen tudománytörténeti előzményt képviselte, míg az 1896. évi millenniumi néprajzi falu nagyszabású vállalkozás volt, és pontosan beleillett a korabeli hasonló európai törekvések sorába, azokkal szakmai tekintetben szinkrónban állt. Csilléry Klára tanulmánya elsősorban az elméleti (szociálreformer vagy néprajzi indokok) kérdésekre és a hitelesség problémáira összpontosította vizsgálatát, *Kecskés Péter*, aki a szabadtéri múzeumi gondolat további magyarországi történetét írja meg, inkább az eseménytörténetre figyelt (A Szabadtéri Néprajzi Múzeum tudományos előkészítése és telepítési terve). Az ezredéves kiállítás lebontásával súlyos törést szenvedett a szabadtéri múzeum ügye Magyarországon. Míg Európa-szerte folyamatosan épültek az újabb épületegyüttesek, nálunk – bár a tervezés sosem szűnt meg – csak az 1930-as években létesültek az első állandó objektumok, önálló múzeumok szervezésére pedig európai viszonylatban igen későn, az 1960-as években került sor. Kecskés tanulmányából kiderül, hogyan fejlődött a magyarországi szemlélet, és a népi építkezés kiterjedő kutatása miként segítette elő az 1960-as, 1970-es évek összegző munkálatait.

Kurucz Albert rövid előszava erőteljesen hangsúlyozza, mennyire fontos az épületek áttelepítését megelőző alapos dokumentáció elkészítése. A szentendrei gyűjtemény munkatársainak műhelymunkájába enged betekintést a kiadvány gerincét alkotó három terjedelmes tanulmány. Mindhárom számba veszi a kijelölt terület gazdaság- és néptörténeti előzményeit, az építkezés, a település és a lakáskultúra legfontosabb alakító tényezőit. Értékeli a néprajzi irodalom eredményeit, továbbá elemzően mutatja be a szóban forgó tájegységet képviselő épületek és településforma kiválasztását, illetőleg megformálását. Fontos elemük az objektumok bontásakor rögzített tanulságok felhasználása, mely elengedhetetlen tényezője a szabadtéri múzeumépítésnek, de a magyarországi építkezéskutató szakirodalomban eddig kevés hangsúlyt kapott. *Bíró Friderika* a Zala és Vas megye paraszti ház- és lakáskultúrája a 19. században című tanulmányában egy már épülőfélben levő múzeumi tájegységet mutat be. Középpontjában áll a szerez település és a sajátos építkezési formákat befolyásoló, a természeti környezettől meghatározott gazdálkodás és életmód. A *Zentai Tünde* által kidolgozott tájegység jellegzetesen aprófalvas vidék (A dél-dunántúli település és népi építkezés változásai a 19. században), de sok vonásban eltér az előző együttestől. Például az előzőnél sokkalta nagyobb kulturális differenciáltságot hivatott bemutatni, ami például az ormánsági

talpas házak és a sárközi módos gazdaházak között feszül. A legerjedelmesebb és leggazdagabban dokumentált tájegységmutató tanulmány *Balassa M. Iván* munkája: Dél-Borsod település- és építéstörténetének vázlata. Itt a dunántúlinál jóval nagyobb lélekszámú, de az Alföld középső területéhez viszonyítva kisebb településekről van szó. Archaizmusok itt is bőven fennmaradtak a századfordulóra, sőt később is, de azok más háttérűek, mint a dunántúliak. A múzeumi rekonstrukció középpontjában a szálláskertes település áll. Az egykori jobbágyok és kisenemesek utódainak párhuzamosan bemutatandó építkezés- és lakáskultúrája az életmódbeli egységet példázza.

A „közlemények” címet viselő záróegységben szerepel *Gráfik Imre* tanulmánya egy makói paraszt-polgár házról, mely módszertani megközelítése és célkitűzése okán a fentebb ismertetett három dolgozathoz kapcsolódik. Azoktól azonban elválasztja, hogy egy tájegységnek csupán egyetlen épületével foglalkozik. Függeléként ismerteti a berendezés vásárlására szervezett középiskolás néprajzi tábor tanulságait és közreadja a makói városi tanács 1889. évi építési szabályrendeletét. Olvasható még a kötetben *Vargha László* tollából egy rövid elméleti okfejtés a népi építészet fogalomköréből, és *Biró Friderika* megemlékezése *Tóth János*ról, a nyugat-magyarországi népi építkezés nemrég elhunyt kiváló kutatójáról.

A kiadványt számos fénykép, rajz, alaprajz és térkép teszi szemléletessé. A tanulmányokat orosz, angol és német összefoglalók, valamint német nyelvű tartalomjegyzék kíséri.

Kósa László

Herman Ottó: Halászélet, pásztorkodás.

Válogatott néprajzi tanulmányok. Válogatta, szerkesztette, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Kósa László. Gondolat Kiadó, Budapest, 1980. 454 l. (A magyar néprajz klasszikusai)

Kósa László bevezető tanulmánya a polihisztor tudós nem mindennapos pályájáról oly módon ad számot, hogy tudományos, tudományszervezői és politikai tevékenységét a korabeli hazai és nemzetközi viszonyok között értékeli. Az utókor többek között Herman Ottó érdemeiként tartja számon, hogy ő volt az egyik első környezetvédő természettudósunk; a halászattal foglalkozó munkásságával megeremtette a hazai tárgyi néprajzot; sőt a honi ősrégészet-kutatás megalapozója is. Korának nemzetközi tudományosságával és tudósaival kapcsolatban volt, mint ezt szemlélete, olvasottsága, hátramaradt levelezése bizonyítja.

A válogatás a polihisztor tudós kutatói módszerét kívánja szemléltetni: az ember és a természet kapcsolatának vizsgálatát, az ősrégészet, a fizikai antropológia és a néprajz iránti érdeklődését. Fő műveinek egyes részletei mellett a Természettudományi Közlönyben, illetve az Ethnographiában megjelent tanulmányaiból olvashatunk szemelvényeket. A beszélő szerszám és a Csontos szánkó című szemelvények a régészet és a néprajz, A madarak hasznáról és káráról című a természettudomány és folklór sajátos összekapcsolására példák. A magyar halászat könyvéből, a szerző legmaradandóbb értékű munkájából, a szerszámokra és a halászati módokra vonatkozó történeti-néprajz-

zi részek kerültek a válogatásba. A magyar pásztorok nyelvkincse részletei Herman Ottó munkásságának forrásértékűségét példázzák. Kevésbé időt álló műveiből (A magyarok nagy ősfoglalkozása, A magyar nép arca és jelleme) is kapunk ízelítőt.

A válogatást záró jegyzetek a szemelvények bibliográfiai adatain túl, rövid, korszerű, tudományos értékelést adnak.

Herman Ottó eredeti illusztráció kaptak helyet a kötetben, s ez is hozzájárul a gondosan válogatott, szerkesztett munka szakmai értékéhez.

Tátrai Zsuzsanna

A.N.J. den Hollander: Az Alföld települései és lakói.

Előszó: Romány Pál. Szerkesztette és az utószót írta: Lettrich Edit. Fordította: Czövek Olivér. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1980. 113 l.

Közhelyszámba menő megállapítás, hogy mennyire tanulságos, ha nem magyar szerző ír elmélyült tanulmányok alapján a nyelvileg meglehetősen elszigetelt magyar kultúráról. Kevés is az olyan mű, mely széles körű tájékozódás után született, de még kevesebb azok száma, amelyek nem az irodalommal, a zenével, képzőművészettel foglalkoznak, hanem, mint den Hollander munkája, egy jellegzetes táj tág értelemben vett műveltségével.

Arie N.J. den Hollander professzor, az Amszterdami Egyetem volt tanára első ízben 1936-ban járt Magyarországon. A Nyugat-Európában az Alföldről élő romantikus puszta-kép vonzotta, a magyarországi viszonyok közelebbi ismerete azonban megváltoztatta véleményét. Szociális antropológiai képzettségét és a világ sok táján szerzett tapasztalatait hasznosítva olyan könyvet írt, amely bár részproblémaiban teljes mértékben ismert anyagot ölel fel, Magyarországon sosem született meg. Bevezetőjében maga mondja el, hogy *Györffy István* személyisége, az általa fölvetett tudományos kérdések ragadták meg figyelmét és útmutatása nyomán kezdett foglalkozni az Alföld településtörténetével, életmódjával, korabeli társadalmi viszonyaival. Rajta kívül még *Mendöl Tibornak* és *Fél Editnek* köszönheti a magyarországi szakirodalomban és terepen való jártasságot. Den Hollander a 30-as évek végén még néhányszor járt Magyarországon, a háború kitörése azonban megakadályozta, hogy ismételten utazzon és tovább folytassa vizsgálatait. Könyvét 1944–45-ben Hollandiában írta, a holland nyelvű eredeti 1947-ben jelent meg Amszterdamban. Utóbb eltávolodott a magyar témától, de kapcsolatai nem szakadtak meg Magyarországgal. Legutóbb és utoljára 1974-ben járt Magyarországon, ekkor állapodott meg a Mezőgazdasági Kiadóval könyve magyar változatának sajtó alá rendezésében. Ezt az eseményt azonban nem érthette meg, 1976-ban elhunyt.

A kiadó a teljes szöveg változatlan magyar nyelvű közlését *Romány Pál* előszavával (A magyar olvasóhoz) és *Lettrich Edit* szerkesztő, szöveggondozó zárszavával (Utószó a magyar kiadáshoz) toldotta meg. Romány előszava tisztelgés den Hollander alakja és munkássága előtt. Figyelmezteti az olvasót a mű születésének korára és körülményeire. Valóban különös és érdekes olvasmány. Olyan kutatástörténeti pontot vetít ki, melyet azóta szinte minden tekintetben meghaladott a tudomány, de Hollander vi-

szont úgy rögzítette, mint a magyar kutatók közül senki sem. Az alap a munkássága végéhez közeledő Györffy István felfogása, melyre még nem hatottak, mint hogy többségükben meg sem íródtak Erdei Ferenc jelentős művei. Den Hollander élményszerűen adja vissza első magyarországi utazásainak azokat a tapasztalatait, melyeket radikális értelmiségiekkel folytatott beszélgetésekből szűrt le. Maga is az átfogó reformok elodázhatatlanságának hívévé szegődik. Tárnyilagos hangon, alig visszafojtott felháborodással ír az Alföld-szerte tapasztalt társadalmi nyomorról, egészségügyi helyzetről, elmaradott oktatásról, szektákról, földkérdésről. Igaz, ezek a fejezetek tanulmánya utolsó részében szerepelnek, az egész írás inkább történeti-néprajzi témájú, mint a kortársi viszonyokkal foglalkozó. Ezért érezzük kissé indokolatlannak a terjedelmes utószó tárgyválasztását, amely komplex földrajzi foglatatú, és ezért íródott, hogy fölhívja a figyeimet az Alföld negyven év alatt alaposan megváltozott arculatára, „a jelen immár biztató képére”. Sokkal inkább szükséges lett volna den Hollander megállapításainak kritikájára, továbbá azoknak az eredményeknek a felvázolására, melyek cáfolták vagy igazolták feltevéseit. A jegyzetekben találkozunk ugyan kritikai észrevételekkel, de ezek esetlegesek. Továbbá az olvasó nem igazodik el, vajon egy-egy jegyzetben mi származik a szerzőtől és mi a szerkesztőtől, kivéve a más betűtípussal szedett szakirodalmi bővítéseket, melyek segítségével az olvasó valóban utánajárhat az újabb tudományos elképzeléseknek és eredményeknek. Az előszó jelzi, hogy den Hollander magyar történeti tájékozottsága hiányos. Néhány kiigazító jegyzet itt sem lett volna felesleges.

Den Hollander professzor épp olyan kérdésekhez nyúlt, melyek évtizedek óta a magyar néprajzi és településtörténeti kutatások középpontjában állnak és máig nem lezártak: tanya, kertes város, pusztásodás. Teljes mértékben vagy óvatosan elfogad azóta megdőlt elképzeléseket, mint például az alföldi kun hagyaték befolyása (14. l.), az Alföld települési képeinek nomád gyökere (16. l.), a tanya és a kertes település összefüggése (18. l.), viszont a pusztai nagyállattartás beigazolódott „másodlagos primitivitás” okozatára is rátapint (21. l.). Leírása és elemzése a település és életmód alföldi, azaz magyar jellegzetességeinek keresése jegyében íródott.

Külön meg kell emlékezni a kötet fényképanyagáról. Az eredeti holland kiadás a szerző korabeli képeit tartalmazza, egyedi és különleges képes beszámolót tanulmányútjáról. A mostani kötetben ezeket nem lehetett reprodukálni, helyettük a század első évtizedéből származó archív felvételeket láthatunk. Igaz, hogy ez az 57 felvétel korábbi állapotot tükröz, mint amit den Hollander láthatott, de ezért az „időbeli csúszásért” kárpótol, hogy túlnyomólag alig vagy régen publikált fényképekről van szó. A fordítás *Czövek Olivér* munkája.

Kósa László

Hoppál Mihály: Ipolyi Arnold.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 221 l. (A múlt magyar tudósai)

A romantika jegyében induló, utóbb a magyar pozitivisták történetírás jelentős alakjává váló Ipolyi Arnold szorosabban a néprajz tárgykörébe vágó tanulmányokkal kezdte pályáját. A néprajzkutató szerző, Hoppál Mihály róla készített pályaképeben el-

ső nagy művének, a *Magyar Mithológiának* (Pest, 1854) biztosítja a központi helyet. A kapcsolódó életrajzi adatokkal együtt megközelítőleg a kötet felét teszi a nagy mű elkészítésének bemutatása és elemzése, mely tekintettel van utóéletére is, egészen a napjainkig folytatódó ősvallás-kutatás megjegyzéseire bezáróan. A Magyar Mithologia megjelenése után Ipolyi Arnold érdeklődése változott, elsősorban az egyháztörténet és a középkori művészeti emlékek kutatása felé fordul figyelme. Ide vonatkozó munkásságát is áttekinti Hoppál. A kötetet a legfontosabb Ipolyi-művek bibliográfiája, valamint az Ipolyiról szóló írások válogatott jegyzéke zárja.

K. L.

Horváth István: Magyarózdai toronyalja.

Írói falurajz egy erdélyi magyar faluról. Második, bővített kiadás. Magyar Helikon, Budapest, 1980. 549 l.

Valószínűleg jóval gazdagabb lenne a magyar faluról és kultúrájáról alkotott képünk, ha Horváth Istvánhoz hasonlóan más, faluról származó, paraszti sorból vagy szomszédságból induló írónk is készít szülőhelyéről az övével azonos elgondolású kötetet. A „falurajz” ezúttal nem szociográfiát, nem is önéletrajzi visszapillantást, vagy életrajzi elemekben gazdag szépírói művet jelent. Horváth István szülőhelyének szájhangományát gyűjtötte össze és szerkesztette kötétté. Mint a könyv előszavában írja, tudatosan távol tartotta magától a szakszerű földolgozásokat és útmutatókat mindaddig, míg éveken át gyűjtögette a könyv alapanyagát. Így a korábbi ismereteket leszámítva, gyűjteménye valóban azt tükrözi, mit talált a falu hagyományaiból följegyzésre méltónak vagy egyáltalán följegyezhetőnek az elszármazott író. A kötet folklór-foglalátát csupán két bevezető fejezet töri meg, az egyik a község határában előkerült régészeti emlékek sorsáról, a másik Magyarózd vázlatos történetéről szól. A szájhangományt tartalmazó fejezetek nem a folklóristák szempontjait követik, így tájszók, névanyag, dűlőnevek is helyet kaptak bennük. A szorosabban értelmezett folklór, a népköltészet mellett pedig olvashatunk a családról és a szokásokról is. A könyv azonban túlnyomólag népköltést tartalmaz. Ez a legértékesebb része: mesék, mondák, találós kérdések, hiedelmek, játékok, gyógymódok, siratók, szólások, táncszók, balladák, dalok, keservek, csúfolók, rigmusok. Horváth István megörökítő módszere szintén nem a tudós néprajzkutatókéval egyező, aki ezt kéri számon tőle, az bizonyosan nem értette meg írói szándékát és szem elől téveszti a „mű eredetiségét is. Mindemellett az a táj, ahol Magyarózd fekszik, a Kis-Küküllő alsó folyásának vidéke, a magyar néprajzkutatás által kevésbé ismertek közé tartozik. Horváth István „falurajza”-nak ezért a szűkebben vett tudományos értéke sem lebecsülendő. A mostani budapesti kiadás valamelyes bővített változata az 1971. évi kolozsvárinak.

Kósa László

Illyés Bálint: De jól esett annak dolga, aki Sz. Miklósban lakhatik.

Kiadja a kunszentmiklósi „Egyetértés” Mg. Tsz. Kunszentmiklós, 1980. 140 l. + XXXVII tábla.

Illyés Bálint nyugalmazott gimnáziumi tanár szülőhelyének, Kunszentmiklósnak 18. századi kéziratos hagyományait adta ki és elemezte ebben a sokszorosított kiadványban: 1. A *Kun Lisztát* a 18. század utolsó éveiben *Bolyó János* jegyző készítette. A legnevesebb és a korban legrégebbnek tartott kunszentmiklósi családok nevét és velük kapcsolatosan a helység történetét foglalta versbe. A mindeddig kiadatlan kézirat változatokban maradt fenn a kunszentmiklósi családok birtokában. Illyés Bálint a történeti hitelét és a keletkezés körülményeit mérlegeli. 2. *Bakó János* „szenátor” ugyancsak kéziratos helységtörténete – részben a *Kun Liszta* forrásául is szolgált – Kunszentmiklós 16–18. századi krónikája. Szerzője 1791-ben állította össze korábbi kéziratok és feljegyzések alapján, később mások pótlólag folytatták. 3. A *Kunszentmiklósi énekeskönyv* néven számon tartott kéziratos szöveggyűjtemény (1797–98-ból) a kor jellegzetes terméke, kálvinista kollégiumok hagyományvilágában fogant lakodalmi és névnapi köszöntőket, dalokat és halotti énekeket tartalmaz, egyúttal a honorácior-kisnemesi szokásvilágba nyújt betekintést. 4. A *memorialis*nak mondott kéziratot, a 18. században, közelebről meg nem határozható időben vetették papírra, de jóval korábbi, középkori eredetű imádság (ráolvasás). 5. Végül a *kun miatyánk* kunszentmiklósi nyomaival foglalkozik a kötet összeállítója.

Az eddig többnyire kiadatlan, bár a szakirodalomban nem teljesen ismeretlen kéziratok közrebocsátásával Illyés Bálintnak határozott célja volt: erősíteni és ápolni a helyi történeti tudatot. Ezzel azt a régi hagyományt folytatni, amit a maga idejében az első két és az utolsó szöveg képviselt. Az 1702-ben eladott, majd elzálogosított kun és jász területek népessége 1745-ben megváltotta magát. Ezután a későbbiekben a helyi értelmiségnek – nemcsak Kunszentmiklóson – gondja volt arra, hogy az előjogokra büszke „kun öntudat” a lakosságból ne haljon ki. Így is védekezni kívántak egy esetleges újabb, a kiváltságokat megszüntető intézkedés ellen. A nagyjából azonos időben keletkezett kunszentmiklósi kéziratok azonban nemcsak ezt a gondolatot tükrözik, hanem a korabeli vidéki értelmiség világának sok érdekes mozzanatára is fényt vetnek.

K. L.

Kalapis Zoltán: Balladaénekesek, mesemondók, vásárosok.

Népismereti riportok. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1980. 189 l.

A kötet négy fejezete közül az első kettő balladák keletkezését nyomozza. A szadzelőn történt véres falusi verekedések megverseléséről van szó, melyek ismert dallamok útján terjedtek. Az újságíró-riporter részletes néprajzi tanulmányok birtokában járt utána a történeteknek. Fölkereste a még élő idős szereplőket, hozzátartozóikat, a szemtanúkat, kiegészítően pedig megszólaltatta a korabeli újságokat, sőt a periratokat is. Munkája nyomán a szájhagyomány keletkezése és terjedése mozzanatainak a kutatás

számára is általánosítható tanulságait tárta föl. A harmadik írás Kálmány Lajos egykori jeles mesemondója, *Borbély Mihály* élettörténetét rajzolja meg. Borbély 1913-ban mondta tollba meséit, ezt követően haláláig – mintegy negyven éven át – többé nem találkozott néprajzi gyűjtővel. Az ő meseanyaga a magyar folklórban az első kiadott egyéni repertoár. A negyedik írás a legnagyobb lélegzetű mű, a torontálvásárhelyi (népi nevén Debelyácska) vásárok „aranykorát” mutatja be. A kiegyezés után kapott vásártartási jog a századvégen és a századfordulón tette naggyá és nevezetessé a község vásárait. Kalapis részint írásbeli emlékeanyag, részint különböző korosztályok elbeszélése alapján fest színes, néprajzi adatokban gazdag képet róluk. Mind a négy írás a jugoszláviai Bánság (Bánát), az egykori Torontál területéhez kapcsolódik, annak népeletéről szóló ismereteinket gyarapítja.

K. L.

Katona Imre: Mi a különbség?

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1980. 182 l. (Gyorsuló idő)

A vicc műfaján belül a közéleti (kulturális, politikai és gazdasági) viccek elemzése a könyv tárgya. A vicc – állapítja meg a szerző – néhány szereplős, rövid, neveltető történet, mely eseménytelen, megjelenítés nélküli formában is elhangozhat. Elnevezése német eredetű, a *wessen* – *tudni* ige rokona.

Két fő fajtája van: 1. rövid, nevetséges eseményt közöl, 2. szójátékkal vagy egyéb tréfás ötlettel él. Mindkettőnek a lelke a csattanó. Az egyéb szóbeli komikus műfajoktól (mese, monda, anekdota, trufa) a szerző a tárgyát elhatárolja. A vicc eredetéről szóló fejezetben néhány mai, közéleti vicc különböző korú anekdota-adoma-előzményét találjuk. A műfaj nemzeti-nemzetközi jellegéről a korábbi kutatások eredményeit fogadja el a szerző (elsősorban *Voigt Vilmos*, *Lutz Röhrich* megállapításait), és példák-
kal is illusztrálja az egyes vicc-szövegek népek közötti vándorlása során kialakult változásait, s kiemeli a nemzeti sajátosságok fontosságát is.

A közéleti viccek tartalmi, tematikus csoportjait a következőkben állapítja meg:

I. Nemzetközi élet, külpolitika; III. Bel- és külgazdaság; III. Belpolitika, közélet; IV. Társadalmi élet.

Ennek a táblázatnak az egységei további 4–5 alfejezetre osztódnak, de a rendszerezés finomításával újabb alfejezetek, sorozatok alakíthatók ki. Ez az osztályozás mégsem kielégítő, ezért kísérelt meg a szerző – a közéleti viccek esetében elsőként – egyfajta tipológiát kidolgozni. Mindenekelőtt az eseményes vicceket elkülönítette az eseménytelenektől, majd bőséges példatár kíséretében bontotta típusokra mindkettőt.

Elemzése során számszerű kimutatást végzett a közéleti viccek minden olyan jellemző tulajdonságáról, amelyekből bármiféle vélemény, általánosítás, következtetés levonható. Könyve leginkább vicc-szociológiának minősíthető: a tematikus kérdések taglalása mellett választ kap az olvasó olyan kérdésekre is, hogy kik és mikor (év, hó, nap) mesélnek vicceket, milyen a viccek „terjedési sebessége”, a viccek szereplői és elmondói hogyan oszlanak meg a különböző társadalmi osztályok és rétegek között stb.

Nagy Ilona

Kocsi Márta—Csomor Lajos: Korondi székely fazekasság.

Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1980. 78 l. + CXXXIX tábla.

Korond a magyar nyelvterületen az utóbbi két-három évtizedben legélénkebben működő fazekasközpont. Két fiatal magyarországi iparművész arra vállalkozott, hogy a fazekasmesterség technológiáját és díszítőművészetét a legteljesebb mértékben föl-tárja és rögzítse. A könyv első fele bemutatja, hogy a korondi fazekasság mai állapota hosszú történeti fejlődés eredménye. 1893-ig archaikus formájú mázatlan edényeket készítettek a községben. Ekkor kezdtek korondi fazekasok központilag szervezett iparművészeti tanfolyamokra járni, és a régi, eredeti stílust hamarosan fölváltotta egy új, melyet évtizedenként értek erőteljesen formáló külső hatások. Mindenek előtt a korondiak áttértek a mázas fazekak előállítására. Jelentős befolyása volt a korondiak stílusára a helyben alakult kisüzem, a tordai fazekasság motívumkincse, a mezőtúri kerámia, a megrendelőként fellépő románság ízlése és végül Bandi Dezső marosvásárhelyi iparművésznek a régi székely fazekasság legszebb hagyományait tudatosan ápoló törekvése. A mai, méltán eklektikusnak nevezett korondi kerámia a jelenkori erdélyi magyar népi iparművészet számottevő alkotásai között foglal helyet. A szerzők sok szempont bevonásával tárják föl a stílus- és technológiaváltások külső mozgatóit. A nyílt tűzön főzés eltűnésével került háttérbe a mázatlan edény, majd a díszítési igény, az idegenforgalom és az Óromániában máig divatozó halottas szokás, a *pomána* megkövetelte a mázas, cifra korongolt árut. A fazekasok a múltban a község legszegényebbjai voltak, majd fokozatosan javultak életkörülményeik, és ők maguk Korond jellegadó rétegévé nőttek.

A könyv szöveges részének nagyobb fele a jelenlegi kerámia-technológiát mutatja be részletező pontossággal: korongolás, fülezés, szárítás, festékörlés, festés, díszítés, égetés és értékesítés. A leírás középpontjában a művészi szempontokat legkövetkezetesebben érvényesítő Páll-család áll. A mellékletek a szerzőpáros hatalmas munkáját dokumentálják. Néhány színes kép mellett, a papír minősége miatt csupa rajz került közlésre, összesen négyszáztizenhat ábra. A képek a régi és új edényformákat, a motívumokat, a munkafolyamatok filmszerűen fölbontott mozzanatait mutatják be. Legvégül az értékesítés útjait mutató térképek kerültek. A magyarul nem tudó érdeklődőket német, angol és orosz tájékoztatók igazítják útba. *Kocsi Márta és Csomor Lajos* könyve az eddigi magyar szakirodalomban tárgyát és módszerét tekintve egyedi alkotás.

K. L.

Kósa László: A burgonya Magyarországon.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 253 l.

Ez az Újvilágból származó különös gumósnövény hazánkban alig több mint kétszáz esztendő múlta tekint vissza, számottevő gazdasági jelentősége pedig mindössze 150 esztendő. A viszonylag rövid idő alatt mégis szervesen beilleszkedett hazai mezőgazdaságunk szerkezetébe és — különösen némely vidékeken — rangos helyet vívott ki magának népünk ételmezésében.

Kósa László könyve tehát nem csupán hatalmas adatbázisra épített, gondosan jegyzetelt néprajzi-agrártörténeti monográfia, hanem izgalmas művelődéstörténeti olvasmány is. A dolgok természeténél fogva időben nem nyúlhat vissza történelmünk kezdetéhez, de szinte az első pillanattól – „partraszállásától” – nyomon követi a burgonya európai útját, majd magyarországi elterjedését, annak a kertekből a szántóföldekre vezető útját. Talán itt sajnáljuk leginkább – bár még jónéhány témakörnél célszerű lett volna –, hogy a szerzőnek nem volt lehetősége térképes illusztrálásra.

A burgonya (gruja, kolompér, krumpli, pityóka stb.) hazai meghonosodásának bemutatása után a szerző tisztázza, miként illeszkedett be az új növény a magyarországi növénytermelés rendjébe, egyrészt a paraszti gazdaságokba, másrészt a nagybirtokokba. Ezt követően áttekinti a burgonya szerepét a népelelmezésben, a mezőgazdasági iparban (szesz és keményítő gyártás), valamint a kivitelben. Különösen két tájegységünkön tett szert nagy jelentőségre, a Nyírségben és Dél-Somogyban. Termesztésében itt érték el a legmagasabb színvonalat, természetes tehát, hogy a szerző is elsősorban ezekre a vidékekre összpontosítva mutatja be a burgonya paraszti művelésének módjait, elsősorban a burgonyaföld megválasztását, a talajelőkészítést és a vetést, a növényápolást, valamint a szedést és a tárolást. Kár, hogy a készülő Néprajzi Atlasz burgonyára vonatkozó anyagát a szerző nem építette be monográfiájába.

Fontos gazdaságtörténeti adalékokkal gazdagítja a szerző szakirodalmunkat az árutermelő parasztgazdaságok néhány jellegzetességének vizsgálatával. Foglalkozik a paraszti találmányok és újítások művelődéstörténeti jelentőségével, az uradalmak példájának és a gazdaoktatásnak hatásával. Néprajzi és agrártörténeti irodalmunk kevésse feltárt területei ezek.

Végezetül megismerkedhet az olvasó a burgonya fölhasználásának területeivel, elsősorban az emberi táplálkozásban betöltött jelentőségével (szegény emberek eledele), a népi burgonyaételekkel, továbbá a takarmányozásban játszott szerepével.

Kósa László könyve jól példázza annak az eljárásnak a hasznosságát, amikor a téma minél teljesebb feltárása érdekében a szerző felhasználja a különféle tudományágak módszereit és eredményeit. Bizonyára ez az interdiszciplináris szemlélet is hozzájárult ahhoz, hogy a könyvben ilyen szervesen összefonódik a gazdaságtörténet a művelődéstörténettel, és végül elválaszthatatlan egységet alkot.

A könyvet gazdag irodalomjegyzék, tárgymutató és német nyelvű összefoglaló zárja, továbbá illusztrációk egészítik ki.

Halász Péter

Kósa László: Megjártam a hadak útját.

A magyar nép történeti emlékezete. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1980. 224 l.

Talán belátható időn belül törleszti adósságát a néprajztudomány a történeti mondák rendszerezésének és példatárának közzétételével: azonban mindezek ismeretében is választ vár majd a Kósa László könyvében feltett kérdés: mit tartott meg emlékezetében múltjáról a magyar nép? A választ ugyanis nemcsak mondák fogalmazzák

meg: a népköltészet más műfajai is (népdalok, szokások, találós kérdések stb.), olykor csupán pár szavas tényközlés, töredékes, emlékekből fölsejelő híradás valaha történt eseményről, de a tárgyi világ egyes darabjai is információt hordozhatnak.

A hagyományból így módon összeállítható „történelem” nem azonos a történet-írással megismerttel: olykor nagy események, korszakos jelentőségű tettek, királyok, vezérek s más nagyságok nyomát sem leljük benne, máskor pedig egy-egy sutának lát-szó epizód bukkan makacsul elő, mindig más és más hős életéhez igazítva. De a nyomok mégis összeállnak, s legrégebb eleinktől elvezetnek a legutóbbi idők krónikáig, amikor az emlékek még frissek, ugyanakkor a sokszázados hagyomány, a történelmet is művészeti témának tekintő népköltészet már erejét veszítette, s ezek az emlékek egyre távolodnak attól a szférától, amit a népköltészet-kutatás magáénak érezhet.

Sok becses darabból áll össze „a magyar nép történeti emlékezése” Kósa László könyvében. Egy részét korábban is ismerhette az olvasó, de így egybegyűjtve elgondolkodásra késztetők.

Az új adatok mellett az ismeretek és az illusztrációk körének tágítása jelent újdonságot: a kalotaszegi írásos himzés Szent László patkójának nevezett motívuma ugyanúgy része a „népi emlékezetnek”, mint az első világháborút megjárt nagyapák fényképeinek gondos őrzése.

A könyv az ifjúság és a nem szakmabeliek számára készült. A tudomány a mű alapkérdését érezheti magáénak, s még mindig válaszra érdemesnek: a hézagos és egyenetlen „emlékezet” mennyire sajátja a folklór nagyrészt nemzetközi vándormotívumokból építkező voltának, hősteremtő és nem történeti hűséget, kronológiát tisztelő jellegének, és mennyire mutatója az olykor valóban hézagos ismereteknek, a szájhagyományt éltető „alávetett osztályok” történelmi iskolázatlanságának. Kósa, ahol az adatok rendelkezésére álltak, megpróbál árnyaltan fogalmazni, rámutat tájak, néprajzi csoportok, társadalmi osztályok (nemes, jobbágy, kézműves, munkás stb.) eltérő hőszemélyére, eltérő történelmi ismeretanyagára. Meglehetősen keveset tudunk erről ma még.

A könyv nem pótolja a történelemkönyveket, sőt azok ismeretét feltételezi, de a tárgyhöz illő tisztelettel közelítő előadásmódjával az olvasó érzelmeit is felkelti.

Függeléként útmutató bibliográfia és szójegyzék csatlakozik a kötethez.

Nagy Ilona

Kövi Pál: Erdélyi lakoma.

Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980. 326 l.

Kövi Pál, egyik neves New York-i vendéglő vezetője, a magyar nyelvterület északi részén született, néhány éves kolozsvári diákoskodása során szerette meg Erdélyt, utóbb célul tűzte ki az erdélyi gasztronómia legjavának kötetbe foglalását, amit most egy munkaközösség élén meg is valósított. Könyvének, melynek az irodalmi szakácskönyv bevált műfaját választotta, ez a rövid története.

Maga a kötet három nagy részre tagolódik. Az első részben Tűzhelytől tűzhegyig címmel a több nemzetiség által lakott Erdély egy-egy népének étkezéskultúráját

kísérik meg körülhatárolni a tanulmányírók. *Szöcs Istváné* a kezdő írás, az ő feladata volt a soknyelvű földrajzi táj bemutatása, s egyszersmind a magyar konyha karakterének fölvázolása. Az erdélyi magyar konyhára többek közt a helyi fűszerek fokozott használatát, a gyümölcsleveket, a füstölt húshoz adagolt friss zöldségféléket tartja jellemzőnek.

Szó esik továbbá az étkezés rendjéről, a böjti ételekről, a sült tésztákról és sok más, az étkezéssel összefüggő műveltségelemről. A tárgy megközelítése – mint az egész kötetben – itt sem tudományos, hanem szépírói igényű, ezért hat zavaróan, hogy a szerző tudományos alátámasztást szükségesítő etimológiákba bocsátkozik, kaukázusi, óegyiptomi, szibériai, de legtöbbször kínai és sumér egyezésekről beszél. *Mircea Zaciu* az erdélyi román ételkultúráról írva Szöcsnél jóval szűkebb pástán halad, írása egyetlen szálát fejt föl: hogyan tükröződik a táplálkozás az erdélyi román írók műveiben a 18. század végétől a 20. század közepéig. *Éltető József* írása a szászokról mintául szolgálhat azoknak, akik egy népcsoport mentalitása és táplálkozási szokásai között az összefüggéseket kívánják föltárni. Zaciu és Éltető esszéi megerősítik Szöcs egyik tételét, hogy az erdélyi magyar és román konyha sok lényeges vonásban különbözik; az előbbi a magyar konyha nagyobb egységével tart erős rokonságot, az utóbbit számos fontos szál a Balkánhoz köti. A két szerző művéből az is kiderül, hogy az erdélyi magyar konyha, több száz évvel korábban is szoros kapcsolatban állt a nyugat-európai „konyhaművészet”-tel. Ugyanakkor felsejlik az a további bizonyítást kívánó tétel is, hogy az erdélyi magyar konyha a 19. század előtti magyarországi táplálkozás egyik sajátosan régies fokon megmaradt lokális változata. Végül két kisebb írás az örmények és a zsidók speciális ételiről szól. Ha a szászoknál az ismert kulturális és társadalmi zártág vezetett a táplálkozás egyszerűségéhez, e két másik népcsoport körében is elmondható, hogy a vallási, etnikai és nyelvi tényezők sikerrel öriztek meg egy sor jellegzetes ételt és táplálkozási szokást.

A művelődéstörténeti jellegű bevezetőket után következik a kötet fő részét alkotó háromszázhat ételrecept. Ez a gazdag adattár nem ad választ a fenti kérdésekre. Nem is célja, hiszen az ételek származásáról, arról, hogy elsősorban nem a magyarok körében kedveltek, csak idegen nevűk, vagy egy-egy földrajzi jelző ad hírt. Úri, polgári, paraszti ételek, különböző időszakokból, legalább háromszáz év időközből a szakácskönyvek kívánta beosztás szerint sorakoznak. Nem csak a történeti Erdélyből, hanem a más karakterű Szilágyságból, Körösök vidékéről, Partiumból is származnak.

A harmadik részben Az étel tisztessége címmel írói vallomások olvashatók. Kiemelkedik közülük *Bálint Tiboré*, aki a magyar irodalomban legkiválóbban Krúdy Gyula által képviselt hagyományokat követ. Az étkezés, a vendéglátás örömei és a történelem múlása közötti összefüggések foglalkoztatják, miközben képzeletben a régi Kolozsvárt bolyongja be. Hasonló igényű és hangulatú *Csávossy György Borissza kalauzá*. Csávossy a legfontosabb európai italismereti tudnivalókat és az erdélyi borokat együtt mutatja be az olvasónak. Rajtuk kívül helyet kapott még ebben a részben *Kövi Pál* visszaemlékezése édesanyja főztjére, *Szöcs István* összeállítása az erdélyi lakodalmi költészet 18–19. századi foglalatú darabjaiból, továbbá *Bajor Andor* és *Romulus Guga* egy-egy írása.

Függelékben adta közre a kötet legaktívabb munkatársa, Szöcs István a legkedveltebb erdélyi fűszerek leírását, az erdélyi konyhán használt egzotikus fűszerek jegy-

zékét és *Kriza János* Erdélyi tájszótára nyomán az erdélyi magyar konyha különleges szavait.

Kósa László

Ildikó Kriza: Hungarian Folk Ballads.

Tamburitzza Press, Pittsburgh, Pennsylvania, 1980. 47 l.

A magyar népballadáról szóló kis számú angol nyelvű tanulmányok sorát gyarapítja Kriza Ildikó sokszorosított formában kiadott összefoglaló dolgozata. Első fejezete a magyar népballadagyűjtés történetére pillant vissza. A második rész a műfaj legfontosabb jellemzőit mondja el. A harmadik részben a szerző a magyar népballada tartalom szerinti csoportosítását nyújtja: családi és szerelmi, betyár-, legenda- és vallásos tárgyú balladák. A rövid negyedik fejezetben a balladák társadalmi jelentőségéről és regionális megoszlásáról olvasható tájékoztatás. A tömör bibliográfia a legfontosabb idevonatkozó magyar munkák mellett felsorolja a magyar folklórról angolul megjelent műveket is. A tanulmány szemléltető anyagot is közöl, öt ballada magyar szövegét angol fordításban, több jellemző balladarészletet és függelékként hat dallamot is.

T. Zs.

Kubinyi Ferenc–Vahot Imre: Magyarország és Erdély képekben.

Kecskemét és a kecskeméti puszták. Hasonmás. Megjelent Kecskemét Városi Tanácsa, a Petőfi Nyomda és a Katona József Múzeum támogatásával. Szerkesztette: Sümegi György. Kecskemét, 1980. 9 l. + hasonmásban 1–4. és 83–128. l.

Kubinyi Ferenc és Vahot Imre a nyílt abszolútizmus éveiben szinte elsőként folytatták azt a munkát, mely a reformkorban feltárta és széles körben ismertté tette az ország történelmi és kulturális emlékeit. A *Magyarország és Erdély képekben* négy kötetben 1853–54-ben Pesten látott napvilágot. Meglehetősen vegyes tartalmú vállalkozás volt, mind a benne közzétett tanulmányok tárgyára, mind színvonalukra nézvést. A szerzőpáros azoknak a kiváló értelmiségieknek a támogatását törekedett megnyerni, akik forradalmi szereplés miatt nem voltak hallgatásra ítélve, de fórumuk sem akadt. A Kecskeméttel és a környező pusztákkal foglalkozó fejezet az első kötetben jelent meg, és a gyűjtemény legsikerültebb, legteljesebb darabjai közé tartozik. Kubinyi és Vahot Hornyik János városi levéltárostól, Kecskemét későbbi tekintélyes történész-monográfusától, valamint a református kollégium tanáraitól és több más helybéli történelmi érdeklődésű személytől kapták adataikat. A régmúlttal foglalkozó történelmi alfejezetek értéke azonban ma már elhalványodott a korabeli Kecskemét leírását tartalmazó részek mellett. Néprajzilag különösen fontos a város részletes bemutatása, mely tartalmazza a földrajzi fekvést, a gazdasági helyzetet, a lakosság állapotát, jellemrajzát, lakását, szokásait, vallását, viseletét, táplálkozását, öngazgatási intézményeit. Különösen tanulságos a város lakosságának korabeli társadalmi rétegződése, mely a vezető polgáro-

suló parasztrétegtől a tanyán lakó nincstelenek és a pusztai pásztorok csoportjaiig terjed. Hasonlóan erősen differenciálódott az agrárváros kultúrája is. Az új divatokat követni igyekvő módosabb parasztek és a rendkívüli egyszerű tárgyi világot magukénak valló pásztorok között a népi műveltség sok fokozata helyezkedik el.

A hasonmás kiadást Mező Mihály városi tanácselnök ajánlása és Dankó Imre bevezetője kíséri. Ez utóbbi a mű keletkezéséről tájékoztat, az előbbi pedig elmondja, hogy a város múltja ez értékes forrásának újrakiadásával a lakosság lokálpatrióta érzéseit szeretnének erősíteni. A közelmúlt és a jelen nagy átalakító változásainak folyamatában ugyanis a város vezetősége fontosnak tartja a távlatok tudatosítását és a múlt értékei megbecsülésére való nevelést. Csak sajnálhatjuk, hogy a szép kivitelű kiadvány viszonylag kis példányszámban jelent meg, és nem került könyvtárosi forgalomba.

Kósa László

Kulcsár Kálmán: A mai magyar társadalom.
Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1980. 332 l.

A könyv a „Honnan jövünk?”, a „Hol állunk?” és a „Hová megyünk?” teljességének bejárását vállalja fel, ami szerkezeti felépítésében is tükröződik. Első része az elmúlt mintegy száz esztendő magyar történelméből bontja ki a jelen erővonalait (Történeti-társadalmi előzmények). Kulcsár a következőkben a mai Magyarország társadalmi struktúráját és szociális problémáit vizsgálja behatóan. Végül, mintegy jövőbe mutató elemzésként a Változás, kontinuitás és diszkontinuitás a mai magyar társadalomban című fő egység zárja a kötetet.

A történelmi távlat megléte miatt legkiforrottabb a válasz az első kérdésre. A nyitó fejezet a „megkésettseget” és összefüggéseit taglalja. E visszatekintés kitér a magyar társadalom és a modernizációs folyamat viszonyára, az I. világháború előtti gazdaság- és társadalomszerkezetre, kiemelten kezelve ezen folyamatokban az állami beavatkozás szerepét. A szerző ezután a két világháború közötti Magyarország fejlődési tendenciáit foglalja össze. A magyar gazdaságtörténeti és történetiszociológiai munkáknak köszönhetően a megkésettseget, a félf feudális jelleg itt különösen pontos, tömör, tankönyvi precizitású kontúrokat kap. Kulcsár Kálmán lényegre törő interpretálásában hiteles kép rajzolódik elénk a korszak gazdaságáról, államszerkezetéről s a lakosság legfontosabb osztályairól, rétegeiről. Részletesen bemutatja az urbanizációs nehézségeket, a falu és város ellentmondásos kapcsolatát, sőt a korabeli szociálpolitika kísérletei is teret kapnak itt. A történeti-társadalmi előzmények utolsó fejezeteként a második világháborút követő két és fél évtized kerül nagyító alá. A földosztás után az 50-es, majd 60-as évek politikájáról, gazdaságpolitikájáról és társadalomirányításáról olvashatunk. Külön tárgyalja Kulcsár ugyanitt a parasztság és a munkásosztály átalakulását, valamint az új vezetői-értelmiségi rétegek sajátosságait.

Az „új gazdasági mechanizmus” néven is emlegetett gazdaságirányítási reform 1968. évi bevezetése joggal nevezhető mérföldkőnek az ország legújabbkori történetében. Indokolt tehát egy ilyen szintetizáló műben önálló részt szentelni az azóta eltelt időszaknak. A 70-es évek társadalomszerkezetét csaknem négy ívnyi terjedelemben

vizsgálja a szerző, kitérve az átformálódás eltérő hazai értelmezéseire is. Talán legizgalmasabb fejezete a könyvnek az, amelyik az elmúlt évtized szociális gondjait boncolgatja. Az életmód elemein, társadalmi összefüggésein kívül alapos megvilágítást kapnak itt a deviancia fellelhető jelenségei.

A kötet utolsó nagy egysége a tradíció-modernizáció-identitás fogalomkörben taglalja a társadalmi változások problematikáját napjaink magyar társadalmában. Megfelelő súllyal szerepelnek ebben az innovációs készség szociális tényezői és a társadalmi folyamatok irányításának több nézőpontja. Külön fejezetet képez a folytonosság kérdése, a „magyar” és az „idegen” történelmi dichotómiájának nyomonkövetése a hazai szellemi élet megnyilvánulásaiban.

Kulcsár Kálmán elemzéseinek egyik kulcsfogalma a modernizáció. Maga is megjegyzi, hogy a kifejezés tartalma eléggé bizonytalan, noha a szakirodalomban elterjedt. Van, aki szerint nem jelent többet, mint az élő és holt energia egymáshoz viszonyított arányát, mely szerint a társadalom annál modernebb, minél nagyobb a holt energia hányada. A jelentés itt tehát a technikai fejlettség ismérvei mentén sűrűsödik. E meglehetősen szűkített fogalom a kelet-közép-európai társadalmak egyébként is sajátos fejlődésére nem nagyon alkalmazható – a szerző nyomtatékkal utal erre –, szükséges tehát komplex, az emberi társadalom dimenzióira is utaló tartalommal való megtöltése. Ilyenformán a modernizáció fogalmát kellőképp konkrét s mégis rugalmas módon kezeli. Ugyanakkor utal rá, hogy a modernizálás nem azonos a fejlődéssel, még kevésbé a haladással.

Az egész könyvön végigvonul a modernizációs folyamat (s annak talán legfontosabb eleme: az innovációs képesség) három szinten való tárgyalása. Mindenekelőtt a társadalom makroviszonyainak szintjén, éspedig a technikai-gazdasági viszonyok s az ezekkel összefüggő társadalmi szerkezet jelenségeiben, az előbbiekre ráépülő politikai rendszerben. A következő szintet a társadalom szervezeti síkja: a gazdasági, politikai intézmények és a közöttük kialakult struktúra jelentik. Végül, az előbbieknél nem kisebb fontossággal megjelenik az egyén szintje.

Rendkívül problémagazdagok a kötetnek az életmóddal összefüggő fejezetei. Az extenzív fejlődés eléggé látványos szakasza meghozta Magyarországon a történelmileg új helyzetet: széles tömegek emelkedtek ki a fizikai nyomorból, a parasztság felzárkózott a munkássághoz, s a rétegek többsége számára elérhetővé váltak bizonyos, korábban elérhetetlen javak. Új fogyasztási minták alakultak ki, amelyekben nem nehéz föllelni a középréteg, az egykori polgárság és dzsenti vagy a mai Nyugat hatását. Egyrészt homogenizálódott a társadalom, másrészt a kiszélesedett és demokratizálódott szükségleteket a gazdaság nem képes teljesen kielégíteni. Ugyanakkor tartalmilag sem sikerült egy, a hazai viszonyokat szem előtt tartó életminőség-modellt meghatározni. Mindezek nyomán nem ritka, hogy a családi és egyéni szférában elmélyülnek a konfliktushelyzetek, gyakoribbak a válások, szívinfarktusok, öngyilkosságok és bűnözések.

A legkierleltebb gondolatmenetek közé tartoznak a jogászokról, valamint a jogi szabályozás és a politika kapcsolatáról írottak. Hasonlóképpen frappáns és továbbgondolásra készítő a földreform, a bürokratikus centralizmus, a társadalmi mobilitás leírása és értelmezése.

Lányi Ágoston: Néptáncolvasókönyv.
Zeneműkiadó, Budapest, 1980. 172 l.

Lányi Ágoston több évtizedes táncjelírói és pedagógiai tapasztalatait sűrítette könyvébe, amelynek célja a néptánclejegyzések jelrendszerének közérthető formában való közreadása volt.

Elsősorban gyakorlati tankönyv, amely 170 oldalon megismerteti olvasóját a tánc térbeli, időbeli, dinamikai alapfogalmaival, a táncos mozgás legfontosabb mozdulat- és helyzettípusaival, a csapás, a tartás, fogás, érintés stb. módjaival és mindezek írásmódjával.

A könyvben ismertetett jelrendszer alapját a *Laban Rudolf* és tanítványa *Albrecht Knust* által kb. 50 éve kialakított és egy nemzetközi szövetség által azóta folyamatosan tökéletesített mozdulatjelíró módszer képezi. Ezt egészítette ki Lányi Ágoston a saját és *Szentpál Mária* hazai gyakorlatában kialakított új jelekkel. E könyv azonban nem vállalta a Laban jelrendszer teljes elméletének ismertetését, mint a korábbi hasonló témájú tankönyvek. Csupán azokat a jeleket mutatja be, amelyek a magyar néptáncok lejegyzésénél a leggyakrabban előfordulnak, s mellőzi a csak elméletileg használható, ritkán vagy soha elő nem forduló lejegyzésmódokat.

A Néptáncolvasókönyv illusztráló példái és a példatár műfajonként csoportosított 363 motívuma közül egy sem konstruált, hanem eredeti néptáncfolyamatok része, forrásait és származási helyét a könyv végén levő jegyzékben megtalálhatjuk.

E kívül-belül szépen megformált és tartalmilag jól fölépített könyvet haszonnal forgathatják a kutatók, táncosok, oktatók és érdeklődő fiatalok egyaránt. Segítségével egyre nagyobb olvasótábora lehet majd a legutóbbi két évtized során publikált nagy mennyiségű eredeti néptáncanyagoknak.

Felföldi László

Magyar Néprajzi Lexikon. 3. kötet. (K-Né).

Főszerkesztő Ortutay Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 751 l.

A lexikonok szakosodása hazánkban egyre inkább olyan követelményeket támaszt a szerkesztőkkel szemben, hogy a címszavak kiválasztásánál a „szak”-ot illetően a teljességre törekedjenek, tehát a lexikon végső sorban a legkorszerűbb eredményeket teljes képből mutassa be az olvasónak.

Az igényesség a címszavak kidolgozásánál, a szövegezésnél is fokozottabb gondosságra készíti az anyagot összeállító, a megfogalmazást végző szakembereket. De még a képanyag, az illusztrációk is nagyon fontosak, főleg a szakszótárakban, mert a leírás, az egyszerű szöveg sohasem képes oly mértékben rögzíteni, teljessé tenni az olvasó tudatában a tárgyat, a szokások megélésénél használt eszköz képét, mint a jó fénykép vagy rajz.

Ezek a követelmények a Magyar Néprajzi Lexikon 3. kötetével kapcsolatban még indokoltabban merülnek fel, mint a mai élethez szorosabban kapcsolódó szakszótáraknál, mert a Néprajzi Lexikon sokszor a távoli múlt már elfeledett, a köztudatból ré-

gen kiesett tárgyait, szokásait, fogalmait, értékeit, emlékeit gyűjti össze, mutatja be. Ha a Lexikon csak a XVIII. századig menne vissza, akkor is három eltérő társadalmi-gazdasági rendszernek a népi kultúrára is kihatással volt fejlődési fokozatait kellene bemutatnia a változó életviszonyok rendjében, vagy a jelenségei alapján. De a társadalmi-gazdasági viszonyok közvetlen hatásától jobban függetlenül kulturális elemek (pl. a nyelv, a folklór, a zene stb.) önmagukban is fejlődtek belső törvényszerűségek és interetnikus hatások következtében, amelyeket a néprajztudománynak ugyancsak folyamatosan érzékelnie s a Lexikonban tükröztetnie kell.

Ám ezekkel még korántsem merítettük ki azokat a fontos szempontokat, amelyekkel a Néprajzi Lexikon szerkesztőinek és a cikkek íróinak meg kellett küzdeniük. Ha pedig arra gondolunk, hogy az ilyen lexikon nemcsak a nagyközönségnek, a laikus érdeklődőknek szól, akik általános műveltségüket sokszor alkalmyszerűen kívánják kiegészíteni az érintett kötet valamelyik címszavának a fellapozásával, hanem végsősorban más tudományok szakembereit – itthon és a nagyvilágban – tájékoztatja a magyar népi társadalom és kultúra néprajzi jelenségei körében folytatott kutatások legkorszerűbb eredményeiről, a már kielélt álláspontokról, a lexikon kidolgozásában közreműködők felelőssége még fokozottabb mértékben jelentkezik.

Mit valósított meg mindezen követelményből a Magyar Néprajzi Lexikon 3. kötete?

A szerkesztés a korábbi kötetekhez hasonlóan kellő áttekintésre, koordinálásra, és a témák kidolgozásánál a tudatos irányításra vall. A témák kétségtelenül a néprajztudomány érdeklődési körében mozognak, de az is megállapítható, hogy a rokontudományok korszerű eredményeit is kellő mértékben hasznosították az egyes címszavak kidolgozói. Nagy gondot fordítottak a rokon vagy kapcsolódó témák összetartozásának megjelölésére és így az olvasó részére is lehetővé teszik a továbbkutatást. Az utalások is kielégítőek. Ha lehet hibát találni, talán ebben a kötetben vehetjük először észre, hogy a szerkesztés nem volt eléggé figyelemmel a címszavak kidolgoztatásánál a terjedelem értékelésére és adott esetben a korlátozására vagy növelésére. Értjük ezen közelebről azt, hogy kisebb jelentőségű címszavak sokszor kaptak nagyobb terjedelmet, mint amilyet megérdemelnek. Ez a helyzet főleg a folklór-jellegű címszavaknál áll fenn, pl. a mesék, a mondák és a legendák némely típusa, motívuma sokszor teljes oldalnyi terjedelemben jelenik meg a kötetben. A szűkszavúság főleg a társadalomnéprajzi címszavakra jellemző, mint pl. a *legelőtársulat*, vagy a *közlegelő* meghatározására, amely fogalmak pedig mint általánosan elterjedt intézmények megjelölői különböző alakzatban valamikor ismertek voltak szinte az ország egész területén; ezekre mindössze 14 sor jutott.

A szócikkek megszerkesztése és kidolgozása általában ugyancsak megfelelő, a terjedelemtől függően a téma teljes értékű és a részletek sokszor rövidre fogott kifejtése még alkalmas az olvasó tájékoztatására. A legtöbb témában a szócikk a történeti előzményekre is kitér, vagy az egymás után következő szócikkek kitűnően érzékeltetik a fejlődésnek a múltban megállapítható formáit. A területi változatok, az interetnikus kapcsolatokból származó variációk bemutatása is jellemzi a legtöbb szócikket és ezáltal közelebb jutunk annak megismeréséhez, hogy népi kultúránkban mi a magyar, illetőleg mit tekinthetünk átvételnek a környező népek kultúrájából. Nagy élvezettel olvashatjuk azokat a szócikkeket, amelyek szinte európai áttekintésben mutatnak be fontos néprajzi jelenségeket.

A témák természetesen nagyon sokrétűek és ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy a Lexikon nem mindig valósítja meg a teljességre való törekvés megkívánt igényeit. Ilyen pl. a *kártya*, a *kártyázás* szokása. Ha a Lexikon foglalkozik a jóslás céljára való kártyavetés szokásával, ebbe a sorba kívánczolt volna a kártyával való játszás, a játékfajta kidolgozása, felsorolása, sőt a vadászati terület albrletbe adásánál szereplő kártyásokra is ki lehetett volna térni.

Mindezek természetesen semmit nem vonnak le a kötet értékéből, hasznosságából, hiszen számtalan szócikk először tesz közismertté sok feledésbe ment fogalmat, eleveníti fel régi tárgy vagy szokás emlékét.

Az újdonságokhoz tartozik például a *karikatúra* fogalmának a bevitele a népi műveltség, a folklór elemei közé. A karikatúráról eddig úgy tudtuk, hogy a polgári műveltség származéka. A Lexikonból ismerjük meg azt a *katonakönyv*-típust, amely már nem a katona személye igazolására, hanem a katonaság ideje alatt szerzett élményeinek, dalainak, a hallott pikáns történeteknek a megörökítésére szolgált. Ezt a könyvet az egyik katonai korosztály adta át a másiknak a benne megörökített dalokkal, mesékkel és híres történetekkel együtt, s ma a folklóristák a tudomány számára merítenek belőle.

Ki hallott még a *kasornyáról* (teherhordó hálófajta), a *kászuról* (növényi háncsból készült tartóeszköz, melyet a prehisztórikum óta ismernek), a *kopolyáról* (a pásztor ivóvíz szerző gödre), a *köcsögdujáról* (dörzsöléssel megszólaltatott hangszer), vagy a *krumplibúcsúról*, melyet egykor karácsony másnapján a budai Viziváros és a Rácváros vendéglőiben tartottak? Vagy ki ismerte a *ketyegő fenéről* szóló tréfás történetet, ki látott még karcollással díszített *kobakot*, hogy csak néhány címszót emeljünk ki a 3. kötet változatlanul gazdag anyagából?

Néhány kiemelkedően körültekintő, kerek leírásra is fel kell figyelnünk. A kötet valóságos kis gyöngyszeme a *kályhacsempéről* szóló szép leírás a változatos illusztrációkkal, vagy a *karosszék*, a *nádsíp* címszava, hogy egyáltalában nem kimerítően csak néhány valóban jól kidolgozott címszóra utaljunk. Tanulságos a *kisnemes* mint társadalmi réteg fogalmának a tárgyilagos megszövegezése, történeti távlattal és változatokkal. Tömör összeggést kapunk a *magyar nóta*, a *Mária-legendák* vagy a *népi vallásosság* témáiból, amely két utóbbinak talán ezek a legelső tudományos megfogalmazásai is. A *magyarokról* szóló címszó korszerű és áttekintő jellegű szövegének a közzététele azért is fontos, mert a magyar nyelvterület 1960–1970 közötti határait a Kárpátokon belül a legújabb adatok alapján térképre vetítve mutatja be.

A kötet értékét nagymértékben emeli az illusztrációk gazdag anyaga. Fényképeket szinte a múlt század 80-as éveitől folyamatosan találunk benne, hála pl. a vásárhelyi Plóhn-gyűjtemény vagy a Finn Irodalmi Társaság gyűjteménye legszebb képei célszerű felhasználásának; az utóbbi a századfordulón készült felvételeket őrzött meg moldvai magyarokról. Hogy a mai magyar néprajztudomány kutatói milyen sokféle járnak gyűjteni, határokon belül és kívül, jól bizonyítja a művészi felvételek tömege, amelyek az utolsó 30 évből származnak. Kitűnőek a rajzok, és mintha a színes fényképek kivitele is javult volna a korábbi kötetekhez viszonyítva.

A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportja irányításával, valamint az Akadémiai Kiadó néhány munkatársának a gondos közreműködésével készült

újabb kötet nemzetközi tekintetben is jelzi a magyar néprajztudomány európai rangját, kiemelkedő helyét és képességeit.

Tárkány Szücs Ernő

Magyar néptáncgyománnyok.

Szerkesztette: Lelkes Lajos. Zeneműkiadó, Budapest, 1980. 384 l.

A könyv hat magyar néptánckutató közel két és fél évtizedes kutatómunkájának eredményeit mutatja be. A szerzők eddig kis példányszámban vagy csak szakmai folyóiratokban megjelent tanulmányaikat itt mutatják be először együtt a szélesebb olvasóközönség előtt. A tanulmányok nem eredeti formájukban, hanem rövidítve, a mai kutatási eredmények szerint átdolgozva, képi, zenei és táncos illusztrációkkal bőven kiegészítve jelennek meg. Az új köntösbe öltöztetett írások jól átgondolt tematikai sorrendbe szerkesztve szemléletes képet adnak a magyar és a Kárpát-medencei néptánc-kultúra történeti fejlődéséről és európai kapcsolatairól. Az összeállítás azonban nem tankönyvszerű. A tanulmányok nem egyöntetűen, hanem különböző módszerekkel közelítik meg az egyes témaköröket, mintegy bemutatva a folklór- és a néptánc-kutatás sokrétű, korszerű módszereit.

Pesovár Ernő a könyv első tanulmányában a ma is szívósan élő archaikus formák és a tánc-történeti adatok tanúságai alapján széles körképet fest Európa tánc-kultúrájáról a középkortól máig. A középkori Európa egységesebb tánc-kultúrájában a különböző fegyvertáncok, a küzdő karakterű és vonulós párostáncok mellett a kör- és fűzértáncok uralkodtak. Az új korral indultak hódító útjukra a zárt összefogódzású forgós-forgató párostáncok. Az utolsó két évszázadban azonban a nyugat-európai táncéletben a kontratáncok, majd a polgári társastáncok háttérbe szorították az előző két periódusra jellemző formákat, táncideált és alkotói elveket. Európa 20. századi néptánc-térképén mind a 3 történeti periódus jellemző táncai megtalálhatók. Az uralkodó tánc-fajták alapján 3 nagyobb dialektust különböztethetünk meg. 1. A balkáni népek tánc-kultúrája a régi középkori lán- és körtáncformákat őrizte meg és fejlesztette magas fokra. 2. A nyugat-európai tájak gyors ütemben fejlődő, polgárosuló parasztsága körében viszont a kontratáncok, rafinált vonulós táncos térjátékok és a kötött párostáncok váltak egyeduralmukodóvá. 3. A közép-kelet-európai népek e két nagy stíluskör mezsgyéjén foglalnak helyet és a szabad férfi és páros táncformák uralkodnak tánc-kultúrájukban. E három régióban azután – ugyancsak európai tendenciaként – további differenciálódás zajlott le a 18. századtól kezdve, s kialakultak a ma is számotartott nemzeti stílusok.

Egy további fejezetben *Martin György* a Kárpát-medence táncait jellemezve megállapítja, hogy e tánc-kultúra legáltalánosabb összefoglaló stílusjegye az egyéni improvizáció. Ebből fakad a táncok rendkívüli gazdagsága a táncfajták csekély száma ellenére is, és ez határozza meg jellegét és sajátos színeit a mai Európa néptánc-kultúrájában. A Kárpát-medencében egy-egy faluban alig 4-5 táncfajtát találunk. A lányok énekszóra járt körtánca, a tánciklust bevezető férfitanca, a lassú sétáló és a friss párostánc, valamint a fegyvertánc maradványokat őrző botos-, eszközös táncok jelentik az alap-tánc-

készletet, amely csaknem mindenütt kisebb-nagyobb regionális és etnikus különbséggel megtalálható az észak-nyugati Kárpátok morva–szlovák falvaitól kezdve a Dunántúlon és az Alföldön át a dél-erdélyi román falvakig. E néhány fő típusból álló készlet gyakran kiegészül olyan regionális érvényű táncokkal, amelyek régebbi táncréteg szívós életű helyi maradványai vagy pedig újabb nyugati táncdivatok lecsapódásai. A Kárpát-medencével ellentétben a balkáni táncdialektus területén egy-egy faluban 30–40 egyszerű szerkezetű lánc- és körtánc él, amelyek kötött szerkezetűek s így kevesebb lehetőség adódik bennük az egyéni rögtönzésre.

A viszonylag egységes Kárpát-medencei tánc hagyományok a tüzetesebb vizsgálat eredményeként kisebb táji különbségeket mutatnak. Az eltérések a táji és etnikai tagoltság tényezői mellett főként a török hódoltság miatt vidékenként eltérő történelmi és társadalmi körülményeknek köszönhetők. A tánc kultúrában ez jelentős, máig ható fázistolódásokat okozott. Táncaink táji változatainak különböző fejlettsége, a tánc-készlet, a tánczenék és a táncos szokások eltérései alapján 3 nagyobb dialektusterület-ről beszélhetünk a magyar nyelvterületen.

1. A Duna vidéki dialektus a dunántúli, kisalföldi, nyugati palóc, a Duna-Tisza köze nyugati felén élő népcsoportok, valamint a szlavóniai magyarság tánc kincsét foglalja magába. E tájilag, társadalmilag és településföldrajzilag erősen tagolt vidéken egymás mellett élnek a fejlett polgári és a legegyszerűbb archaikus formák. Itt a kötetlen felépítésű, szerény formagazdagságú régi táncok mellett (ugrós, kanásztánc) egyszerű formakincsű kötött szerkezetű táncok is előfordulnak a karikázó és a körverbunk formájában. Ez utóbbiak szinte csak erre a területre jellemzőek.

2. A Tisza vidéki táncdialektus, amely az Alföld és a Felföld keleti részének tánc kincsét foglalja magába, táncban egységesebb mint a Dunántúl vagy Erdély. Ennek oka a kisebb mértékű táji tagoltság és az Alföld 18. század óta egységes mezővárosi fejlődése lehet. Jelentősebb eltérések csak a török hódoltság által érintett vagy érintetlen területek között mutatkoznak. E vidék táncai fejlettebbek, motívumkészletük gazdagabb. A virtuóz eszközös pásztortáncok, botolók képviselik itt a régi táncréteget. A táncéletben az uralkodó szerep azonban nem ezeké, hanem az új stílusú verbunké és csárdásé. A Tisza vidék tánc kincsének új stílusú táncai a 19. században fontos szerephez jutottak, amikor a reformkor táncmesterei révén a nemzeti tánc kultúra szintjére emelkedtek, nemzeti táncainkká váltak.

3. Az erdélyi táncdialektus a kalotaszegi, mezőszegi, Maros- és Küküllő vidéki, a székely és a különböző csángó népcsoportokat, valamint más kisebb szórványok tánc kultúráját foglalja magába. E vidék táncai pótolhatatlan értékű élő forrásanyagot szolgáltatnak a magyar és az európai tánc kultúra történelmi múltjának és fejlődésének kutatásához, mert a reneszánsz tánc kultúra megtermékenyítő hatása itt maradt fenn a legépebb formájában s a paraszti tánc kultúra keretén belül itt jutott el a legmagasabb fokra anélkül, hogy leglényegesebb formai jegyeit elvesztette volna. A régi stílus tánc típusai Erdélyben érték el fejlődésük csúcsát (legényes, pontozó, forgató), míg másutt (a Dunántúlon és az Alföldön) kezdetlegesebb fokon megrekedve szorultak háttérbe az új stílusú táncok mögött. Történelmi különállása, elszigeteltsége folytán Erdélyt a 18–19. századi divatok csak jelentős késéssel, részlegesen érintették.

A következő fejezetekben az említett szerzők, *Andrásfalvy Bertalan*, *Borbély Jolán*, *Lányi Ágoston* és *Pesovár Ferenc* közreműködésével, több egybefűzött tanulmány-

ban mutatják be a magyar tánckincs régi (eszközös pásztortáncok, ugrós-legényes, régi páros, karikázók) és új (verbunk és csárdás) stílusrétegéhez tartozó tánc típusait. Az egyes táncfajták konkrét formái, zenei és funkcionális elemzésén túl itt megismerhetjük azok európai ívű történeti távlatait és interetnikus összefüggéseit is. Az utolsó fejezet a paraszti tánc kultúrában viszonylag ritka dramatikus táncok világába vezet a juhait kereső pásztor táncáról és a halottas táncról szóló egy-egy írással.

Ez a 90 képpel, 81 dallammal, 47 táncpéldával illusztrált, gazdag irodalomjegyzékkel, táncnév- és tárgymutatóval, angol rezümével és tartalomjegyzékkel kiegészített szép könyv a magyar néptánc kutatás felnőtttségét, európai rangját bizonyítja. Mint *Vargyas Lajos* bevezető szavai mondják: „A magyar néptánc kutatás felnőtt az idősebb testvér, a népzene kutatás mellé”. A szerzők méltán ajánlják munkájukat *Molnár István*-nak, a modern magyar néptánc kutatás megalapítójának.

Felföldi László

A magyar tanyarendszer múltja.

Szerkesztette Pölöskei Ferenc és Szabad György. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 449 l.

A török hódoltság megszűnte után az alföldi településhálózatot egy új települési típus gyors elterjedése egészítette ki: a tanya. Az aprófalvak lakói ugyanis a 16. század közepétől a 17. század végéig ezen a területen a védettebb városok falai közé költöztek be, aminek következtében a települések száma a 16. század elejéhez viszonyítva legalább 60–70 %-kal csökkent. Ilyen körülmények között a városok körül nagyterjedelmű puszták maradtak, amelyek a lakosság megélhetését csak úgy tették lehetővé, ha azokat a városból való ideiglenes kiköltözés útján művelni is lehet.

A békésebb időszakokban nem a régi falvak születtek újjá, hanem a városok közvetlen határában először földművelő, majd ezzel párhuzamosan a határ távolabbi részében állattartó szállások keletkeztek. Végül – sokszor a 19. század végéig elhúzódóan – mindenfelé a földművelő és állattartó funkciókat egyaránt lehetővé tevő külterületi mezőgazdasági üzemek, a tanyák tömegei létesültek. A 20. század ötvenes éveitől pedig a mezőgazdaság nagyüzemi művelési módja, valamint egyéb okokkal együtt az iparilag fejlődő városok vonzása lassan megindította a tanyahálózat felszámolódását, a megmaradt tanyák csak új funkciók vállalása esetén maradhatnak fenn.

A tanulmánykötet a tanyák múltja, jelene és jövője szempontjából csak a múlt vizsgálatára törekszik, legalábbis a fő tendenciáját figyelembe véve, hiszen ez önmagában is jelentős feladat.

Tizenkét, a maga területén szintézisre törekvő tanulmány új források, szempontok és megközelítési módok alapján jelentős új eredményeket is mutathat fel és a végső következtetések segítségével a tanyakérdés sok eddig meg nem oldott problémájára nézve ad új alternatívát. A kötetben szereplő tanulmányok alapján sok kérdésben valóban megalapozottabb álláspont foglalhatunk el. Persze korántsem mondhatjuk, hogy valamennyi kérdés lezártnak lenne tekinthető, de mindenképpen időszerű volt a tanyakérdésben a most közreadott szintézis is, amikor nagy arányú szakmai összegezések folynak történeti, néprajzi és egyéb szempontból.

A könyv egyes tanulmányai magukban is önálló értéket képviselnek, mert a tanyaosodás által érintett valamennyi életviszony, életmód társadalmi és kulturális jelenség forrásanyagát gazdagon merítik és szinkron használják, megfelelő és értékes összehasonlításokat is végezve. A korábbi kutatók különböző kérdésekben vallott álláspontját szembesítik saját eredményeikkel.

Sokáig uralkodott az a nézet, hogy a tanyarendszer sajátosan magyar jelenség, külföldön a mi tanyáinkhoz hasonlókkal nem találkozunk. *Hofer Tamás* összehasonlító tanulmányából (A hazai tanyarendszer és a másodlagos településszóródás külföldi példái) az derül ki, hogy a tanyáknak megfelelő települési formákra szinte az egész világon található példák a középkortól napjainkig. Ilyenek az erdőt irtó ültetvényes földművelés szállásai, a magashegyi állattartó szállások, a Mediterráneum agrárvárosából kinőtt szórványok, a Balkán-félsziget szállásbokrai, a frontiere-települések, a skandináviai erdei szállások stb. A 18. század mezőgazdasági forradalma a falusi állandó közösségek és településeik felszámolása nyomán Európában szinte mindenfelé szórványtelepülések elterjedésére vezettek.

Pusztai Ferenc dolgozata (Tanya szavunk jelentéstörténeti kérdései) a tanya szó hatféle jelentésének kultúrtörténeti magyarázatát és ennek indokait foglalja össze. *Solymosi László* (A tanyarendszer középkori előzményeinek histográfiája) arra a következtetésre jut, hogy az alföldi tanyarendszernek a középkor végén, a 15–16. század fordulóján már léteztek előzményei és ezeket a mezei kertekben kell keresnünk, amelyek nem választhatók el a földműveléshez kapcsolódó szállásokról.

Rácz István nagyívű írása (A tanyarendszer kialakulása) a tanyarendszer kialakulásának általános feltételeit a városok hatásában, a kellő munkaerőben, a kiharcolt és következetesen fenntartott előnyös jogviszonyokban határozta meg. De ha ezek a feltételek fenn is állottak, tanyaosodás csak akkor következhetett be, ha a föld huzamosabb időre megszabadulhatott a nyomásos gazdálkodás művelési kényszerétől, szabad gazdálkodás-szerűen egyéni birtokba került. A fejlődés az állatteltető szállástól a földművelés felé történt. A tanyarendszer a 18–19. század fordulójára lényegében ki is alakult.

Szabad György tanulmányában (A tanya telepedés feudalizmus kori korlátai és felszámolásuk) a tanyaosodás korlátaival – pl. kiköltözés, építkezés, munkavállalás stb. tilalma – foglalkozik, amelyek között szerepel a hatóságoknak a közrend megtartása érdekében hozott sokfajta intézkedése is.

A tanya két, nagyon határozottan eltérő és sokszor egymás mellett is létező típusát *Orosz István* (A „rideg” tanya) és *Für Lajos* (A „belterjes” tanya) mutatja be. A megkülönböztetést a termelés jellege és módja adja; az első a parasztüzem termelése egészének az extenzív jellegét árulja el, míg a második azért belterjes és önálló, mert olyan kultúrákat (pl. a kertészkedés) is hozzákapcsol a tanyai gazdálkodáshoz, amelyek a szántóföldi tanyák egyéb típusaihoz és más növénykultúrákhoz képest igen magas munkaráfordítást igényeltek, de ennek megfelelően gazdagabb hozamot is eredményeztek. A gyümölcs- és szőlőkultúrák között a nagyüzemi telepek is tért hódítottak.

A tanulmányok között található két tanyaág gazdaság különböző körülményeinek, viszonyainak a pontos leírása. Az egyik *Balogh István* munkája (Egy tőkés gazdaság a 19. század második felében), mely számtalan történeti eredő kiválasztásával és felkutatásával megbízható képet rajzol a Tápai családnak Szentlászló-pusztán (Kiskun-

félegyháza és Kiskunmajsa között levő település) a semmiből létrehozott tőkés mezőgazdasági üzemeről. A másik leírás *Kósa László*é (Egy tanyai gazdaság 1974-ben), aki egy gyulai törpefarm eszköztárát és életmódját vette vizsgálat alá.

Dénes Iván Zoltán tanulmányában (A paraszti polgárosodás modellje) Erdei Ferenc tanyafelfogásának alakulását vizsgálja 1933–1942-ben, *Orbán Sándor* ugyanakkor az 1945 utáni, a tanyák megszüntetésével vagy felszámolásával kapcsolatos, de mindenképpen közös igazgatásukra irányuló törekvéseket mutatja be (Tanyaközpontosítási, közösségesítési kísérletek a felszabadulás után).

Csalog Zsolt írása (Életforma és tudat a 20. századi magyar tanyavilágban) helyzetkép a tanyaiai és az anyatelepülés kapcsolatára, a tanyaiai műveltségére nézve és megállapításai el is fogadhatók, ha elemzéseit nem tekintjük végső általánosításoknak.

A könyv jelentősége messze túlnő a tudományos vagy irodalmi érdeklődésen és fontos tapasztalati tényeket, megállapításokat közöl a gyakorlati társadalompolitika számára is, ezért időszerűségéhez kétség nem fér. Példát és indítékot nyújt a tanyával összefüggő további kutatásokhoz, amit alátámaszt a kötethez mellékelt bibliográfia 800-nál jóval több tétele is. Bármilyen szempontból kívánnak a jövőben a kutatók a tanyakérdéssel foglalkozni, az ilyen gazdaság bibliográfia nemcsak a kiinduláshoz, hanem a vizsgálódás elmélyüléséhez is támpontokat nyújt.

Tárkány Szücs Ernő

Magyarországi szöveges falvédők a 19–20. században.

Hatvan, 1980. 89 l. (Hatvany Lajos Múzeum Füzetei 7.)

Ez a különös tartalmú és kiállítású könyvecske nem illik bele a hagyományos hazai néprajzi szemléletbe, másfelől bizvást elmondható: a kiállítással együtt, melynek katalógusaként megjelent, idejét múlta korlátokat feszeget. A különböző műfajú írások, szám szerint tizenhárom tanulmány, jegyzet, műtárgyleírás, vers, esszétöredék, az előszóból idézett kifejezéssel élve szabályosan „körüljárja a témát”. Sok jó meglátás, elemzés, eszmefuttatás olvasható, ha némileg zavar is, hogy az egymástól függetlenül író szerzők gyakran ismétlik egymás gondolatait. A giccs és a népművészet, a giccs általában, a kispolgári ízlés a tömegkultúrában, a népművészet hagyományos fogalmának bomlása, ezek a legtöbbször előkerülő kérdések. A hatvani múzeum kiterjedt falvédőgyűjtése és a kiállítás, amely ebből a kollekciónál készült, párhuzamban áll több európai ország néprajztudományának hasonló törekvéseivel, éppúgy mint azok, a régi közösségi művészet, a népművészet és a modern autonóm művészetek közötti hatalmas, föltáratlan területek egyik tanulságos részletét vizsgálja. A falvédők hasonmásaiból készült – kék és piros vonalú – illusztrációk szemléletesen elevenítik meg, miről is szólnak az írások. A magyarul nem tudó érdeklődők tájékozódását orosz és német nyelvű összefoglaló elégíti ki.

K. L.

Nagy Dezső: A magyar agrárszocialista mozgalmak költészete (1890–1914).
Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, Budapest, 1980. 90 l.

A századforduló agrárszocialista mozgalmainak költészetében – írja bevezetőjében a szerző, a „forradalmi folklór egyik lehetősége rekedt meg”. Mág élő folyamatosságról számolhatnánk be, ha a történelem időt adott volna a közösségi csiszolódásra, a dalok, balladák országos elterjedésére.

Nagy Dezső gyűjtése a korabeli sajtóból származik. A történeti eseményekhez kötve időrendben és mozgalmakhoz csoportosítva közli anyagát (MSZDP, Szántó-Kovács-mozgalom, Várkonyi-mozgalom, Mezőfi-mozgalom, Áchim-mozgalom, Pokrócz-mozgalom). A szövegek műfaja igen változatos: alkalmi dalok (pl. május elsejére), hírversek, választási és kortesdalok, a kivándorlók költészete, munkás-tízparancsolat, Szocialista Miatyánk, közmondások és szólások, verses levelek, panaszdalok, kesergők stb.

Ez a műfaji gazdagság valóban egy eddig nemigen ismert, a világra a teljesség igényével hatni kívánó, saját rendszert létrehozó programköltészet meglétét mutatja. Más kérdés, hogy mi a viszonya a népköltészethez és az irodalomhoz. Az előbbitől meglehetősen élesen elválasztja alkotóinak többnyire ismert volta, bonyolult nyelvezete, nehezen elsajátítható formavilága. Az utóbbitól a művészi igényesség mértéke. Becses történeti emlékként azonban illő számontartani őket.

Nagy Ilona

Népi kultúra – népi társadalom. Folclorica et ethnographica.

A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportjának Évkönyve XI–XII.
Főszerkesztő: Ortutay Gyula. Szerkesztette: Kósa László. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 590 l.

A kötet két részre oszlik: a tágabb tematikájú tanulmányok az első részben, *A folklór poétikája és stilisztikája* címmel az MTA Néprajzi Csoport Folklór Osztálya 1974. szeptember 4–6-án megrendezett szimpóziumán elhangzott előadások pedig a kötet második részében kaptak helyet.

Takács Lajos tanulmánya Erdőhasználat és irtás az allodiális gazdálkodás kibontakozása előtt a Széchenyiek nyugat-magyarországi birtokainak dokumentumain alapul, s mivel ez volt az ország ellenségtől legháborítatlanabb vidéke, itt indult meg először és a legnagyobb ütemben az uradalmak keretén belül a rendszeres erdőgazdálkodás. Ennek mikéntjét tárja fel a gondosan felépített munka.

Andrásfalvy Bertalan Néprajzi csoport, kistáj és régió című tanulmánya a néprajztudomány sokat vitatott alapkérdéseinek egyikét taglalja a ma nézőpontjából: „A néprajzi csoportok összessége adta és adja a mai magyarországi népi műveltség összességét, így adja a múltba néző kutatás a mai magatartás és értékrend megértésének kulcsát”.

Bárh János Az illanci tanyák népének hajósi búcsújárásáról készített dolgozata történeti, liturgiátörténeti, szociográfiai szempontból – a téma korábbi feltáratlansága miatt is – újszerű.

Tárkány Szücs Ernő A kézfogóval összefüggő jogi népszokások című tanulmánya az azóta megjelent Magyar népi jogszokások című könyvében is napvilágot látott részlet. Külön figyelmet érdemelnek a móringeről írottak.

Dankó Imre Piaci és vásári viselkedésformák címmel a téma hazai és nemzetközi kutatását bemutató közli saját gyűjtésű adatait. A piaci árucserében részt vevő felek egymásközi beszédét és egyéb kommunikációs jeleit (arcimimika, mozgás, cselekvések) vizsgálta.

Hoppál Mihály Népművészet és etnoszemiotika (A magyar fejfák jelvilága) című elemzése az etnoszemiotikai módszer alkalmazásának lehetőségeit példázza. A sirjelek egyike a népi kultúrában funkcionáló jelrendszereknek, üzenetközlésének mikéntje a dolgozat tárgya.

Az ütempárossági strófaszervezet összefonódása a magyar népdalok egyik csoportjában címmel *Paksa Katalin* a tánczenénkben fellelhető középkori elemek után kutatott.

A szván rituális grafikáról *Istvánovits Márton* tollából olvashatunk dolgozatot. A téli ünnepkörbe tartozó „lipanáli” ritus-ciklus alkalmával gyakorolt „rituális grafika” szemantikai megközelítése az archaikus művészet jelentéstartalmának feltárásához, rekonstrukciójához ad fogódzót.

A folklór poétikájáról és stiliztikájáról rendezett szimpózium 25 előadása közül az itt közreadottak tematikai és módszerbeli sokféleségükkel jellemezhetők.

Szerdahelyi István a népköltészet művészi értékét a korábbi esztétikai vélekedésekkel szemben (Lukács György, Vitányi Iván, Voigt Vilmos) – a hivatásos művészekkel való egyenrangúsággal bizonyítja.

Pusztai Ferenc A magyar stílus története és a folklór stiliztikája című tanulmánya a történeti és kutatástörténeti áttekintés után a folklorisztika és a stílustörténet művelőinek együttműködési lehetőségeire is felhívja a figyelmet.

Vargyas Lajos tanulmánya (*A népballada poétikája és stiliztikája*) összefoglalása a szerző *A magyar népballada és Európa* című könyvében részletesen kifejtett gondolatoknak.

Szathmári István a magyar népballadák hangszimbolikájáról értekezik. *Katona Imre* és *Küllös Imola* tanulmányainak közös módszere a kvantitatív vizsgálat.

Károly S. László a siratóénekek kötetlen, rögtönző alkotásmódjának háttérben meghúzódó „zárt dallam eszméjét” tette kutatása tárgyává. Hasonló gondolatok vezették *Martin Györgyöt* is Rögtönzés és szabályozódás a magyar néptáncokban című munkájában, és *Pesovár Ernőt* a verbuntáncainkban kimutatható kötetlen formakincs és a korábról örökölt, de átértékelt törvényszerűségek vizsgálatában.

Pócs Éva a ráolvasások funkcióinak és a stiliztika tényezőinek összefüggéseit tanulmányozta, pontosabban a funkciótól való „megszabadulás” hatását a ráolvasás szövegére.

Kovács Ágnes Hol kezdődik a mese? című dolgozata a mesék határeseteit veszi számba; a halmozó mesét, az állathangutánzó, a kiolvasót, a gyermekfolklór csaknem minden műfaját, hogy rámutasson: ezeknek az „epikumcsirait” tartalmazó alkotásoknak a funkciója a mesehallgatók kinevelése, fogékonnyá tétele.

Benedek Katalin a Gergely pápáról szóló novellamese (AaTh 933) szerkezeti és stiliztikai vizsgálatával a katolikus vallás ideológiai rendszerét elemzi.

Nagy Olga a tudatszint és esztétikum összefüggéseit tanulmányozta a mesélő közösségekben. Megállapításait, miszerint egy archaikus tudatszintű közösség az esztétikum archaikusabb formáit hozza létre, az azóta megjelent *A táltos törvénye* című könyve is tartalmazza.

Borsai Ilona a magyar gyermekmondóka műfaji sajátosságairól Kovács Ágneshez hasonlóan vélekedik s a műfaj komplexitását (ritmikus szöveg, mozdulat, dallam, illetve dallamos hanglejtés) hangsúlyozza.

Kereszthelyi Tibornak az afrikai dobnyelvről szóló írása zárja a kötetet.

Nagy Ilona

Népismereti dolgozatok 1980.

Szerkesztette Kós Károly és Faragó József. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980. 266 l.

A Népismereti dolgozatok harmadik kötete kialakult, jellegzetes arcélú kiadvány. Fórumot nyújt a romániai magyar néprajz kutatóinak és gyűjtőinek. A most közrebeszátott 23 cikk és tanulmány az előző két kötethez hasonlóan a magyar népi kultúra eleddig kevésbé ismert területeivel és tájaival foglalkozik.

A szerkesztők – bevezetésként – röviden összefoglalták az utóbbi három évtized eredményeit. *Kós Károly* általában a néprajzi kutatásokról, *Faragó József* csupán a folklór eredményeiről adott számot. Mindkettőjük tanulmányában számos fontos adat és megállapítás kapott helyet. Kós inkább a gyűjtés és kutatás irányait elemzi, méltatja a sajtó szervező és mozgósító szerepét, az önkéntes néprajzi gyűjtők tevékenységét és a múzeumok körül kibontakozott néprajzi munkát. Egyúttal megjelöli a romániai magyar néprajz soron következő feladatait: újabb monográfiák készítése kevésbé ismert tájakról, összefoglaló bibliográfia, módszertani útmutató, népművészeti szintézis és a teljes romániai magyar népi kultúra ismeretét összefoglaló kézikönyv megírása. Faragó József elsősorban az intézményeket és munkájukat elemzi. Ő is kiemeli a sajtó segítségét és az önkéntes gyűjtés jelentőségét, dolgozatának nagyobb része azonban a különböző neven immár több, mint harminc éve dolgozó kolozsvári folklór intézet munkáját összegzi. Statisztikát közöl, melyből megtudható, milyen műfajokat, mely tájakon gyűjtöttek és archiváltak a folkloristák. 1977 végéig 723 romániai helységről 129 668 tételnyi magyar népköltési alkotás került az intézmény adattárába. Faragó röviden áttekinti a könyvkiadás eredményeit is.

A további tanulmányok erősen megoszlanak különböző tárgykörök között, legfeljebb két-három írás kapcsolódik hasonló tematikája okán. Azonban szinte mindre jellemző a leíró-adatközlő beállítottság.

Kovács Géza történeti megközelítésben az Arad környéki területmérési rendszerekről ír. A gazdálkodást ezúttal csupán *István Lajos* közlése képviseli a hagyományos korondi állattartás köréből. *Zsigmond József* szülőfaluja készülő monográfiájának egy részét bocsátotta közre, a marosmagyarói régi halászatról szólót. Több dolgozat foglalkozik mesterségekkel, a homoródalmási mészégetéssel (*Kardalus János*), a szatmári kötélveréssel (*Bura László*), a nagyenyedi és a fogarasföldi fazekassággal (*Vita*

Zsigmond, illetve Seres András). Tárgyválasztásával és sokoldalú anyaggyűjtésével kiemelkedik Szabó Attila és Péntek János tanulmánya a kalotaszegi paraszti virágoskertekről. A maguk nemében értékes adatközlések Szentimrei Judité a vajdakamarási vetett ágyról, Lőrinczi Etelké az árapataki rojtkötésről és fonalfestésről, Gazdáné Orosz Ellé a széki öltésmódokról. Molnár István ritka értékű kézirat tanulságait összegzi: egy székelyföldi prédikátor 1805 és 1832 között rendszeresen följegyezte évenként felfogadott cselédei és szolgálai bérét, illetőségét, nevét és a velük között szerződéseket. Eleven leírás készült Vasas Samu tollából a bánffyhunyadi vásárok hagyományos beszállóhelyeiről. Barabás László maroszéki falvak húsvéti határjáró szokását írja le és elemzi. A közelmúltig, sőt némely helyen máig élő szokás a tavaszi gonoszűzés, a középkori határjel-újítás és a közösségi „játék” hagyományait ötvözte. Számos mozzanata nagy múltjára utal. Ugyancsak maroszéki község, Havad szokáséletéről számol be Nagy Ödön. Mintegy 70–80 esztendőt áttekintve mutatja be, hogyan múlnak el a régi szokások és hogyan jelentkeznek egészen új családi-ünnepi alkalmak a városi hatásoknak kitett község közösségi életében. A „városias” kultúra és a hagyományok szembesítése a tárgya Kósa-Szánthó Vilma cikkének, amely a változást és átalakulást a rokonsági terminológia tükrében szemlélteti háromszéki, csíki és moldvai csángó példák segítségével. Végül több kisebb írás társaságában utolsóként került a kötetbe Daczó Árpád dolgozata *A gyimesi Babba Mária* címmel. Mégis talán ennek a kötetnek a legnevezetesebb „felfedezése” ez a cikk. Bár a kérdés további kutatásokat igényel, feltehetően az elsüllyedt magyar ősvallás valamikori „Hold-istenasszonyának” nyomára sikerült a figyelmet fölhívnia.

Kósa László

Néprajzi csoportok kutatási módszerei

Sárospatak, 1977. november 15–16. Szerkesztette: Paládi-Kovács Attila. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 1980. 229 l. (Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 7.)

A magyar néprajzban az 1970-es években megélnékvált a néprajzi csoportok kutatása. Az újabb eredmények áttekintése és továbbgondolására jelentkező igény a Magyar Néprajzi Társaságot arra készítette, hogy 1977. november 15–16-án a kérdéskör módszertanának szenteljen egy tanácskozást. A Sárospatakon megtartott konferencia előadásait és a hozzászólásokat eredetileg együtt kívánták megjelentetni, időközben azonban több tanulmány az *Ethnographia* című folyóiratban látott napvilágot, és akadt olyan is, melyet szerzője sosem készített el kiadható kézirat formájában. Végül az MTA Néprajzi Kutató Csoport azért vállalkozott az anyag kiadására, mert maga a kérdéskör a készülő magyar néprajzi kézikönyv szempontjából alapvető. Bár a kötet nem tartalmazza a konferencia teljes anyagát, arról mégis maradéktalanul képet ad és dokumentálja, hogyan állt a magyar néprajzi csoportok kutatása a hetvenes évek végén.

A *néprajzi csoport* fogalma a magyar kutatás sajátosságaként született. Teljesen azonos tartalmú fogalmat nem találunk az európai és az amerikai néprajzban, kisebb-nagyobb mértékben hasonlót viszont sok helyen alkalmaznak. Ugyanakkor az is igaz, hogy mind a múltban, mind a jelenben eltérések mutatkoznak az egyes magyarorszá-

gi szakembereknek a néprajzi csoport mibenlétére vonatkozó véleményében. Az első négy tanulmány épp azokat a fogódzókat keresi, amelyek a magyar *néprajzi csoportot* a hasonló nem magyar fogalmakkal összekötik, vagy velük párhuzamba állítják. *Gunda Béla*, mint már korábban, ismét a *kulturális area* problematikáját elemzi az angolszász antropológiai szakirodalom tanulságait segítségül hívva. *Barabás Jenő* és *Paládi-Kovács Attila* a kultúra regionalitását és a kulturális zónák vizsgálatát tették előadásuk közép-pontjába. Mindketten az európai kartografikus néprajz eredményeire támaszkodnak, és több, a magyar anyagban hasznosítható javaslatot tesznek. *Sárkány Mihály* Kultúra, etnikum, etnikai csoport címmel, akár Gunda, a műveltség és a társadalom összefüggéseit vizsgálja, nála azonban a társadalmi szempontok nagyobb hangsúlyt kapnak, és végül arra az általánosított eredményre jut, hogy „az etnikum és az etnikus kultúra viszonyát, mint a társadalom és a kultúra közötti általános viszony egyik speciális esetét foghatjuk fel”. Paládi-Kovács említett előadása is kitér erre a kapcsolatra, és hangsúlyozza a kulturális jelenségek és a társadalom eltérő mozgástörvényeit.

Filep Antal a fogalmi meghatározások tartalma és az elnevezések egy részének szemléljével igyekszik egységesíteni a magyar szakirodalomban jelentkező terminológiai sokféleséget. *Andrásfalvy Bertalan* rövid előadása is fogalmi pontosítást választott tárgyául. A tisztán elméleti vonatkozású előadások között *Barabás Jenő*é, de különösen a Paládi-Kovács Attilaé az európai párhuzamok mellett fokozottan hivatkozik a magyar viszonyokra, *Hofer Tamás* A regionális tagoltság különböző megközelítésének lehetőségeiről címmel a nemzetközi szakirodalom bevonásával már elsősorban a magyar néprajzi anyagra összpontosít, gazdag szempontrendszerrel vonultat föl a táji tagoltság vizsgálatához.

Tárgyváltásával és módszertani megközelítésével egyedül áll a kötetben *Martin György*, aki egy népi műveltségterület, a tánc példáján mutatja be a kultúra táji-történeti tagolódásának vizsgálati lehetőségét, egyszersmind saját korábbi kutatási eredményeit összegzi a konferencia számára.

A kötet további tanulmányai mind egy-egy egység, táji vagy néprajzi csoport sajátos belső elemzésével foglalkoznak. *Bakó Ferenc* az északi magyar nyelvterület jelentős részét fölölélő több mint egy évtizedes múltra visszatekintő „palóckutatás” elvi és módszertani tanulságaiból ad ízelítőt. *Bálint Sándor* szegedi, *Balogh István* debreceni kutatásait summázza. *Morvay Judit* egy kis magyar nyelvsziget, a Nyitra melletti Zobor-vidék falvainak néprajzi jellegéről ír. *Szabó László* közép-tiszai (Jászság, Tiszazug) néprajzi gyűjtések néhány eredményéről ad számot. *Szilágyi Miklós* a Békés megyei mezővárosok problematikáját hozta a konferencia hallgatósága elé, mint olyan kérdéskörét, mely hagyományosan nem tartozik a néprajzi csoportok kutatásához, de a történeti vizsgálatok kapcsán mégis szorosan kötődik a tárgyhoz. Végül *Michal Markus* terjedelmes dolgozata a cseh és szlovák néprajzi tájak és csoportok kutatástörténetéről szervesen áll a többi szöveg mellett. Bár sok kapcsolódási lehetőséget mutat, de más, hasonló, a szomszédos etnikumokkal foglalkozó írás hiányában, mégsem függ velük össze.

Tálas István Reflexiók és zárszó címmel néhány előadáshoz fűzött észrevételeket, és az „etnikai csoport – táji csoport – néprajzi csoport” terminológiai vitához kapcsolódva ismertette saját álláspontját.

Nógrádsípek. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu mai folklórjáról.

Szerkesztette és a bevezetőt írta Szemerkenyi Ágnes. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 712 l. + 32 kép.

A kötet az MTA Néprajzi Kutató Csoport Folklór Osztályának az MTA kiemelt kutatási témájához (*Életmód és kultúra változása a falusi társadalomban*) csatlakozó munkáját foglalja össze. A közös munkában résztvevők célja az volt, hogy a kiválasztott faluban megvizsgálják: az elmúlt három évtized alatt a gazdasági, társadalmi változások miképpen hatottak az előző időszakból átmentett folklórjelenségekre, pontosabban, miként érhető tetten a szellemi-tudati szférában bekövetkezett változás.

Nógrádsípek kiválasztása mindenképpen szerencsésnek mondható, különösen olyan kutatás számára, amely az újat a régi felől közelíti meg. A kötet azt mutatja be, hogy ebben a faluban jócskán van múltból hozott szellemi örökség, van minek átalakulni, vagy éppen eltűnni. A tanulmányírók – a jeles napi szokások szegényességétől eltekintve – inkább a bőség zavarával küszködtek. Kevés olyan falusi közösség lehet ma már Magyarországon, amely a legutóbbi időig ilyen mértékben őrizte meg zártságát, jórészt „szellemi önellátásra” szorítva. A vizsgálatok idején (70-es évek eleje) hirtelen tágultak ki a lehetőségek, a férfi munkaerőt nagyrészt elszívta az építőipar, különösen a Balaton-környéki idénymunka. A tömegkommunikációs eszközök által közvetített kultúramodellek hatása csak a legutóbbi években hatolt be a falu életébe, de ez a hatás máris erősen érződik.

A kutatás módszere a hagyományos néprajzi gyűjtőmunka volt, interjúkkal, kérdőívekkel, személyes megfigyelésekkel. Az eredménye híven tükrözi azt a sajátos, etnikailag is meghatározott palóc falusi közösségi kultúrát, amelynek középpontjában a mágikus hiedelemvilág, az erősen vallásos, gyökereiben paraliturgikus hagyományokra épülő világszemlélet, az intenzív közösségi élet velejárójaként a szájhagyományozódó epikus költészet áll. A változás regisztrálása mindezek eltűnésének, elhalványodásának kezdeti szakaszában történt, ezért is szembeütő, hogy a kötet tanulmányai, noha a máról szólnak, tulajdonképpen az olvasó tudatában élő múltat idézik.

A leginkább mába nyúló, a változást folyamatában értékeltető, értékelő munka *Tátrai Zsuzsanna* lakodalomról szóló írása. A hagyományos műfajközpontú témafeldolgozás eredményezte, hogy a tanulmányok tárgya is aszerint kapaszkodik a múltba, ahogy maga a műfaj megkívánja. *Kriza Ildikó* a falu dalkultúrájának, *Szemerkenyi Ágnes* a közmondások használatának vizsgálatakor a jelent ragadja meg, de a mesék, hiedelmek, kiváltképpen az archaikus imádságok kutatója kénytelen a múlt felől közelíteni és idős adatközlőktől nyert adatokból rekonstruálni a régi állapotokat, s ezekből kiindulva megállapítani, hogy mi az, ami ebből az egykori kultúrából mára már csak emlék, s mi az, ami még elevenen ható, embert és közösséget formáló erő.

A tanulmányok az anyag feldolgozásának különböző lehetséges módszereit mutatják be. *Erdélyi Zsuzsanna* lenyűgöző mennyiségű nemzetközi összehasonlító anyag birtokában kalauzol a középkor szakrális költészetének világában, s a nógrádsípeki archaikus imák motívumkincsét Európa eszme- és költészettörténetének folyamatába illeszti. *Szemerkenyi Ágnes* a közmondások kutatásában meglehetősen elhanyagolt területet, a közmondások használatának vizsgálatát az irodalomelmélet és az általános nyelvészet által kiművelt módszerekkel kíséri meg. *Kovács Ágnes* meseritmikái tanul-

mányt írt, és a falu mesekincsének az egész magyar meseanyaghoz való viszonyítást végezte el. *Küllős Imola* egy gyermekjátékdal, a Csillag Boris szövegelemzésével a modern szövegfolklorisztikai kutatásra adott példát. A tanulmányokat több mint két és félszáz oldalas szöveggyűjtemény egészíti ki, mintaszerűen jegyzetelve, mutatózva.

Nagy Ilona

Novák László: Fejfák a Duna–Tisza közén.

Nagykőrös, 1980. 160 l. (Az Arany János Múzeum kismonográfiái 1.)

Az igényes szerkesztésű kiadvány kettős feladatot tölt be: egyrészt a nagykőrösi múzeum azonos című állandó kiállításához szolgál vezetőül, másrészt monografikus igényvel mutatja be és rendszerezi az alföldi protestáns temetők e jellegzetes sírjeleit. A szerző rendkívül gazdag tárgyi anyagra (a saját gyűjtése által 46 helységről származó, közel félezer fejfa adatára) támaszkodva végzi el ennek a kultikus tárgynak az elemzését. Előjáróban rögzíti, hogy a Duna-Tisza közén jelentős volt a protestáns lakosság száma, aminek történeti okait is megvilágítja. A fejfa kultúrtörténetének és a fejfaállítás történeti emlékeinek áttekintése során rámutat, hogy a fejfa alkalmazása csak a XVIII. századtól bizonyítható; a fejfa állításának kultusza a XIX. században virágzott. A fejfa eredetét a középkori kopjával, zászlóval való temetkezés szokására vezeti vissza. A faragott fejfák visszaszorulása elsősorban a polgárosodás hatására következett be a XIX. század végén.

Terjedelmes fejezetben foglalkozik Novák László az alföldi fejfák tipológiai vizsgálatával. Morfológiai szempontból a faragás módja és a motívumok jellege alapján különbözteti meg az egyes változatokat, amelyek időbeliségét is körülhatárolja. Történetileg uralkodó típusnak tekinti az antropomorf fejfát, amely archaikusabb és újabb (gazdagabban díszített) rétegét rögzíti. A fejfák készítésének bemutatása arról tanúskodik, hogy ezeket a sírjeleket mindig szakemberek (ács, bognár, asztalos) készítették, így helyenként valóságos fejfaragó dinasztiák alakultak ki.

A kiadványt 71 szöveggözi kép illusztrálja és 459 fejfa rajza egészíti ki adattári anyagként. A munkát angol nyelvű összefoglalás zárja.

Selmeczi Kovács Attila

Polner Zoltán: A teknyőkaparó.

Szeged, 1980. 84 l. (Csongrád megyei könyvtári füzetek 13.)

Makó és Mindszent környékén napjainkban is emlegetnek az idősebb emberek egy valaha élt rendkívüli jóstehetséget. Senki sincs már életben, aki személyesen is találkozott vele, de a szülők, nagyszülők, elhalt ismerősök és rokonok hagyományára hivatkozva mesélik jövőndöléseit. Polner Zoltán huszonegy helységrben százötvenegy ember szövegét vette magnetofonszalagra és közli könyvecskéjében. A „Teknyőkaparónak” vagy „Öreg Teknyős”-nek emlegetett jövőndömondónak csak a foglalkozásában

egyeznek meg a vélemények, különben külsejére, nevére, származására, életére nézve eltérőek. Talán száz-százötven évvel ezelőtt élhetett. Sokat jósolt a világ végének kezdetéről, amit különböző jelekkel vélt bekövetkezni. Ezek közt főleg erkölcsi tévelygések, a szokások megváltozása, háborúk, a technikai civilizáció csodái szerepeltek. Mint-hogy ezek a 20. században csakugyan jelentkeztek, az emberek a Teknyőkaparó igazát látták megtestesülni. Polner rövid tanulmányában meggyőzően bizonyítja, hogy maga a Teknyőkaparó figurája egyedi alak volt, de a köré rakódott hagyományok pontosan beillenek a *Bálint Sándor* által „szegedi nagytáj”-nak nevezett néprajzi régió tradícióvilágába. A jóslások erősen át vannak itatva bibliai és vallásos elemekkel, ugyanakkor a táltoshit és a garabonciás motívumai is bőven megtalálhatók bennük. Ugyancsak Bálint Sándor mutatott rá írásaiban, hogy a szegedi vallásos népéletnek milyen erős középkori gyökerei vannak, ez a tény a Teknyőkaparó hagyományában az apokaliptikus várakozások, a látomások, az ismeretlen jövőtől való szorongás gyakori előfordulásával jelentkezik. Polner Zoltán könyve a magyar néprajzi szakirodalomban egyedülálló vállalkozás.

Kósa László

A puszták népe, a Mezőföld története. – Das Volk der Pussta, Geschichte des Mezőföld-Gebietes.

A tanulmányt írta: Demeter Zsófia és Lukács László. Székesfehérvár, 1980. 168 l. (Az István Király Múzeum Közleményei. D sorozat 133. sz.)

A székesfehérvári István Király Múzeum 1979/80-ban rendezett nagyszabású kiállítást a Mezőföld néprajzáról és életmódjáról. A szokatlanul díszes katalógus és a vezető szerepét betöltő kiadvány ebből az alkalomból készült. Azonban sem egyik, sem másik kiállítási segédanyaggal nem azonos „műfajú”.

Több is, kevesebb is, mert nem ismerteti rendszeresen a kiállítás anyagát, de a szóban forgó tájegységről összefoglaló tanulmányt és nagyszámú fényképfelvételt közöl. Mivel a Mezőföld a magyar nyelvterület legkevesébé ismert néprajzi tájai közé tartozik, a kiadvány ebben a formában is külön figyelmet érdemel.

A tájegység Illyés Gyula klasszikus műve után ma valóban a pusztákról nevezetes. A hatalmas nagybirtokok majorjai és az egykor kisnemes vagy jobbágy népességű falvak nem formáltak díszes népművészetet, viseletet, folklórjukra sem figyelt föl a néprajztudomány. A kései kutatás ezeknek már erősen elpolgárosult változatait vagy nyomait találta meg. A tanulmány, mely magyarul és németül olvasható a könyvben, *Demeter Zsófia* és *Lukács László* műve, nem rendszeresen dolgozza föl a Mezőföld közelmúltjának és néprajzának történetét és jelen állapotát, hanem a legjellemzőbb részletekből ad ízelítőt bő dokumentáció kíséretében. A szöveg teljesen egyenértékű társa a gazdag képanyag (Gelencsér Ferenc) és a rajzos illusztráció (Demény Mónika, Ecsedi Mária). Néhány archív felvétel mellett a fényképek nagyobb része a kiállítást megelőző terepkutatás eredménye, így kivétel nélkül ismeretlen a hazai néprajzi szakirodalomban. A hangsúly az egykori életmód emlékeinek felkutatásán volt, a fényképek mégis a mai Mezőföld krónikáját nyújtják. A birtokos paraszti és a cseléd életvitel és kultúra

ma már a múlté, de akik még beleszülettek, sokan élnek. A kötet terjedelmes részét szó szerint közreadott életrajzi vallomásaik töltik meg szuggesztív erejű arcképek társaságában. A válogatott irodalomjegyzék, mely kéziratokat is tartalmaz, szintén a kiadvány dokumentatív voltát és forrásértékét erősíti.

K. L.

Ráduly János: Tündérszép mosolygó Ilona. Kibédi népmesék.

Ion Creangă Könyvkiadó, Bukarest, 1980. 189 l.

Ráduly János kibédi (Sóvidék, Székelyföld) tanár nagy elődei, a Küküllő menti magyar folklór jeles gyűjtői, *Seprődi János* és *Ősz János* példáját követve több kötet magyar népköltést tett közzé. 1962 és 1976 között százhuszonöt mesét jegyzett le Kibédén, ez alkalommal negyvenhatot jelentetett meg belőlük új kötetében. A szövegek többsége a népmese életének alkonyáról tanúskodik, rövid, leegyszerűsödött történet, tréfás, anekdotikus elbeszélés, de akad néhány klasszikus stílusjegyet őrző varázsmese is közöttük. A gyűjtő, rövid előszavának tanúsága szerint, csupán nyelvi csiszolta a meséket, tartalmi változtatásokat nem végzett rajtuk. Ezért – jöllehet elsősorban gyermekolvasókra számít a kötet – a folklórkutatás is használhatja.

K. L.

Sinkó Kalló Katalin: Kalotaszegi nagyírásos.

Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980. 16 l. + táblák.

Kalotaszeg a legtöbbet kutatott nevezetes magyar néprajzi tájak közé tartozik. A jellegzetes írásos hímzésekről néhány esztendő híján száz éve tudunk. Ez a száz év egyúttal a kalotaszegi hímzések külön fejlődésének korszaka is. A már-már elfeledett hímzéskultúrát Gyarmathy Zsigmondné Hory Etelka bánffyhunyadi uriaszony vette pártfogásba. Szervező tehetségével elérte, hogy a környék asszonyai és leányai bizonyos szünet után újból hímezzenek, egyszersmind hazai és külföldi nagyvárosokban piacot is teremtett munkájuknak. Ezzel elkezdődött a kalotaszegi kézimunka folklórizmus-élete, mely kisebb-nagyobb hullámvölgyekkel máig tart. Az eredeti motívumkincset az újabb pártfogók és a parasztasszonyok különböző forrásokból bővítették, a maguk ízlésének megfelelően alakították. Sinkó Kalló Katalin ennek a hatalmas hímzésanyagnak a javát válogatta össze és adta közre albumában. 1972-ben kezdte gyűjtőmunkáját, melyet a kalotaszegi népművészet fejlődésében jeles helyet magáénak mondó öt községre (Magyarvalkó, Magyargyerőmonostor, Körösfő, Bánffyhunyadi, Nagykapus) terjesztett ki. Lehetőleg számba vette a régebbi anyagot, mintakönyveket, néprajzi közléseket is. A hatalmas gyűjtemény 355 mintát tartalmaz. Mindegyikhez melléli a minta nevét, a nagyságát, az íróasszony nevét és faluját, a gyűjtés helyét és idejét, végül, hogy ha szükséges, külön megjegyzéseket is fűz hozzá. A kísérő tanulmányban megismerkedhetünk a hímzések történetével, jellegzetes vonásaival, a technikai

tudnivalók legfontosabb mozzanataival. Ugyanitt olvasható rövid beszámoló a gyűjtés lefolyásáról és útmutató azoknak, akik ebből az albumból kívánnak kalotaszegi hímzéseket tanulni és varni. A számozatlan táblákon eredeti piros, fekete, kék színekben szerepel a minták rajza.

Kósa László

Szabadfalvi József: A megyaszói festett asztalosmunkák 1735-ből.

Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1980. 62 l. + 75 tábla. (Borsodi kismonográfiák 9. sz.)

Az utóbbi évtizedben – *Tombor Ilona* összefoglaló könyve (Magyarországi festett famennyezetek és rokonemlékek a XV-XIX. századból, Bp. 1968) nyomán – különösen megélnéült az érdeklődés a festett asztalos munkák iránt. Szabadfalvi József kismonográfiája az egyik legértékesebb, múzeumban őrzött együttest dolgozza föl. A megyaszók (Zemplén m.) református templom 1901. évi bővítése és átalakítása során bontották le az eredeti festett mennyezetet és a karzatdeszkákat, majd a miskolci múzeumnak ajándékozták, ahol az 1704-ből származó szószék-koronával együtt ma is megtalálhatók. Szabadfalvi ismerteti a templom rövid történetét. Sajnos a muzeális együttes készítéséről nagyon keveset sikerült megtudnia, alig valamivel többet annál, hogy valószínűleg más hasonló berendezéseket is készítő miskolci asztalosmesterek műve. Részletesen elemzi és táblákon (köztük 10 színes nyomatú) bemutatja a fennmaradt 63 mennyezetegységet. Az ornamentika reneszánsz, olykor gótikus elemeket is mutató, népies asztalosstílus tipikus példája. Muzeológiatörténet szempontjából értékes a templomi berendezések múzeumba kerülésének leírása. A jól áttekinthető, a figurális ábrázolásokat és a főleg növényi ornamentikát bemutató táblákon kívül, a kötetben még tizenhét kép, valamint angol, orosz és német nyelvű összefoglaló található.

K. L.

Szabó József: Hunfalvy János.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 196 l. (A múlt magyar tudósai)

Hunfalvy János érdeme a magyar tudománytörténetben nem kevesebb, mint a magyarországi földrajztudomány önálló rangra emelése. A budapesti egyetemen 1870-ben – Európában negyedikként – szervezték meg a földrajzi tanszéket, melynek ő volt az első professzora. A századfordulón színrelépő nagy földrajztudós-nemzedék ugyan hosszabb időre elfeledtette alakját, de az úttörés érdemét a későbbi visszatekintések sem tagadják meg tőle. Szabó József a sorozat arcélelőhöz igazodva ismerteti életrajzát, értékeli működését és elhelyezi a tudománytörténetben. Hunfalvy János történésznek indult, utóbb földrajzkutatóként néprajzi érdeklődésről is számot adott. Ő hirdetett meg Magyarországon először néprajzi előadásokat egyetemen. 1873 és 1880 között „egyetemes néprajz” címmel a korabeli evolucionista irányzatok jegyében az emberiség őstörténetével és fizikai antropológiájával foglalkozó előadásokat tartott, melyek

hozzájárultak a magyar néprajz szemléletének tázulásához. A kötetet Hunfalvy János fontosabb műveinek rövid jegyzéke és a róla szóló irodalomból készült válogatás zárja.

K. L.

Szabó László: A magyar rokonsági rendszer.

A Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének Kiadványa. Debrecen, 1980. 133 l. (Studia folkloristica et ethnographica 4.)

A magyar néprajzi szakirodalom a magyar rokonsági rendszerekkel keveset foglalkozott. Különösen feltűnnek a hiányok, ha a család szegényes ismeretanyagára gondolunk, hiszen világszerte nagyszámú könyv és tanulmány vizsgálta a különböző társadalmi formációk családtípusait, köztük a paraszti közösségeket is. Könyvében Szabó László nem kisebb célt tűz ki maga elé, mint áttekinteni a magyar rokonsági rendszer történeti változásait a legkorábbi korszakoktól napjainkig, majd három alapvető rokonsági intézmény, a *nemzetiség*, a *had* és a *család* mibenlétét elemezni. A bevezetőben olvasható kutatástörténeti áttekintés eleve jelzi a vállalkozás problematikus voltát. Az előmunkálatok szűkössége, melyben nemcsak a néprajz, hanem a nyelvészet, a történetírás és a régészet, mint a kérdéskör nélkülözhetetlen társtudományai egyaránt hibáztathatók, korlátozza a szerző törekvéseit. Nem segít ezen, sőt olykor a nehézségeket fokozza, a saját recens néprajzi gyűjtés, hisz nem pótolhatja sem a nagyobb arányú ásatásokat, sem a történeti adatgyűjtést vagy a kellő összehasonlító nyelvészetet és leginkább nem a széles körű etnológiai tájékozódást. Szabó László vázlatos történeti vizsgálata így is rámutat a magyarok és a környező népek rokonsági rendszerének különbözőségére, amely nyilvánvalóan az etnogenezis eltérő voltában gyökerezik, továbbá jellemzi a későbbi, Kárpát-medencei kapcsolatok hatásának viszonylagosságát, kiemeli a rokonsági intézmények koronként változó tulajdonságait és szerepét. Markánsabban mutatkozik meg a szerző véleménye az egyes intézmények önálló elemzésében. A nemzetiséget kizárólag az élő, meghalt és születendő apasági vérrokonok társadalmi intézményeként értelmezi és rámutat korábbi hangsúlyos jogi szerepére. A család fogalmát egy általa körülhatárolt típus, a „különélő nagy- és kiscsalád” szakirodalmi bevezetésével teszi összetettebbé.

Szabó László maga sem tekinti eredményeit lezártnak, azok valóban vitathatók, elképzelhetők az eltérések az általa idézett tényanyag értelmezésében is. Igazat kell adnunk neki, amint tanulmányának végén így ír: „A magyar néprajzi kutatás korántsem mondhat véglegeset e tekintetben, újabb elmélyült néprajzi és történeti kutatások szükségesek, s a feltárt anyag szembesítése más tudományok eredményeivel”.

A kötetet rövid német és szlovák nyelvű összefoglaló kíséri.

Kósa László

Szabó T. Attila: Nép és nyelv.

Válogatott tanulmányok, cikkek IV. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980. 675 l.

Szabó T. Attila munkásságának nagyobbik része közvetve vagy közvetlenül néprajzi érdekű és vonatkozású. Összegyűjtött írásainak negyedik kötetében kiemelt alfejezettel is hangsúlyozza, hogy a néprajz kérdései munkásságának kezdete óta foglalkoztatják. *Népi élet – népi műveltség* az alfejezet címe, a dolgozatok és cikkek szerzője azonban nem hagyományosan „paraszti”-ként értelmezi a „népi”-t, hanem kiterjeszti a fogalmat a régi erdélyi életnek – a főrendűek kivételével – minden rétegére. Ez a népi műveltség, ami írásából kibontakozik, a kurtanemesek, városi polgárok, szabad parasztok és jobbágyok kultúrája. Szabó T. Attila sosem téveszti szem elől, hogy ő nem etnográfus, nem kíván a néprajz helyett annak vizsgálati körébe tartozó kérdéseket megválaszolni, ellenben arra törekszik, hogy nyelvészeti kutatásai során talált értékes adatait csoportosítva, értékelve a néprajztudomány számára közzétegye.

A kötet említett alfejezetében legtöbb teret kaptak a viselettel és hímzéssel foglalkozó cikkek. A 17–19. századi erdélyi életmód távolabbra, a korabeli Magyarországra mutató kapcsolataira és az oszmán-török hatásra hívja fel a figyelmet. Értékes adatközlés a kalotaszegi és a széki ruházatkodás múltjának felvillantása. A ruházatkodás tárgyai átvezetnek a különfajta mesterségekhez. A kalotaszegi népművészet történeti előzményének tekinthető a vidék kézműiparának változatos volta, amint azt egy adatokkal zsúfolt közlés hangsúlyozza. A kalotaszegi fazekasság és a „győri kancsó” történetének megértését segítő kutatások is a 19–20. században virágzó kalotaszegi kultúra pontosabb ismeretéhez tartoznak. A magyar néprajz sokat vitatott problémájához, a faragott sírjelekhez szolgáltató nagyértékű adalékokat több írás, közelebbről a kopjafás és zászlós temetkezés vizsgálata. A *Történeti néprajzi apróságok* címmel összefoglalt tizennégy kisebb cikk szintén levéltári kutatások néprajzi vonatkozásai földolgozásának eredménye. Ezek közt több hiedelem-adat is akad, de túlnyomólag az építkezés-település tárgykörébe tartoznak (falukapu, kerítés, kemence, kályha stb.). Ha lehet rangsort felállítani a néprajzi alfejezetbe sorolt dolgozatok közt, akkor épp ez utóbbi témához kapcsolódnak a leghangsúlyosabb írások, az egyik a „székely kapu”-nak nevezett fedeles kapu, a másik a festett famennyezetek múltját tárja föl értékes adatok fényében. Maguk nemében fontosabbak a szorosabb értelemben vett folklór-cikkek, köztük a hagyományos néprajzi gyűjtés módszerével, előszó utáni lejegyzéssel készült Lápos menti szokásleírás és Apor Péter művében egy balladatéma felfedezése. *A magyarság néprajza* négy kötetéről készített ifjúkori recenzió ismételt hangsúlyozza Szabó T. Attila és a néprajztudomány egész életre szóló kapcsolatát.

Kósa László

Szentmihályi Imre: Körmend települése és népi építkezése a XVII. század derekán. I–II.

Kiadja: Körmend Város Tanácsa Végrehajtó Bizottsága, Körmend, 1980. 210 + 47 l. + 10 tábla. (Körmendi Füzetek /Új folyam/)

1650-ben Batthyány Ádám gróf, Körmend város földesura megváltoztatta a település státusát. Jobbágyainak a hajdúszabadsághoz hasonló kiváltságot biztosított, nem kívánt tőlük más szolgáltatást, mint azt, hogy az erődített mezővárost és a várat a közeli török veszedelemmel szemben katonáskodással védjék. Ezt a jelentős változást előzte meg az 1649. évi körmendi házösszeírás, mely Szentmihályi Imrének alapos elemző vizsgálatához nyújtott forrást.

A magyarországi népi építkezés eddig ismert legkorábbi részletes adattára ez a házösszeírás. A szerző sok évi mikrokutatással rekonstruálta a korabeli Körmend teljes építkezés- és lakáskultúráját. Elemzéséhez fölhasználta az 1646-i birtokösszeírást és más korabeli forrásokat, melyek a várossal kapcsolatosak. Gazdag szempontrendszeréből csak néhányat emelünk ki: utcánként és övezetenként a lakosság kulturális színvonalának és vagyoni állapotának összefüggése; a lakóhelyiségek és mellékhelyiségek állapota, minősége, fejlettségi foka; teletípusok. Egyik legjelentősebb eredménye az, hogy megállapította a korabeli falusi szinthez mérten magasabb műveltségi fokokat, melyek például a több helyiséges lakóházak nagy százalékában és füsttelenített lakoszobák jelentős hányadában mutatkoztak meg.

A kiadvány legfőbb sajátossága a nagyon részletes dokumentációs melléklet. Az első kötetben a tanulmány után harminckét ábra (térképek, faksimilék, diagramok, grafikonok) sorakozik. A második kötetben található az alapforrás közlése és tizennyolc igen részletes statisztikai táblázat (ebből a címleírásban csak tíz kihajtható lapszám nélkül tüntettünk föl). A kétkötetes mű legfontosabb eredményeit bő német, angol és orosz nyelvű rezümé is tartalmazza.

K. L.

Szilágyi Miklós: A Hernád halászata.

Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1980. 89 l. (Borsodi kismonográfiák 10.)

A monografikus áttekintés kettős célkitűzést érvényesít: 1. az 1960-as években végzett helyszíni gyűjtések alapján részletes leírást nyújt a Hernád folyó halászatának népi módjairól; 2. összehasonlító elemzéssel kimutatja, hogy a kisebb folyók felső szakaszára jellemző kezdetleges eszközkészlet és technika mennyire tekinthető archaikusnak.

A szerző elsőként azokat a természeti feltételeket mutatja be, amelyek meghatározzák a halászati technikákat, mint pl. a folyó természetföldrajzi adottságai, a halászvíz jellege, a halfajták. Ezt követően foglalkozik a halászati jog kérdésével, a bérleti viszonyok alakulásával, a halászok társadalmi helyzetével. A tanulmány központi fejezetét a halászati technikák és eszközök felsorakoztatása képezi. Legelterjedtebb eszközök a különböző alakú és szerkezetű kisebb hálók, amelyeket nyéllal, villás ággal vagy

emelőruddal szereltek fel. A szerző részletes leírást nyújt az emelőháló, a *csempely* és a *kétközháló* használatáról. Leginkább ez a két eszköz biztosította a halfogás produktivitását.

A konkrét tárgyi anyagra épülő fogási módok és eszközök összehasonlító elemzése annak megállapításához vezet, hogy a kis folyók halászata a mezőgazdasági munkáknak alárendelt, célja elsődlegesen az önellátás. Az egyes eszközök történeti és táji kapcsolatai pedig arról tanúskodnak, hogy az archaikusnak tűnő technikák és halászóeszközök a paraszti szerszámkészítés tökéletlenségéből adódnak, tehát semmiképpen sem ősiek. A Hernád folyó halászatának eljárásai, technikai színvonala a hegyvidéki területek kisebb folyóinak népi halászatát is reprezentálja.

Selmezi Kovács Attila

Szücs Sándor: Tudományos disputa.

Békéscsaba, 1980. 53 l. (Új Auróra Füzetek)

„E könyvben található feljegyzéseket nem szántam a nyilvánosságnak. Emlékezet okáért írtam a családom tagjai, barátaim és a magam számára” – olvasható a könyvecske belső címlapja utáni hasonmáskép-oldalon. Az olvasó azonban nyolc olyan írással ismerkedhet meg, melyek pontosan beleillenek a Sárrét múltja kutatómunkájának életművébe. Talán azért nem gondolt eredetileg nyilvánosságra Szücs Sándor, mert az írások többsége önéletrajzi jellegű, első néprajzi gyűjtéseit, debreceni diákéveit, találkozását Oláh Gáborral, Nagy Imre költőhöz fűződő kapcsolatát idézik fel. Az „ördögös” karcagi préceptorról meg Arany János verseinek sárréti vonatkozásairól szóló történetei azonban bármelyik korábbi kötetében is helyet kaphattak volna. A békéscsabai Új Auróra folyóirat gondozásában megjelent kiadvány mindössze ötszáz számozott példányban készült.

K. L.

Takács Lajos: Irtásgazdálkodásunk emlékei. Irtásföldek, irtásmódok.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 418 l.

A földművelés történeti alapjául szolgáló irtásgazdálkodás hosszú ideig elkerülte a hazai kutatás figyelmét. Ennek a nagy jelentőségű témakörnek szisztematikus történeti-néprajzi feltárása Takács Lajos nevéhez fűződik, aki két évtizedes kutatómunkájának eredményeit – számos részpublikáció után – monografikus feldolgozásban adja közre. Impozáns méretű történeti anyagát két alapvető forrásból meríti. Az 1960-as években a Dunántúl egykori irtástereit (Nyugat-Magyarország, Balatonfelvidék) végzett terepgyűjtéséből és beható levéltári kutatásaiból, amely elsődlegesen a XVIII. századi inquisitiós perek és a családi levéltárak szerződés-anyagára irányult. A témafeldolgozás alapvető célkitűzése az irtás technológiájának, módszereinek bemutatása, amely a további kutatások megalapozását szolgálja.

A külföldi és hazai kutatástörténet áttekintése után a szerző az irtásföldek kérdését veszi vizsgálat alá. Tanulságos példákkal világítja meg azt a sajátos rendet, amely az erdő átalakítása, az irtásra kerülő területek kiválasztása során érvényesült. Az erdei haszonvétel változatos módjai is tanúskodnak a parasztság természetismeretéről, aminek alapján a legmegfelelőbb területeket választották meg az irtás céljára. Az erdei legelők és az ún. legelőerdők fenntartása, bővítése szükségessé tette az erdei aljnövényzet: a tüske, bozót irtását. Erre a célra szolgáló speciális nyeles görbekések rendkívül széles táji és történeti kapcsolatokkal rendelkeznek, amint az alapos tárgy-történeti elemzésből kitetszik. Figyelemre méltóan tanulságos levéltári adatok segítségével rajzolja meg Takács Lajos az erdőfoglalás sajátos történeti módját, hagyományos gyakorlatát. A XVIII. századi irtásperekből egyértelműen kitűnik az első foglalás meghatározó jelentősége, a foglalkozás módjának, jeleinek változatossága, a foglalás biztosításának közösségi formája.

A monográfia középponti fejezetei az irtás munkafolyamatát és eszközkészletét nemcsak történeti, tárgytípológiai, hanem alapos nyelvészeti, etimológiai szempontból is tárgyalják. Az irtási módszereket tükröző kifejezések számbavétele és rendszerezése nyomán jól kirajzolódik az irtási munkák történetileg megmutatkozó összetettsége. Gazdag archivális anyag révén tárul elénk pl. a fa héjának körülvgdalásával végzett lábbon szárítás, *kerengetés*, *aszalás*, valamint a csonkolás változatos művelete. Az irtás legjellegzetesebb eszközei, a vágókések típusai és történeti kapcsolatainak feltárása arról tanúskodik, hogy ezek a tárgyak a vaskor elejéig vezethetők vissza, amelyeket a kelták, majd a rómaiak révén Európa minden népe megismerhetett. Az irtás műveletének fontos elemét alkotó *égetés* kihatott az irtásföldek megművelésének módjára. Ennek elemeit a talajművelés, a vetés és a termés betakarításának technikai, terminológiai sajátosságai, speciális eszközeiben mutatja ki a további elemzés. Külön is említést érdemel a felületi talajmegtisztítás, a földporhanyítás történeti emlékeit idéző terminusok (*horol*, *hordoz*, *kapar* stb.) vizsgálata, valamint a sarlók és rövidkaszák beható esz-köztörténeti elemzése.

Az irtástechnikák és eszközformák számbavétele után a monográfia zárófejezete megvilágítja az irtásföldnek a jobbágyok életében betöltött történeti jelentőségét, ami elsősorban a szabadabb használati módokban és a viszonylag kedvezőbb adózási feltételekben mutatkozott meg. Majd nyomon követi azt a folyamatot, hogy az uradalmi erdőgazdálkodás következtében miként kerültek a paraszti irtásföldek az allodiumok egyre erőteljesebb szorításába. Végezetül pedig az irtásföldek visszaváltásának alakulását idézi fel szemléletes levéltári anyagon keresztül a szerző. Amint rámutat, ez a XVIII. század végén felerősödő folyamat hatalmas mértékben megnövelte az allodiumok terjedelmét, egyben a parasztság nagy tömegeinek elszegényedését és foglalkozásváltozását eredményezte. Ekkor alakultak ki a volt irtásvidékek zsellértömegei. Az irtásföldek urbáriális elvétele keresztezte a szabadabb paraszti fejlődés útját. A monográfiát szó- és tárgymutató, valamint angol nyelvű összefoglalás egészíti ki.

Selmecci Kovács Attila

Tálas István: Néprajzi tanulmányok, írások. I.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Tárgyi Néprajzi Tanszéke, Budapest, 1979–80. 573 l. (Dissertationes Ethnographicae III–IV.)

A tekintélyes terjedelmű könyv Tálas Istvánnak közel félszáz írását tartalmazza, túlnyomó többségük az utóbbi három és fél évtizedben látott napvilágot hazai és külföldi folyóiratokban, kiadványokban. E munkák mellett azonban tíz kisebb terjedelmű írását most olvashatjuk először. Ezek jobbára tanulmányzerű opponensi és lektori vélemények, tudományos ülésszakokon elhangzott hozzászólások, ünnepi megnyitók, amelyek egyaránt instruktív hatásúak a néprajztudományra. Amint a szerző bevezetőjében írja: „A kötet anyaga tematikusan áll össze. Saját módszereink kísérletei mellett valamennyit összefűzi a mindig érvényesülő interdiszciplinaritás, a történeti szemlélettel együtt jár a filológiai kapcsolatok nagybecsülése.” Ez a módszertani, szemléletbeli egyöntetűség fogja egységbe azt a sokirányú munkásságot, amelyet csak megközelítően érzékeltet a tanulmánykötet kilenc tematikai egysége, fejezete. A műfajilag változatos írásokat egyaránt a néprajz-központúság jellemzi, ami a szűkebben vett szaktudományi feldolgozások mellett a társtudományokhoz szorosabban kapcsolódó vagy határozottan közművelődési irányultságú munkákra is érvényes.

A tanulmánykötet első tematikai egységét azok a tudománytörténeti, tudomány-szervezési publikációk alkotják, amelyekben – az Alföld néprajzi kutatásának felmérését követően – Tálas István magára vállalta a felszabadulás utáni magyar néprajztudomány anyagi kultúra kutatása egészének áttekintését, feladatainak kijelölését, majd eredményeinek, problémáinak figyelemmel kísérését, értékelését, valamint megismertetését a külföldi szaktudományokkal. Ezirányú tevékenységének mintegy összefoglalása A magyar nép anyagi kultúrája Európában című írása és előadása az I. Nemzetközi Magyar Néprajzi Kongresszuson (Budapest, 1965).

A Földművelés – erdőgazdálkodás – táplálkozás címszó alatt közölt válogatást Kállay Ferencről szóló tanulmánya nyitja meg, amelyben a szerző kimutatja, hogy e XVIII. század végi debreceni mezőgazdasági szakíró körvonalazta elsőként a magyar mezőgazdaság kettősségét. Kállay elméletét – az eredeti forrás említése nélkül – Csaplovics és Ditz Henrik továbbfejlesztette, majd legrészletesebben Györfly István dolgozta ki, Kállay munkájának ismerete nélkül. A fejezet legfontosabb tanulmányának Tálas István akadémiai székfoglaló előadását tekinthetjük, amely az európai aratóműveletek körében végzett széles körű kutatásainak összegezését, monografikus feldolgozásának előzményét nyújtja. Ide sorolhatók az aratás és a nyelv kapcsolatáról, az aratási eszközváltásról, valamint Balogh István disszertációjának opponensi véleményében a paraszti termelő technikáról kifejtett gondolatok.

A Bakony erdei életéről szóló korai publikáció módszertani szempontból is megőrizte aktualitását, amely a történeti és recens anyagra egyaránt építő komplex erdőkielés feltárásának példája. E kutatások másirányú alapos feldolgozását A bakonyi pásztorkodás című írás nyújtja, amely a hegyvidéki állattartás történeti, néprajzi jelentőségére hívja fel az Alföld-központú szakkutatás figyelmét. Az itt közreadott másik állattartási tanulmány pedig azokat a lényeges változásokat veszi számba, amelyeket a kapitalizmus-kori kultúrtájak kialakítása idézett elő.

A település témakörében a szálláskertek és a mezővárosok kutatásának kérdései-

vel foglalkozó írásokat olvashatjuk. Hasonlóan problémafelvető, tudományszervezési szempontú hozzászólások, vélemények sorakoznak az Építkezés – lakáskultúra című fejezetben is. Ezek a rövidebb lélegzetű munkák a népi építkezés történeti háttérének tisztázására, a magyar lakóház genezisének problémáira, a régészeti kutatásokkal való szorosabb kapcsolatokra, valamint a műemlékvédelem, szabadtéri múzeumok halaszthatatlan feladataira irányítják a figyelmet.

A néprajzi intézményekről kifejtett gondolatokat több kiállítási megnyitóbeszéd tartalmazza, amelyekben kiemeli a szerző a néprajzi muzeológia jelentőségét a szaktudományi eredmények megismertetése terén. A megemlékezések között Györfly István és Ortutay Gyula munkásságának megidézése a néprajztudomány egészét érintő feladatokra, elkötelezettségekre is utal.

A tanulmánykötetet záró fejezet: a Nyelvészet és néprajz meggyőzően bizonyítja a szerző munkásságának a rokontudományokhoz való sokoldalú kapcsolódását. Szó-történeti-etimológiai közleményeit, lektori véleményeit a népi nyelvelmékek közreadásával bővítette ki. Ezek közül különös figyelmet érdemel a *Kunszentmiklósi Memorialis* néven faksimilében közölt újkori népi nyelvelmék, az egyik legrégebb feljegyzésű apokrif imádság szövege a XVIII. század végéről.

A gazdag tartalmú tematikus kiadványt remélhetően mielőbb követni fogják Tálas István életművét közreadó további kötetek.

Selmeczi Kovács Attila

Timaffy László: Szigetköz.

Gondolat Kiadó, Budapest, 1980. 253 l.

Timaffy László neve és a Szigetköz kutatása több évtizede összeforrott. Timaffy földrajzi tanulmányokkal kezdte pályáját, majd fokozatosan áttért a néprajzra. Tucatnyi terjedelmes tanulmányt, több könyvet és számos kis cikket írt erről a sajátosan egyedi arculatú tájról, miközben mindvégig megmaradt a közvetlen közelében és folytatta tanári működését. Összegző számadás ez a könyv a szerző szinte életművet fölölő néprajzi gyűjtéseiről, s egyben megfelel a Gondolat Kiadó több mint két évtizede folytatódó sorozata arcélének, mely jeles néprajzi tájegységeket mutat be. A könyv első fejezetei az ember és a táj harmonikus kapcsolatot szemléltetik. Hogyan alakította át a Szigetközt, a természet vadságával küzdve az itt élő ember, miként próbált élni ugyanakkor a környezet kínálta lehetőségekkel. Jellegzetes foglalkozásokkal és mesterségekkel ismert meg a szerző, a halászáttal, az aranyászattal, a növényi és állati gyűjtögetés sok ágazatával, majd a hajósok, révészok, hajóvontatók, fogatosok, vízimolnárok életéről olvashatunk. A gazdálkodásban az állattartás játszotta a fő szerepet. A hatalmas erdei legelők, szigeti rétségek bőven adtak teret külterjes formáinak egészen a legutóbbi időkig. A kötet második része a népköltészetből és a népszokásokból nyújt izelítőt. Ez is gazdag anyagból merít, azonban kitűnik, hogy Timaffy igazán az anyagi kultúrában otthonos. A kötet végén olvasható rövid leírás a családformákról és a munkásosztályba való átrétegződésről arra figyelmeztet, hogy a szerző bővebb társa-

dalomrajzra is képes lett volna. Ezt csupán vázlatosan készítette el. Legvégül szigetközi bibliográfiát talál az érdeklődő.

Kósa László

Ugria. Suomalais-ugrilaisia kansoja käsittelyssä, v. 1945 jälkeen ilmestynyttä perinneteollista kirjallisuutta seitsemässä Helsingin kirjastossa – Ethnological Literature on Finno-Ugric Peoples, Printed after 1945, in Seven Libraries in Helsinki.

Laatinut – compiled by Marjut Kivelä. Helsinki, 1980. €01. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjaston julkaisuja 3.)

A rövid finn és angol nyelvű bevezetővel ellátott kis füzet hét helsinki tudományos könyvtár (finn)ugor néprajzi anyagáról nyújt bibliográfiai összeállítást. A gyűjtés alapjául a Finn Irodalmi Társaság (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura) könyvtárának anyaga szolgált, de átnézték a Hazai Nyelvek Kutatóintézetének két részkönyvtárát, a Múzeumegyesület, a Szovjetunió-intézet, a Helsinki Egyetemi Könyvtár és az ottani, különálló szláv gyűjtemény anyagát is. Az említett könyvtárak állományából az 1945 után önállóan megjelent, a (finn)ugor népköltéssel, tárgyi néprajzzal, népzenevel, néphittel foglalkozó kiadványok adatait gyűjtötték össze. *Ugria* címen pontosabban a finn és lapp kivételével az összes finnugor népre vonatkozó szakirodalmat kell érteni. A finn és a lapp néprajzi tárgyú munkák jegyzékét ugyanis másutt jelentették meg. A bibliográfia a szerzők neve szerinti ábécé rendben, sorszámmal ellátva a kiadványok címfelvételeit közli, s azt is jelzi, hogy ezek megtalálhatók-e a Finn Irodalmi Társaság (SKS) – vagy a többi intézmény – könyvtárában. Összesen 1018 tételt regisztrálnak. Az SKS könyvtárán kívül csak akkor hivatkoznak más könyvtárakra, ha az illető munka az SKS-ben nincs meg. A bibliográfia az SKS, és részben a többi említett intézmény, teljes 1945 utáni magyar néprajzi könyvanyagát is tartalmazza. Kár, hogy a magyar nyelvű címléírásokban több könyvészeti és nyelvi hiba is akad. A néprajztudomány és a hungarika-ismeret számára egyaránt fontos kiadványt finn és angol nyelvű tárgymutató, valamint rövidítésjegyzék zárja.

A. Molnár Ferenc

Ujváry Zoltán: Népszokás és népköltészet.

Válogatott tanulmányok. Debrecen, 1980. 636 l. (A Hajdú-Bihar megyei Múzeumok Közleményei 35. sz.)

Az előszóban a szerző a szokástanulmányok kutatási szempontjairól szólva kiemeli, hogy azokban fokozott helyet kapott az interetnikus kapcsolatok, a kulturális elemek átadásának-átvételének a kérdése, a szokások és hiedelmek változásai folyamatnak figyelemmel kísérése, míg a könyv népköltéssel foglalkozó fejezeteiben az irodalom és a néphagyomány sokrétű kapcsolatát világítja meg.

A népszokáskutatás néhány kérdése című elméleti-módszertani indíttatású beve-

zető tanulmány célkitűzése a népszokások és a néphit többoldalú viszonyának, a népszokások alkotó részei viselkedésének a bemutatása. Konkrét példák alapján Az egyén szerepe a népszokásokban című írás azt vizsgálja, hogy a népszokások életét és fejlődését az egyéniség, az egyéni hatóerő milyen mértékben alakítja, de nem hagyja figyelmen kívül, hogy ugyanakkor a közösség és a hagyomány befolyásolóan visszahat az egyén tevékenységére. A népszokások változásáról szóló fejezet hangsúlyozza, „hogy a szokások az emberi közösségek kialakulásával egyidejűleg alakultak ki és az emberiség története során újabb és újabb alakulásokkal, változatokkal bővültek. Ujváry bőséges teret szentel a szokások változását előidéző külső és belső tényezőknek egyaránt.

A népszokások interetnikus kapcsolatairól a Kárpát-medencében című tanulmányában úgy látja Ujváry Zoltán, hogy a magyar népszokások kapcsolatainak, eredetének, az átadás-átvételnél a megállapításánál a területi elterjedés mellett a településtörténetet, a migrációs folyamatokat, a kolonizációt elengedhetetlenül figyelembe kell venni. A kötetben soron következő tanulmány Esővarázsló szokások és rítusok címmel a balkáni népek hagyományában általánosan ismert *dodola-típusú* (dramatikus esőkérő szokás) és a hozzá hasonló, de más névvel illetett, valamint egyéb kapcsolódó szokások összehasonlító vizsgálatát végzi el. Az átadás-átvétel és a funkció kérdéseit részletesen taglalja A kakasütés szokásai és a kakaskultusz című fejezet. Ujváry lényegesnek tartja azokat a tényezőket, amelyek az átvétel folyamatát megindítják és amelyek eleve lehetővé teszik az átvételt, az átvevő nép műveltségében való megszilárdulását. Fontos feltétel, hogy legyenek az átvevésre kerülő szokáshoz közelálló hagyományok. Pl. a kakasütés átvételét a környező népektől a magyar hagyományban már meglévő kakassal kapcsolatos hiedelmek segítették elő. A Mitikus lények a mezőgazdasági hagyományban című dolgozat az aratási hagyomány antropomorf és teriomorf lényeivel összefüggő adatokat elemzi. Ujváry kiemeli, hogy az antropomorf bábu aratáskor föltétlenül a hajdani agrárrítusokat, a növényzet, a gabona, a vegetáció kultuszának mély tartalmi vonásait jeleníti meg, de eredeti funkcióját ma már teljesen elveszítette. A magyar agrárrítusok teriomorf szellemlényeire vonatkozó hagyománnyal kapcsolatban megállapítja, hogy az a többi európai népnél tapasztaltnál szemben szegényebbnek mutatkozik. Magyarázható ez gyűjtésbeli hiányosságokkal is, továbbá feltehető, hogy a magyarság sosem rendelkezett a vegetációnak olyan gazdag szellemvilágával, mint a környező európai földművelő népek. A Lityerses monda és a megkötés szokása című munka az antik mondai hagyomány és az európai népek mezőgazdasági hagyományaiban általánosan ismert gabonaszálakkal történő megkötözés szokását elemzi. Végül a Virág a magyar népi kultúrában című írás a néphagyomány különböző területeit behálózó virágkultuszt tárja az olvasó elé.

A népköltészetéről szóló második rész vezető tanulmánya a Népköltészet és irodalom népi kéziratos könyvekben címmel több kisebb témát magába foglal. Bevezetőjében a szerző hangsúlyozza a népi kéziratos könyvek jelentőségét egy-egy falusi közösség életében, melyekben a dalgyűjteményeknek jut a legnagyobb szerep. Különböző típusú és műfajú népköltészeti és műköltészetből származó énekek találhatók bennük. Például igen jelentős hányadát képezik a kéziratos könyveknek a vőfélyverseket és lakodalmi köszöntőket tartalmazó gyűjtemények. Több kézirat is megőrökíti a balszerencsés napokat, a velük kapcsolatos hiedelmek a szájhagyományban is ismertek. Viszonylag kevés a magyar folklórirodalomban a népi antiklerikális megnyilvánulásra vo-

natkozó adat, példaként említi Ujváry a Mennyből jött levél típusú feljegyzések egyik változatát. Bemutatja a továbbiakban Tasnádi Lajos földműves vegyes tartalmú kéziratos könyvét, amelyben a szerelmes nótától a balladán keresztül az obszcén katonaverse-
 kig változatos anyag található. A népi eredetű naplók elsősorban a katonáskodással, a háborús eseményekkel állnak kapcsolatban, a naponkénti eseményrögzítés sokkal ritkább, ilyen kivétel pl. az Egy juhász naplója, amelynek szerzője egy tizenhat esztendő
 juhász volt. Az előbbivel ellentétben jelentős csoportot képeznek az olyan versesköny-
 vek, amelyekbe a népi versírók saját verseiket írják be. Ujváry szerint a parasztköltők alkotásai többnyire észrevétlenül szivódnak föl a népköltészetbe. Ezután a műkölté-
 szeti alkotások folklorizációjának kérdései vetődnek föl, Petőfi-költeményeket véve alapul. A szerző foglalkozik Sárosi Gyula *Arany Trombitája* népi másolatainak kérdé-
 seivel is. A népköltészet és történelmi ének kapcsolatait villantja föl *Kádár vitéz balladája*
 című írás, ezt követően egy verselő földműves – Domby Lajos – munkásságával ismer-
 tet meg, végezetül pedig a kötet záró írásában a különféle imádság-travesztiákra irányít-
 ja a figyelmet Ujváry, amelyek nemcsak önállóan, hanem betétként különböző szoká-
 sokban is előfordulnak.

A tanulmánygyűjteményt német és szlovák nyelvű rezümé teszi teljessé.

Kiss Mária

Ujváry Zoltán: Szállj el fecskemadár.

Gömöri magyar népballadák és népdalok. Magyar Helikon, Budapest, 1980. 460 l.

A Hungarológiai Értesítő 1979. I. évfolyamának 203–204. lapján már hírt ad-
 tunk Ujváry Zoltán gazdag gömöri népköltési gyűjteményéről, amely új, átdolgozott
 kiadásban, színes fényképekkel illusztrált könyvként ismét megjelent. A táji folklor-
 kiadványok korunkban igen jelentősek a tekintetben, hogy a népi kultúra táji-történe-
 ti tagolódásáról képet kaphassunk.

A hajdani Gömör megye ma csaknem teljesen Csehszlovákiához tartozik. A nem-
 zetiségi sors a falvak népi kultúráját megerősítette, folklorját sok szempontból konser-
 váltta. Így lehetséges, hogy napjainkban is számottevő az archaikus alkotások száma és
 a polgárosulás ellenére is elevenen él a folklor.

A gyűjtemény élén *gyerekdalok* állnak, amit *szerelmi* és *lakodalmi dalok* követ-
 nek. Ezek nagy száma jól mutatja, hogy a népdaléneklésnek fontos társadalmi funk-
 ciója van. Gazdag a térség *balladaköltésze* is, különösen figyelemre méltó a régies
 balladák mellett a gyilkosságénekek nagy száma. Ez arra vall, hogy századunkban a
 néphagyomány nemcsak megtartó, hanem alkotó erővel is rendelkezik. A szájhagyó-
 mány kevésbé ismert rétegéhez tartozó *summásdalok*, *aratódalok*, *panaszdalok*, *poli-
 tikai dalok*, *vásári nóták*, *koldusénekek*, *amerikás dalok* stb. hasonlóképp megtalálha-
 tók a gyűjteményben. A Papp János által lekottázott dallamok, amelyeket dalokhoz,
 balladákhöz, bethlehemes játékokhoz csatolva tesz közzé a gyűjtő, ugyancsak azt tük-
 rözik, hogy megőrizték a régies formákat, mégha nagyobb számban találunk is újstílusú
 dallamvezetést, vagy éppen azt látjuk, hogy a műdal hatása sem kerülte el azt a tájegy-
 séget.

A népköltési antológiát a szerző gondos tanulmánya, egyes adatokhoz kapcsolt jegyzetei egészítik ki. Ebből képet kapunk Gömör folklórtudásáról, az alkotások továbbéléséről, a hagyományozódás folyamatáról, variálásról és más tájegységekkel, pl. az Alfölddel való kapcsolatáról. Így ad a szerző megbízható, átfogó képet egy néprajzilag kevésbé feltárt vidék népköltészetéről.

Kriza Ildikó

Vajda József: Hallottad-e hírét Zalaegerszegnek?

333 zalai népdal. Zalaegerszeg, 1978 [1980]. 362 l. (Zalai Gyűjtemény 10. sz.)

A gyűjteményt Zala megye népzeneje címet viselő, bő ívnyi terjedelmű tanulmány vezeti be, mely öt kisebb fejezetre oszlik. Az elsőben a szerző a zalai népdalgyűjtés történetét tekinti át Pálóczi Horváth Ádámtól napjainkig. A következő kettő a zalai folklór jellegzetesnek tartott területeit, a gyermekjátékokat és mondókákat, valamint az év jeles napjaihoz fűződő énekes népszokásokat jellemzi, a negyedikben a déldunántúli népdalok zenei sajátosságairól olvashatunk, míg végül a népdalszövegek tartalmáról értekezik Vajda József.

A tekintélyes gyűjtemény elsősorban a szerző gyűjtéseit tartalmazza, de megtalálhatók benne a korábbiak – egészen Vikár Béla és Kodály Zoltán munkásságáig visszanyúlóan – legszebb darabjai is. A szerző és válogató célja az volt, hogy a sokféle ismert újstílusú dallamok helyi változatait is bemutassa. A 333 dallammal együtt közölt szövegek csoportosítása nagy egységeket ölel fel. Külön csoportot képviselnek a gyermekdalok, ugyancsak külön szerepelnek a jeles napok szokásénekei. A falusi élet egyes alkalmaihoz kapcsolódó népdalok viszont vegyesen tartalmaznak párosítókat, lakodalmi és mulató dalokat is. Hasonlóan összetett az Alkalomhoz nem kötött népdalok anyaga: katonai-, szerelmi-, cseléd-, pásztor-, betyárdalok stb. Végül a balladák csoportja ismét elkülönül.

A kötetet mutatók, a gyűjtők jegyzéke, rövid angol és német összefoglaló zárja.

K. L.

Venczel József: Az önismeret útján. Tanulmányok az erdélyi társadalomkutatás köréből.

Bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Imreh István. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980. 191 l.

Az első világháború súlyos következményei után az erdélyi fiatal magyar értelmiség nehezen találta meg helyét, céljait. Az azonos nyelvet beszélők nagy tömegéből való kiszakítás, a társadalmi és gazdasági elkülönítés a befelé fordulást, a valóságra épülő önismeretet, a változott helyzetben való helyzetfelismerést és értékelődést tette szükségsszerű kutatási céllá. Minthogy pedig az erdélyi magyar lakosság több mint 70 %-a falun lakott, ezért az értelmiség elsősorban a falusi lakosság viszonyai iránt kezdett érdeklődni.

Az ekkor pályára lépő új értelmiségi nemzedék egyik legkitűnőbb képviselője a csíki származású Venczel József volt, akiben a szellemi öntudatra ébredési folyamat, a szociális kérdések iránti érdeklődés szinte egy időben indult el a magyarországi Márciusi Fronttal és a szlovákiai Sarló mozgalommal.

Az irodalmi hatásokat jól mutató kezdeti romantikus szemlélet után a következő évtizedektől Venczel József már érett, céltudatos és a valóságot jól érzékelő tanulmányaiban az erdélyi falumunka-mozgalom értékelését, tudományos megalapozását végzi el. Társadalomtudományi és néprajzi nézeteinek kialakulása szempontjából döntő élmény volt számára a bukaresti szociológiai intézetben a Gusti-féle módszer tanulmányozása és ugyanott a falumúzeum tudományos leltározásában való részvétel. Az első azért, mert a faluvizsgálat egyik modern módszerét a gyakorlatban ismerhette meg, a második pedig néprajzi újdonságként hatott, hiszen a falumúzeumban nemcsak a házat és az udvart telepítették le, hanem lakóját, az embert is, aki a kutatónak a néprajzi leíráshoz, feldolgozáshoz szükséges adatokat a helyszínen személyesen adta meg.

A Gusti-féle módszer az interdiszciplináris munkamegosztáson alapult, amelyben többféle tudományág – így a szociológia, a szociográfia, a néprajztudomány, a statisztika, a közgazdaságtudomány stb. – képviselői vettek részt és a falu minden jelenségét sokféle szempontból szinte folyamatosan és közösen értékelték. Ez a módszer a valóságot, a különböző jelenségeket nem darabolja szét a tudományágak érdeklődési körei és szempontjai szerint, hanem egységben, a kialakult összefüggésrendszerben igyekezett azt szemlélni.

Gusti professzor módszere Venczel József kutatási ideáljában azonban sohasem vált kizárólagossá, legfeljebb a továbbgondoláshoz jelentett kiindulási pontot. A jelenségek összefüggésben való szemlélésének követelményét nagy következetességgel alkalmazta más módszerekhez igazodva is. A kutatás legfontosabb előkészítő mozzanatának mindig a néprajzi gyűjtést jelölte meg, de – s itt Venczel József szavait idézzük –: „azt a néprajzot, amelyik anyagát szintén összefüggéseiben vizsgálja.”

Venczel József önálló módszerében a társadalmi tendenciák bizonyítására a statisztikai adatoknak különösen megnőtt a jelentősége. Ma a szociográfia és a társadalomnéprajz példatára sem lehet meg pontos népmozgalmi számadatok nélkül, amelyekhez Venczel József – például a községek közti házassági kapcsolatok megítélésében – úgy jutott hozzá, hogy valamennyi érintett község anyakönyvét kijegyzetelte.

A kötetben közzétett tanulmányok közül Venczel József önállósult módszere különösen megragadható Az önismeret útja és A falukutatás módszerének vázlata című tanulmányaiban, amelyek a mai gyakorlati kutatómunkánál is példamutató és jól használható források.

A magyar szociográfia és társadalomnéprajz számára Venczel József nehezen hozzáférhető írásai, öröksége a kutatás céljait, módszereit illetően ma is nélkülözhetetlenül fontosak. Hálásak vagyunk tehát a kolozsvári *Imreh Istvánnak*, hogy a tragikus életű és korán elhunyt kiváló tudós, Venczel József tanulmányai egy részét közreadta.

Tárkány Szücs Ernő

